

SVEUČILIŠTE J. J. STROSSMAYERA U OSIJEKU

KATOLIČKI BOGOSLOVNI FAKULTET

U ĐAKOVU

Zvonko Pažin

LITURGIJSKO VRIJEME I PROSTOR

(Nacrt predavanja)

ĐAKOVO, 2023.

UVOD: TEOLOGIJA LITURGIJSKE GODINE

Liturgijska godina nije samo neki izvanjski okvir kršćanskih blagdana. Ona je puno više plod teološke refleksije o vremenu. Bogoslužje Crkve je sastavni dio povijesti spasenja a liturgijska godina je nastavak, produženje biblijske povijesti spasenja. Naime, liturgijska je godina prostor u kojem se *slavi, ostvaruje i uprisutnjuje* vazmeno otajstvo Kristove muke, smrti, uskrsnuća i proslave; slavi se otajstvo po kojem smo spašeni, točnije rečeno po liturgijskom se slavlju to spasenje na nas primjenjuje.

1. Liturgijska je godina utemeljena na povijesti spasenja

Krist je središte svega spasenja kojega je Bog naumio. Od praiskona je on određen za Spasitelja, on je početak i svršetak svega stvorenja. Stvaranje je bilo po njemu i u njemu se ostvaruje te čeka svoje konačno ostvarenje u njegovu Tijelu - Crkvi. Otajstvo se Kristovo sastoji u naumu spasenja, a taj je naum životno povezan i progresivan, on se razvija i *ostvaruje u vremenu*. Sve od stvaranja, Adamova pada, obećanje spasenja, poziva Abrahamova, od sinajskog saveza, od najave Novog saveza, pa sve do smrti i uskrsnuća Kristova, ovaj naum spasenja je u stalnoj napetosti, dok se posvema ne ostvari, sve do konačne proslave kad će „*Bog biti u svemu*” (1 Kor 15,28).

Svako razdoblje, svaka etapa ne samo da pripravlja onu slijedeću, nego kao u klici, kao u zametku već sadrži onu slijedeću etapu. To znači da otajstvo spasenja ostvareno i koje se ostvaruje po Kristu treba uvijek gledati u njegovoj sveobuhvatnosti i organsko-zivotnoj povezanosti, sve do eshatološke dimenzije. Tako npr. stvaranje nije samo obećanje, nego prvi čin otkupljenja. Stari zavjet nije samo povjesna priprava Kristova dolaska, nego je dio ekonomije spasenja čija je glava Krist. U Kristu i po Kristu je Bog govorio Izraelu, izabrazao ga svojim narodom, anticipirajući tako konačno spasenje koje se ostvaruje po Kristu. U Kristovu se čovještvo, dakle, ostvarilo otajstvo onog spasenja koje je postalo *naše* spasenje. Kristovo vrijeme postaje vrijeme Crkve: spasenje koje je ostvareno u Kristovu tijelu (on je u svom tijelu pobijedio smrt i bio proslavljen!) priopćuje se i daje (primjenjuje) po sakramentima i po riječi Božjoj svim ljudima koji su to spremni prihvatići. Oni onda sačinjavaju Crkvu, koja je Kristovo Tijelo. Da bi se shvatilo značenje liturgijske godine osobito je važno uzeti u obzir da se Božji naum spasenja ostvaruje isključivo po Kristu. Čitav njegov život treba gledati pod vidom otajstva spasenja čiji je vrhunac vazmeno otajstvo muke, smrti, uskrsnuća i proslave Kristove. Svi događaji Kristova života uzimaju se kao otajstva, sakramenti, tj. kao dio jednog jedinstvenog otajstva, duboko životno povezanog, koje se usavršava i ostvaruje u vazmenom otajstvu. Tako događaji Kristova života za kršćanina nisu samo povjesne datosti, nego otajstva, stvarnosti koje na otajstven način ostvaruju naše spasenje.

2. Od povjesnih događaja do liturgijskog spomen-čina

Božje spasenje ostvareno u povijesti uprisutnjuje se u bogoslužju za sve naraštaje. Već u Starom zavjetu je spasenjski događaj (izlazak iz Egipta) bio ovjekovječivan,

uprisutnjavan, činjen stvarno prisutnim i djelotvornim u pashalnoj spomen-večeri. Tako je svaki naraštaj mogao slaviti Boga zbog spasenja kojeg mu daje te je mogao u živoj vjeri isčekivati eshatološko usavršavanje i ostvarenje toga spasenja. Međutim, Krist je ispunio i doveo do punine i savršenstva sve spasenjske događaje iz Starog zavjeta. On je upravo ono *ispunjene* starozavjetnih obećanja. U njemu su se ispunila Pisma, u njemu se ispunilo ono „*danas*“ konačnog spasenja. Kad Krist veli: „Ovo činite meni na spomen“ (Lk 22,19), on unosi svoju Pashu (Vazam) u sva vremena. Spasenjska stvarnost se ovjekovječeće, uprisutnuje u sva vremena u euharistijskom spomen-činu. Leon Veliki kaže: „Ono što je bilo vidljivo u našeg Gospodina, prešlo je u sakramentalne obrede“. Tako je blagdan, slavlje Crkve sâm Krist, naše Vazmeno janje (1 Kor 5,7).

Bogoslužje u vremenu, u liturgijskoj godini je, stoga, događaj, trenutak, dio velike godine otkupljenja otvorene i započete po Kristu. Svaka je liturgijska godina jedna točka u uzlaznoj vremenskoj crti povijesti spasenja. Bogoslužno slavlje polučuje tako onu konačnu svrhu spasenja: ono posadašnjuje i poosobljuje otajstvo Kristovo. Jer, što bi npr. meni vrijedilo Kristovo otkupljenje kad ne bih mogao postati dionikom tog otkupljenja? A to se ostvaruje po bogoslužju, po sakramentima koje slavimo u vremenu, tijekom liturgijske godine. Tako vrijeme postaje „materijal“, kategorija, mjesto ostvarenja sakramentalnog čina koji daje spasenje.

Slavlje i obnavljanje Kristovih otajstava u „*circulus anni*“ nije zatvoreni krug prema poganskom shvaćanju. Povijest spasenja koja se primjenjuje i ostvaruje u nama, ostvaruje se ponaosob u bogoslužnim činima i to tako da neprestano raste i usavršava se. Dakle, slikovito rečeno, liturgijska godina, tj. slijed liturgijskih godina nije zatvoreni krug (kao da bi svake godine bilo sve isto), nego radije *uzlazna spirala*. Dakle, Crkva ne ponavlja jednostavno otajstva Kristova, nego kroz liturgijsku godinu pušta da ta otajstva u njoj rastu i sazrijevaju sve do slavnog Gospodnjeg dolaska sa svojim izabranicima. Evo što drugi Vatikanski sabor govori o liturgijskoj godini:

SC 102: „Bogu odana Majka Crkva smatra svojom zadaćom da u određene dane kroz godinu spasonosno djelo svoga božanskog Zaručnika slavi svetim spominjanjem. Svake sedmice, u dan što ga je nazvala Gospodnjim, ona slavi spomen Gospodnjeg uskrsnuća, koje uz to, zajedno s njegovom blaženom mukom, svetkuje i jednom u godini najvećim blagdanom Uskrsa. Tijekom pak godine Crkva razvija čitavo Kristovo otajstvo od utjelovljenja i rođenja do uzašašća, do duhovskog dana i očekivanja blažene nade i dolaska Gospodnjeg. Slave tako otajstva otkupljenja, otvara vjernicima bogatstvo kreposti i zasluga svojega Gospodina, da se tako ta otajstva na neki način u svako doba ponazočuje, kako bi vjernici mogli doći s njima u dodir i napuniti se milošću spasenja.“

Zaključimo tvrdnjom da čitava liturgijska godina, tj. svi njezini blagdani slave osnovno i jedino, jedinstveno Kristovo otajstvo: vazmeno otajstvo njegove muke, smrti, uskrsnuća i proslave. Tako *svaki* blagdan u liturgijskoj godini treba na sebi svojstven način slaviti to otajstvo i to otprilike po ovoj shemi:

- slavi se spomen *prošlog* spasenjskog događaja,
- taj se spasenjski događaj (osobito njegovi učinci) *ponazočuje, uprisutnuje*, u liturgijskom slavlju;
- slaveći ta otajstva liturgija nam već daje predokus konačnog, vječnog spasenja, ona nas već uvodi u konačno spasenje (eshatološki vid slavlja).

PRVI DIO:

VAZMENI KRUG

I. NEDJELJA - DAN GOSPODNI

Nedjelja je najstariji kršćanski blagdan, pa će i naše razlaganje o liturgijskoj godini započeti proučavanjem nedjelje. Na početku ćemo reći nešto o židovskoj suboti, a onda vidjeti u čemu je novina i značenje nedjelje.

A. SUBOTA (ŠABAT)

Vrlo je vjerojatno da subota potječe iz Mezopotamije. Ako se uzme u obzir da jedan mjesec čeviklus traje nešto više od 28 dana, onda su važni i „kritični“ 7., 14., 21. i 28. dan. Ti su se dani smatrali nesretnima, dakle manje pogodnima za poslove, pa su se ljudi tih dana radile posvećivali molitvi i bogoslužju. Babilonci su dan punog mjeseca nazivali „šapattum“, a dan nestanka mjeseca „bubbulum“. Očita je sličnost riječi „šapattum“ i „šabat“. Kasnije, u Židova, šabat više ne slijedi mjeseceve mijene, nego se ustaljuje u sedmodnevnom krugu. I danas je za Židove osobito značajan onaj šabat uoči mlađeg mjeseca. Za Židove je zapovijed obdržavanja šabata prva i najvažnija zapovijed. Zato se u njihovoj tradiciji veli: kada bi svi Židovi dvije subote za redom u potpunosti obdržali sve zapovijedi vezane za taj dan, bili bi spašeni, tj. tada bi došao Mesija.¹ Evo sada osnovnih oznaka židovskog šabata.

a) *Šabat kao posveta vremena.*

Židovi ističu kako je riječ „svet“ (posvetiti) prvi puta u Bibliji uporabljena upravo za šabat. Po šabatu se posvećuje vrijeme, jer je taj dana posebno posvećen molitvi i učenju Tore. Za Židove, nadalje šabat ima, naravno, duhovno značenje a u isto vrijeme i veliko značenje za obiteljski život. Budući da je puno toga zabranjeno činiti na šabat, obitelj se nužno okuplja, moli i razgovara o obiteljskim pitanjima, jer je na šabat zabranjeno voditi poslovne razgovore. Šabat, naravno, počinje od zalaska sunca u petak do zalaska sunca u subotu, jer za Židove inače dan započinje večerom.² Još dva sata prije sumraka žena pali svijeće ide se u sinagogu, a onda vraća kući gdje uz molitvu i čitanje Pjesme nad pjesmama bude „doček šabata“ (koji je predstavljen kao kraljica). Slijedi svečana večera.

b) *Posvemašnje uzdržavanje od posla.*

Zabrana rada je apsolutna, čak i u vrijeme sjetve i žetve, a tiče se i Židova i njihovih sluga i robova, kao i njihovih životinja. Kasnije, u ropstvu, dolazi još i zabrana paljenja vatre (dakle i kuhanja), kao i putovanja. Neki su čak toga dana zabranjivali i njegu bolesnika. Budući da je Židovima često teško doslovno obdržavati šabat, oni su od

¹ Usp. K. DA-DON, *Židovstvo. Život, teologija i filozofija*, Profil, Zagreb, 2004., 247-275.

² Židovi tumače da je to zbog toga što u Knjizi postanka stoji: „I bi večer, pa jutro, dan prvi...“

starine našli pomoć. To je „*šabes goj*“ što na jidišu označava ne-Židova koji za Židove čini ono što je Židovima zabranjeno (i to uz nadoplatu). Danas za Židove ulogu *šabes goja* čine automati koji se programiraju, čega ima sve više i više.³ Kao pomoć za „normalan“ život služi i ustanova zvana *eruv* („povezivanje“). Naime, Židovu je zabranjeno na šabat hodati dulje od 2000 lakata (1000 metara), međutim, *nije* zabranjeno hodati unutar svoga dvorišta. Zato oni jednostavno povežu, tj. opašu jednim konopom cijelo naselje, koje se onda smatra jednom stambenom jedinicom, a čitavo je naselje onda kao dvorište, tako da se slobodno može hodati po cijelom naselju. Naravno, ukoliko je u pitanju životna opasnost, onda su oslobođeni zapovijedi o uzdržavanju od posla.

c) *Sudjelovanje u hramskom bogoslužju i bogoslužju sinagoge*

To jest i bio osnovni razlog subotnjeg počinka – da čovjek toga dana bude slobodan za bogoslužje.

d) *Šabat kao znak saveza*

„Subote moje morate obdržavati, jer subota je znak između mene i vas od naraštaja do naraštaja, da budete svjesni da vas ja, Gospodin, posvećujem“ (Izl 31,12). Tako je za Židove obdržavanje subote temeljni znak obdržavanja saveza. I danas u državi Izrael, posljednje što bi jedan liberalni Židov od svoje židovske tradicije napustio bilo bi upravo obdržavanje subote.

e) *Radost subote*

Iz 58,13 naziva subotu „milinom“. Slavlje subote započinje već u petak navečer paljenjem svjetiljke koja gori sve do subote navečer. Oblače se svečane haljine. Za večerom u molitvi zvanoj „Kidduš“ Židovi slave Boga što im je podario subotu: „*Blagoslovljen da si, Gospodine, Bože naš, kralju svijeta jer si nas posvetio svojim zapovijedima i jer smo ti omiljeli, te si nam u baštinu predao šabat svoga posvećenja, iz ljubavi i naklonosti kao spomen stvaranja.*“

f) *Eshatološki vid subote*

Kasniji židovski spisi šabat smatraju predokusom vječnosti: „*Ovaj dan je čitav šabat i odmor zauvijek, svijet pravednika je svijet subotnjeg mira.*“ U ovom kontekstu valja gledati kršćanski izraz „pokoj vječni“.

B. NEDJELJA

1. Povijest nedjelje

Povijest nedjelje započinje uskrsnućem Kristovim te možemo slobodno reći da kršćanska nedjelja dobiva svoj određeni oblik još znatno prije Nicejskog sabora (325.).

³ Tako postoji tzv. *subotnje dizalo* koje je programirano da se zaustavlja na svakome katu, tako da ga pobožan Židov ne mora pritiskom na dugme aktivirati. Tako se u Izraelu mogu nabaviti spravice koje se stave u bravicu automobila i koje onda pokreću automobil, tako da ga vozač ne pali sam. Ostala pomagala možemo samo zamisliti.

a) Uskrsni događaj

Isus je uskrsnuo „*rano ujutro, prvoga dana u tjednu (po suboti)*” (Mt 28,1; Mk 16,9; Lk 24,1; Iv 20,1) i toga se dana ukazao svojim učenicima (Lk 24,13-49); Iv 20,19-25). Toga se istoga dana zbio i silazak Duha Svetoga (Dj 2,1-3). Dakle, u nedjelju su se zbili središnji događaji našega spasenja: Krist je pobijedio smrt i uskrsnuo od mrtvih, te istoga dana poslao Duha Svetoga „*da on u svijetu djelo njegovo dovrši i izvrši svako posvećenje*” (4. euharistijska molitva). Dakle, nedjelja na najodličniji način slavi Kristovo vazmeno otajstvo: muku, smrt, uskrsnuće i proslavu Kristovu.

b) Prvi dan u tjednu

Kršćansko slavljenje prvoga dana u tjednu ima svoje početke u prvoj nedjelji poslije uskrsnuća Kristova:

Iv 20,26s: „I nakon osam dana (po uskrsnuću) bijahu njegovi učenici opet unutra, a s njima i Toma. Vrata bijahu zatvorena a Isus dođe, stane u sredinu i reče: 'Mir vama!' Zatim će Tomi: 'Prinesi prst svoj ovamo i pogledaj mi ruke! Prinesi ruku i stavi je u rebra moja i ne budi nevjeran, nego vjeran!'”

Imajući pred očima otajstvo svoje prisutnosti ostvareno na posljednjoj večeri, Isus želi svratiti pozornost svojih učenika na dvije točke: pokazujući svoje proslavljene rane, on postavlja otajstvo križa u središte kršćanske obredne zajednice, i to križa nakon kojeg slijedi uskrsnuće. Nadalje, tražeći vjeru od Tome, on zahtijeva da ta zajednica bude zajednica vjernika koja svjedoči Kristovo uskrsnuće.

Već su apostoli uočili izuzetnu važnost nedjelje koja je vezana uz spomen prisutnosti njihovog raspetog i uskrslog Gospodina. U 1 Kor 16,2 Pavao uvrštava u nedjeljno slavlje prikupljanje darova za braću u Jeruzalemu (bilo je to o Uskrstu 57. godine): „*Svakoga prvog dana u tjednu neka svaki od vas kod sebe na stranu stavља i skuplja što uzmogne, da se ne sabire istom kada dodem.*” Iako iz navedenog teksta ne proizlazi nužno da je prvoga dana u tjednu bio nužno i liturgijski sastanak, iz ostalih se svjedočanstava to može prepostavljati. U Dj 20,7.11 nalazimo opis jednog nedjeljnog euharistijskog slavlja:

„U prvi dan tjedna, kad se sabrasmo lomiti kruh, Pavao im govoraše, i kako je sutra kanio otpovati, probesjedi sve do ponoći... Zatim se pope pa, pošto razlomi kruh i blagova, dugo je još zborio, sve do zore. Tad otpovova.“

Strogo egzegetski gledano, iz ovog teksta nije sigurno vidljivo da su euharistijski sastanci i inače bili nedjeljom. Isto tako nije posvema jasno kojim načinom je ovdje Luka računao „prvi dan”: po židovskom (subota uvečer) ili po poganskom načinu računanja (nedjelja uvečer)? Zaključit ćemo da saborski dokumenti ne grijese kada tvrde da se nedjelja slavi još od apostolskih vremena, jer na to upućuje cjelokupna kasnija tradicija.

c) Dan Gospodnjii

Do sada smo govorili o „prvom danu u tjednu”, prema židovskom načinu brojanja. S Otkrivenjem (oko godine 95.) pojavljuje se nov izraz: *Otk 1,10: „Zanijeh se u duhu u*

dan Gospodnji i začuh iza sebe jak glas, kao glas trublje." Tako na grčkom govornom području *κυριακη̄ ημερα* ili samo *κυριακη̄* postaje naziv za nedjelju. Latinski prijevod *dies dominica* prešao je u romanske jezike. Ovo je jedino mjesto u Novom zavjetu gdje se spominje „dan Gospodnji“. Iako se ovdje ne govori o nedjeljnem euharistijskom sastanku vjernika, ipak treba imati na umu da – prema sudu većine egzegeta – Ivanova viđenja odražavaju liturgijske sastanke njegova vremena, tako da njegovo spominjanje dana Gospodnjeg može biti u liturgijskom kontekstu.

d) Nedjelja u Crkvi u prva tri stoljeća

Nedjelja je bila toliko važna u prvoj kršćanskoj zajednici, da ne manjka dokumenata iz tog vremena. Ako su u prvo vrijeme jeruzalemski kršćani obdržavali subotu (uz nedjelju), vrlo brzo se slavila samo nedjelja. Tako Ignacije Antiohijski (+ 107.) piše u Poslanici Magnežanima:

„Oni koji su živjeli po starom uređenju došli su do nove nade i ne slave više subotu, nego nedjelju, dan kad je naš život bio uzdignut uvis po Kristu i po njegovoj smrti.“

Didahé, spis koji je suvremen Ignaciju, ako ne i Otkrivenju, daje nam sliku kako su se održavali skupovi vjernika:

„U nedjeljni dan Gospodnji saberite se da lomite kruh i da zahvaljujete nakon što isповjedite svoje grijeha, da bi vaša žrtva bila čista. Ali, ako bi tko što imao protiv svoga druga, neka ne bude s vama dok se s njim ne pomiri, a sve zbog toga da vaša žrtva ne bi bila obeščaćena.“ (14,1)

Evo jednog poganskog svjedočanstva. Plinije Mlađi, upravitelj Bitinije u svom pismu caru Trajanu piše 112. godine kako uhićeni kršćani „*tvrde kako se sva njihova krivica sastojala u tome što su se oni redovito sastajali jednog određenog dana prije zore, da bi zajedno pjevali pjesme Kristu kao Bogu.*“ Po svoj prilici „jedan određeni dan“ u ovom Plinijevom tekstu označava upravo nedjelju. Već tada je, dakle, (euharistijski) sastanak bio rano u zoru, tj. odijeljen od agapâ.

U prvoj Apologiji sv. Justina (+ 165.) nalazimo prvi opis nedjeljne euharistije:

„A u dan zvan dan sunca (nedjelja) drži se zajednički sastanak svih, bilo da borave u gradu ili na selu. Koliko već ima vremena, čitaju se spomen-spisi apostolâ i knjige proročke (...) U dan sunca dolazimo svi na zajednički sastanak, jer je to prvi dan, kad Bog pokrenu mrak i pratvar te stvorí svijet, a Isus Krist, naš Spasitelj, istoga dana ustade od mrtvih: razapeše ga uoči subote, a dan poslije subote, to jest na dan sunca, ukaza se svojim apostolima i učenicima i nauči ih ono što dajemo i vama na razmišljanje.“⁴

Didascalia apostolorum, sirijski dokument iz 3. st. također zapovijeda vjernicima da nedjeljom dolaze slaviti euharistiju, oni koji to ne čine, ne mogu se ispričati.

Evo sada pregleda nauke Otaca o nedjelji:

- To je dan kad se kršćanska zajednica sabire (Ignacije Antiohijski, Justin, Tertulijan)

⁴ *Prva Apologija*, 67 (= PG 6,427-431); *Časoslov* 2, 510-511.

- To je *prvi dan*, spomen stvaranja (Justin, Klement), to je *prvi dan* koji upućuje na novo stvaranje - uskrsnuće (Justinijan, Tertulijan, Ciprijan, Origen).
- Budući da je to dan liturgijskog okupljanja, potrebno je da to ujedno bude i dan odmora (Tertulijan, Didascalia).
- To je dan kršćanske inicijacije (Justin, Klement, Hipolit).
- To je dan slušanja Riječi (Justin, Origen, Didascalia) i dan euharistije (Didahe, Justin, Hipolit, Origen...)
- To je dan biskupskog ređenja (Hipolit).
- Dan sakramentalnog pomirenja (Didahe, Didascalia).
- Zbog svega ovoga to je i dan radosti (Tertulijan, Didascalia, Pseudo Barnaba).

I doista, nedjeljno euharistijsko slavlje je bilo na velikoj cijeni među prvim kršćanima. Zanimljiv je primjer takozvanih „mučenika nedjelje“: 31 muškarac i 18 žena su bili privedeni pred rimskog konzula 304. g. u Kartagi zbog „protuzakonitih“ (nedjeljnih) sastanaka. Svećenik Saturnij tom prilikom kaže: „*Mi moramo slaviti dan Gospodnji. To je naš zakon*“. Čitač Emerit veli: „*Da, u mojoj kući smo slavili dan Gospodnji. Mi ne možemo živjeti a da ne slavimo dana Gospodnjeg*“.⁵ Kad je prokonzul zatražio od mučenika Feliksa ne da prizna da je kršćanin, nego samo da porekne da je sudjelovao na kršćanskim liturgijskim sastancima, pisac navedenog djela ovako se čudi tome pitanju:

„Kao da bi kršćanin mogao biti kršćanin a da ne slavi Gospodnja otajstva ili kao da bi čovjek Gospodnja otajstva mogla slaviti a da nije kršćanin! Ne znaš li dakle, sotono, da kršćanin živi u slavljenju Gospodnjih otajstava te da se slavljenje Gospodnjih otajstava mora vršiti u prisutnosti kršćana, na način da ne mogu opstojati jedno od drugoga odijeljeni? Kad čuješ za ime kršćanina, znaj da se kršćanin sabire s braćom pred Gospodinom, i kada čuješ za sveto zborovanje, prepoznaj u njemu ime kršćanina.“⁶

e) Nedjelja nakon Milanskog Edikta 313. g.

Kao što smo vidjeli, kršćanski značaj nedjelje se razlikovao od židovskog shvaćanja subote, koja je za njih prvenstveno bila dan odmora, dan posvećen Gospodinu.

Kršćanska je nedjelja bila spomen Vazmenog otajstva u euharistijskom slavlju. Uskoro su se i kršćani počeli nedjeljom uzdržavati od posla. Prvo svjedočanstvo u tome smislu potječe od Origena sredinom 3. st. Car Konstantin 3. ožujka 321. izdaje zakon o nedjelji u kojem određuje:

„Svi suci, gradski puk i svi obrtnici neka na časni dan sunca počivaju (venerabili die solis quiescat). Međutim, oni koji se nalaze na selu smiju slobodno i zakonito obrađivati zemlju, jer se češće događa da ni jedan drugi dan nije pogodan za sijanje sjemenja ili berbu grožđa, da se zanemarivanjem prikladnog vremena ne bi izgubio nebeski blagoslov.“⁷

Nekoliko mjeseci kasnije novi zakon određuje, da suci nedjeljom mogu oslobađati robove. Daljnji je razvoj robovske poslove (*opera servilia*) nedjeljom smatrao teškom povredom državnih i crkvenih zakona, što se strogo sankcioniralo. Slično kao starozavjetna subota, i nedjelja postaje danom odmora. Tako je sve više izgledalo da je

⁵ G. CARDARELLI (prir.), *Atti dei martiri*, Edizioni Paoline, Milano, 1985., 630-631. T. RUINART (prir.), *Acta martyrum*, Regensburg, 1859., str. 414-421, ovdje 419.

⁶ *Isto*, 633.

⁷ Zakon je sačuvan u Justinianovu kodeksu: P. KRÜGER (prir.), *Codex Iustinianus*, Berlin 1959.², II., 127.

kršćansko svetkovanje nedjelje motivirano židovskim svetkovanjem subote, da se može govoriti o „subotizaciji nedjelje.“⁸ Iako su u počecima su bili dopušteni poslovi u polju, uskoro se zabranjuju jednostavno svi poslovi. Tako npr. pokrajinski sabor u Narbonni 589. određuje novčanu kaznu za prekršitelje nedjeljnog počinka, a ako bi prekršitelj bio sluga za kaznu je dobivao stotinu udaraca šibom. Valja međutim napomenuti da su se kršćani i prije toga počeli nedjeljom uzdržavati od posla. Tako, od Nicejskog sabora (325.) pa sve do danas, nedjelja je dan euharistijskog slavlja, dan kada se proglašava Božja riječ, te dan počinka.

f) Kasniji razvoj slavlja nedjelje

Kasnije je čak zakonski određena obveza sudjelovanja u nedjeljnoj misi. Tako pokrajinski sabor u Agdu 506. određuje da se treba slušati cijela misa. Kazna za prekršitelje je biskupova javna opomena, a kasnije čak i novčana kazna. U Mađarskoj je nakon 1000. godine čak zabilježena kazna šibanjem za one koji ne bi došli na misu.⁹ Penitencijal iz Milana iz tog vremena određuje da ima tri dana postiti o kruhu i vodi tko propusti nedjeljnu misu, a neke odredbe pokrajinskih sabora zabranjuju da se krčme otvaraju dok ne završi misa.¹⁰ Očito je, dakle, da je oduvijek bilo poteškoća u tome da se svi vjernici potaknu da dostoјno i redovito sudjeluju na euharistiji.¹¹ Nadalje, od samih početaka se određuje da na misu valja ići u vlastitu župsku crkvu. To je u počecima, naravno, bila katedrala, kako to svjedoči još u 2. st. Ignacije Antiohijski, a kasnije, kad su nastale župe po selima, onda je biskup ovlastio župnike da tamo slave nedjeljnu euharistiju, s time da čak župnici udalje iz crkve vjernike koji ne pripadaju njegovoj župi. Tek s pojmom prosjačkih redova javlja se želja da se u njihovim crkvama može zadovoljiti nedjeljna zapovijed, tako da npr. Leon X. 1517. dopušta da vjernici mogu nedjeljom slušati misu u dominikanskim i franjevačkim crkvama. Kasnije se ta privilegija daje i isusovačkim crkvama.

No, s druge strane, sve do nedavno ljudi su ipak rado dolazili na misu. Naime, u mnogim su sredinama liturgijska slavlja bila jedina društvena događanja. Sav se društveni život odvijao oko crkve. Glazba se počela razvijati od crkvene glazbe, kazalište od liturgijskih skazanja, veliki su blagdani bili jedina prigoda za „modne revije“, nedjelja je bila prigoda da se ljudi nađu, da se mladi upoznaju; crkvene su bratovštine bile početkom svjetovnih udrug... Jednom riječju, sav se društveni život odvijao uz crkvu. U tome smislu nije osobito smetalo što je liturgija bila na latinskom, što je bila nerazumljiva i što kršćanski puk nije u njoj djelatno sudjelovao nego je bio puki promatrač. Bilo je važno da je liturgija sjajna i da okuplja ljude oko nekih sadržaja. K tome, liturgija je na određeni način privlačila i svojim izvanjskim sjajem. Kao ilustraciju donosimo kako je puk ostao zapanjen i zadržan ceremonijama posvete crkve u Sotinu 15. svibnja 1768.:

„Kad je biskup služio svečanu misu uz dva infulirana (koji nose biskupsku kapu, mitru) kanonika, te uz brojnu asistenciju svećenika i redovnika, narod se upravo zapanjio od čuda. U koru je pjevalo osmoro franjevaca: svećenici i klerici. Svijet nije mogao da se dosta načudi, što biskupovoj opravi, što mnoštvu svećenika; ponajpače pako skladnom

⁸ Usp. Z. PAŽIN, T. REPONJ, Dan Gospodnji. Povijest i teologija, u: *Diacovensia* 24(2016.)1, 137.-151, ovdje 143-144.

⁹ M. RIGHETTI, *Manuale di storia liturgica*, 2, *L'anno liturgico*, Ancora, Milano, 1946., 19.

¹⁰ Usp. *Isto*, 20.

¹¹ Od starine je u Slavoniji poznat pojam „godišnjaka“, kršćana koji bi samo jedanput godišnje (o Božiću) došli na misu. Nije to suvremena pojava.

pjevanju franjevaca u koru. Umilni glas starca biskupa pogotovo je zadivio narod. Ne znaš pravo hoćeš li da se nagledaš te sjajne asistencije, ili da se ušima naslušaš pjeva još nečuvena!“¹²

2. Značenje nedjelje

U prvim su stoljećima kršćani vrlo intenzivno slavili nedjelju. U počecima je ona, naime, bila jedini kršćanski blagdan. Osim toga, nedjelja je slavila osnovna kršćanska otajstva, pa je stoga razumljivo njezino mjesto u ono vrijeme. Zašto baš nedjelja? Jedni smatraju da je to čisto praktičan razlog: prvi su kršćani (oni iz židovstva) slavili subotu odlaskom u sinagogu, a tek su se u subotu navečer mogli sastati (idući na sastanak u subotu navečer nisu kršili stroge propise o subotnjem počinku) i onda su u miru mogli slaviti svoja otajstva. Drugo mišljenje, općenito prihvaćeno, naglašava kako je nedjelja dan Kristovog uskrsnuća i Crkva slavi cijelokupno vazmeno otajstvo slaveći euharistiju upravo toga dana.

a) Novina nedjelje

Novina se nedjelje osobito uočljiva u usporedbi sa židovskom subotom. Oci rado naglašavaju da je nedjelja savršena subota. Tako Euzebij: „*Budući da su Židovi bili nevjerni, Božja je Riječ pomakla subotnje slavlje do zore slijedećeg dana i dala nam je kao sliku pravog odmora spasonosnu nedjelju.*“ Ignacije Antiohijski je odlučan: „*Oni koji su prihvatali novu nadu ne časte više subotu nego nedjelju.*“

Ponovimo: osnovna razlika između židovske subote i kršćanske nedjelje je u tome što je za Židove subota prvenstveno bila dan odmora, neradni dan. Nedjelja je, naprotiv, dan kada se slavi i ponazočuje osnovno otajstvo naše vjere: uskrsnuće i proslava Isusa Krista. Ti događaji, zajedno s utjelovljenjem, mukom i smrću čine Kristovo vazmeno otajstvo po kojem smo spašeni. Očigledna je, dakle, veza između euharistije i nedjelje: euharistija je ponazočenje, posadašnjenje toga otajstva, a nedjelja je vremenski, kozmički okvir toga slavlja, toga spasenja, djelatnog u svim vremenima. Justin nam to u Dijalogu s Trifunom zorno prikazuje:

„Odredba o obrezivanju koja nalaže da se novorođeni svakako obreže osmoga dana bila je slika pravog obrezanja kojim smo obrezani od grijeha i zloće po Gospodinu našemu Isusu Kristu, koji je od mrtvih uskrsnuo prvoga dana u tjednu; naime, prvi dan u tjednu prvi je od svih dana, ali prema kružnom slijedu svih dana zove se osmim danom, mada ne prestaje biti prvi.“¹³

b) Imena nedjelje

- *Dan Gospodnji.* Ovaj se naziv prvi puta javlja u Otk 1,10. U romanskim jezicima imamo i danas *domenica* (talijanski), *domingo* (španjolski), *dimanche* (francuski).
- „*Dan sunca*“. Germanski su jezici međutim sačuvali rimske poganske ime (*dies solis* – dan sunca): *Sonntag* (njemački), *Sunday* (engleski).

¹² P. BELAVIĆ, *Čudotvorna Gospina slika u Sotinu*, Vukovar, 1909. (pretisak: Zagreb, 1995.). Pisac svoj opis temelji na župskoj spomenici iz toga vremena.

¹³ JUSTIN, *Razgovor s Trifunom*, 41,1, Verbum, Split, 2011., str.79.

- „*Neradni dan*“. Hrvatski naziv shvaća nedjelju na židovski način („ne-djelati“).
- *Dan uskrsnuća*. Ruski je naziv „najteološkiji“: *vaskrsenje*. Ovaj je naziv i inače svojstven Bizantskoj crkvi.
- *Prvi i osmi dan*. Prvi dan je dan stvaranja svijeta. U bizantskoj liturgiji se osobito naglašava veza između prvog dana, dana stvaranja i dana uskrsnuća, dana novog stvaranja. Osim toga, nedjelja je ujedno *osmi* dan koji ima izričito eshatološki značaj: ona je znak vječnog života. Nedjelja koja slavi uskrsnuće Kristovo anticipira njegov povratak („Tvoj slavni dolazak iščekujemo“ – *donec venias*).

c) *Nedjelja nakon 2. Vatikanskog sabora*

Tijekom povijesti nedjelja je često bila zasjenjena mnogim većim ili manjim blagdanima. Sabor joj je htio vratiti prvočinu važnost i dostojanstvo:

SC 106: „Crkva svetkuje vazmeno otajstvo svakog osmog dana, koji se s pravom naziva danom Gospodnjim ili nedjeljom. To biva prema apostolskoj predaji koja potječe od samog dana uskrsnuća Kristova. Tog su se dana vjernici dužni sastati zajedno, da slušaju Božju riječ i da sudjelujući kod euharistije obave spomen-čin muke, uskrsnuća i proslave Gospodina Isusa te da zahvaljuje Bogu koji ih „uskrsnućem Isusa Krista od mrtvih nanovo rodi za životnu nadu“ (1 Pt 1,3). Stoga je nedjelja prvočin blagdan koji se ima predlagati i uporno preporučivati vjerničkoj pobožnosti, da bude i dan radosti i počinka od posla. Neka joj se druga slavlja, osim doista najznačajnijih, ne prepostavljaju, jer je ona temelj i jezgra čitave liturgijske godine.“

Sabor dakle naglašava kako se još od *apostolskih* vremena nedjelja slavi kao dan kada se u euharistiji slavi Kristovo *vazmeno otajstvo*. Budući da je to središnje otajstvo našeg spasenja, vjernici ga slave bogoslužnim okupljanjem i blagdanskim počinkom. Jednostavno rečeno, nedjelja ima svoj sadržaj i svoje prvenstvo. Nedopustivo je da je razblažujemo nekim svojim sadržajima ili da je gušimo nekim svojim pobožnostima, jednako kao što je nedopustivo da se pri nekim našim posebnim slavlјima i ne spomene nedjeljno evanđelje nego se propovijeda tematski ili se čitaju poslanice crkvenih uglednika. Sabor naučava da je nedjelja prvočin blagdan i ne smije se dopustiti da je potisnu razne druge svetkovine. Stoga nije u redu da netko za misijski dan, papin dan, nedjelju zahvalnicu, Dan državnosti, katehetsku nedjelju itd. uzme misna čitanja i molitve po svom nahođenju, ili da posvema zanemari poruku nedjeljnih biblijskih čitanja. Samo najveći blagdani (liturgijski propisi to točno određuju) imaju prednost pred nedjeljom. Nadalje, nedjeljom se ne smije slaviti misa ni za kakve posebne skupine. Nedjeljna bi euharistija trebala okupiti cijelu zajednicu.

Nedjeljna je euharistija je najuzvišeniji trenutak kad se Crkva ostvaruje kao Crkva – Kristovo živo Tijelo. Zato bi, naravno, bilo idealno kad bi se cijela župska zajednica našla na jednom nedjeljnem euharistijskom slavlju, kao što je to redovito u filijalnim crkvama. S jedne je strane bitno to zajedništvo, s druge je strane u nekim župskim zajednicama ipak potrebno imati više nedjeljnih bogoslužja. Što učiniti? U starini je bez iznimke bila samo jedna nedjeljna misa (kao što i danas ne postoji „repriza“ svatova). Slavlje je jedno. Zato, ako u nekoj župi ipak ima više nedjeljnih misa, valja razmisiliti jesu li baš sve potrebne. Koji puta jednostavno „podilazimo“ vjernicima s umnožavanjem nedjeljnih misa, pogotovo u redovničkim crkvama. U gradovima se misi toliko umnožavaju da više uopće nema govora o župskoj zajednici.

3. Nedjelja u društvenoj zajednici¹⁴

Nedjelja – blagdan ili praznik? Nedjelja, kao i cijeli konac tjedna u modernom društvu sve više postaje dan posvemašnjeg opuštanja, različitih oblika zabave – već prema interesima. Cijele obitelji odlaze na izlete, u svoje kuće za odmor ili se pak svaki pojedini član obitelji posvećuje svojoj zabavi, već prema zanimanju. Nedjelja je za kršćane dan Gospodnjii, dan kad se u zajednici vjernika – mjesna Crkva – slavi euharistiju i to u zajedništvu s cijelom Crkvom koja je Tijelo Kristovo. Nedjelja je, prema tome, prvenstveno dan zajedništva, zajedništva Crkve, tijela Kristova povezanog Duhom Svetim. Dosljedno tome, ona je i dan kad se na poseban način učvršćuje zajedništvo i ljubav kršćanske obitelji, kada se kršćani također osjećaju osobito povezani s rođinom i prijateljima. Zato je kršćanska nedjelja nipošto nije puki neradni dan. Ona je, naprotiv blagdan, blagovanje, sveto drugovanje, radost i ljubav.

Nedjelja, dan kada neki, nažalost, moraju raditi. Imajući sve ovo u vidu svjesni smo da neki moraju žrtvovati blagodati nedjelje, jer po naravi posla moraju biti na usluzi i nedjeljom i blagdanom. To su liječnici i bolničko osoblje, čuvari reda, pripadnici vojske, vozači u javnom prijevozu i sl. Koliko je god moguće treba uzastojati da i oni na neki način ipak sudjeluju u nedjeljnoj radosti i milosti.¹⁵ Ostali, koji toga dana svetkuju, nastojat će koliko je god moguće izbjegavati tražiti usluge nedjeljom, tako da se i u službama koje moraju i nedjeljom biti djelatne ipak osjeti razlika između nedjelje i ostalih radnih dana.

Nedjelja – dan kada neki pokušavaju dodatno zaraditi. Nažalost u zadnje vrijeme sve se više primjećuje nastojanje da se upravo nedjeljom pokušava dodatno zaraditi i to u službama koje donedavno uopće nisu radile nedjeljom. Tako danas redom sve trgovine mješovitom robom rade tijekom cijele nedjelje, kao i one uslužne djelatnosti koje nisu neophodne kao što su npr. autopraonice, frizerske radnje, servisi... Tome valja pridodati i ugostiteljske objekte, tako da sve više i više ljudi mora raditi nedjeljom i to, štoviše, osobito nedjeljom. Time se svim tim djelatnicima oduzima pravo nedjeljnog svetkovanja, također veoma trpi njihov obiteljski život. Time se čovjek sve više otuduje i kao vjernik i kao kršćanin i kao ljudska osoba, a kao prva vrijednost se nameće isključivo zarada i trka za stjecanjem materijalnih dobara. U tome smislu valja imati na umu poziv i molbu upućenu od naših biskupa:

„(Poslodavci i sindikalni radnici), nemojte u prvi plan stavljati proizvodnju i konkurenциju, nego etičke i religiozne kriterije... Društvo koje se organizira u ritmu protivnom čovjeku srlja u kulturnu regresiju”.¹⁶

Športske priredbe. Sve je više športskih natjecanja koja se upriličuju nedjeljom i to nedjeljom prije podne. Redovito se na takve športske priredbe pozivaju djeca i mlađi bilo kao sudionici, bilo kao gledatelji. Štoviše, nekima je to i „obveza” prema školi i prema športskom klubu. Tako se i oni otuđuju i od obiteljskog i od euharistijskog stola.

¹⁴ Preuzeto iz materijala Druge biskupijske sinode đakovačke i srijemske.

¹⁵ Tako će npr. barem dio bolničkog osoblja sudjelovati na nedjeljnoj misi u krugu bolnice, slično kao i vojnici u vojarnama, djelatnici u javnom prijevozu poći će na večernju nedjeljnu misu ili pak na onu anticipiranu.

¹⁶ *Nedjelja – dan Gospodnjii i dan blaganskog počinka. Poruka hrvatskih biskupa*, u VDSB 7-8(1997)481-482, ovdje 482.

Doista bi valjalo uznastojati da se takve priredbe organiziraju subotom, ili barem nedjeljom poslijepodne, tako da se ostavi dovoljno prostora za oba stola: onaj euharistijski i onaj obiteljski. U tome bi se smislu trebali potruditi ravnatelji škola i predstavnici mjesnih vlasti, a i same kršćanske zajednice.

Okupljanje ili rasipanje obitelji? Za mnoge obitelji velika je teškoća da se tijekom tjedna nađu oko obiteljskog stola. Redovito, naime, djeca idu u školu u različito vrijeme, k tome dolaze i slobodne aktivnosti. Tamo gdje rade oboje roditelja stanje je tim nepovoljnije. Upravo zbog toga izuzetno je važno njegovati obiteljsko zajedništvo nedjeljom, kad će se svi članovi obitelji naći oko jednog euharistijskog stola i oko jednog obiteljskog stola, gdje će moći razgovarati i drugovati u ljubavi. Stoga će biti izuzetno važno uznastojati da veći dio nedjelje članovi obitelji provedu zajedno, a da se tek onda posvete aktivnostima po vlastitom i pojedinačnom izboru.

Dan učvršćivanja rodbinskih i prijateljskih veze. Zajedništvo kršćana ne mogu se iscrpiti samo za euharistijskim stolom. Štoviše, euharistijsko slavlje znači ujedno i misijsko poslanje. U tome su smislu zasigurno hvalevrijedna rodbinska ili prijateljska druženja kršćanskih obitelji. Nedjelja je dan kada će kršćanske obitelji biti osobito osjetljive za potrebe siromaha, napuštenih ili bolesnih.

Zaključimo. Kršćansko slavljenje dana Gospodnjeg najbolji najjednostavniji je i najbolji način da kršćanin obnovi i ojača i svoju vjeru i poboljša svoj obiteljski i kršćanski život. Nedjeljna euharistija, obiteljsko drugovanje, djela milosrđa i molitva najzdraviji je vid kršćanske duhovnosti. Valja se prisjetiti da je dugo vremena nedjelja bila jedini kršćanski blagdan i dobro ćemo činiti budemo li joj povratili prvenstvo. Bit će to na blagoslov svakom kršćaninu ponaosob, svakoj kršćanskoj obitelji i cijeloj Crkvi.

4. Liturgijsko značenje srijede i petka

Ova su dva dana bila rano određena posebno za post i molitvu. Tako već *Didache* određuje: „*Ieiunia vestra non fiant cum hypocritis (Židovima); ieunant enim secunda post sabbatum et quinta (ponedjeljak i četvrtak); vos autem ieunate quarta et sexta (srijeda i petak)*“. Uskoro se srijedom i petkom počinje slaviti i euharistija, iako je to po sebi bilo problematično jer euharistija kao najizvrsnija hrana, prekida post. To se različito rješavalo. Neki su post o devetoj uri prekidali euharistijskim slavljem a drugi su čak uzimali pričest i nosili je kući da bi se pričestili u dan kad nema posta. Na Zapadu je uskoro petak kao dan posta dobio veću važnost od srijede. Na Zapadu je uveden post i subotom, vjerojatno kao produžetak posta petkom. Na Istoku, u Galiji i u Milatu nije bilo tog običaja.

II. USKRS (VAZAM) - PASHA

Kao što smo vidjeli, sve tamo od apostolskih vremena kršćani su svake nedjelje slavili središnje otajstvo: vazmeno otajstvo muke, smrti, uskrsnuća i proslave Kristove. To je bio jedini blagdan. Tek početkom 2. st., a u Rimskoj crkvi tek sredinom toga stoljeća počeo se slaviti *godišnji* spomen vazmenog otajstva smrti i uskrsnuća Kristova. Prvi

spomen ovakvog slavljenja nalazimo u spisu *Epistola Apostolorum* iz 150. godine. Međutim, po sebi je moguće da se godišnje slavljenje Isusova uskrsnuća slavilo i ranije, možda su čak i apostoli slavili Uskrs u nedjelju iza 14. nisana, ali o tome nemamo pisanih tragova.

Isus je umro uoči židovske Pashe koja je padala 14. nisana (a toga je dana u mjesecu prema židovskom kalendaru uvijek bio pun mjesec - uštap), a uskrsnuo je u nedjelju, iza toga dana. Kad se u 2. st. počeo slaviti Uskrs, maloazijske su Crkve slavile kršćansku Pashu uvijek 14. nisana, bez obzira na to kojega bi dana u tjednu padao taj datum, dok su ostale Crkve slavile Pashu - Uskrs nedjeljom nakon 14. nisana.¹⁷ Teološki gledano, prvi su više naglašavali Kristovu muku i smrt (iako su slavili čitavo otajstvo: muku, smrt i uskrsnuće). U povijesti ih nazivamo „*quatuordecimani*“ (od latinskog broja 14). Oni koji su pak slavili kršćansku Pashu *nedjeljom* iza 14. nisana naglašavali su (teološki gledano) Kristovo uskrsnuće. Papa Viktor (189.-198.) je skoro ekskomunicirao sve maloazijske „kvatuordecimanske“ Crkve, ali to ipak nije bio učinio na intervenciju Ireneja Lionskog. Čitava je rasprava zaključena na Nicejskom saboru 325. Određeno je da se Uskrs ima slaviti nedjeljom iza 14. nisana, točnije, **u nedjelju nakon prvog proljetnog uštapa**¹⁸ (to je teoretski moguće od 22. ožujka do 25. travnja) a za računanje datuma je bila zadužena Aleksandrijska crkva. Evo zaključaka Nicejskog sabora o Uskrstu:

- Uskrs se uvijek mora slaviti nedjeljom;
- Ne može se slaviti istoga dana kad i židovska Pasha;
- neka se slavi u nedjelju iza 14. nisana, pod uvjetom da je već nastupila proljetna ravnodnevница (ekvinocij).

Međutim, poteškoća je bila u tome što sabor nije rekao *kad je proljetna ravnodnevница*. Naime, po aleksandrijskom je računaju to bio 21. ožujka, a prema rimskom 18. ožujka. Tako se dogodilo da već 326., godinu dana nakon sabora, Aleksandrija i Rim nisu slavile Uskrs istoga dana. Sredinom 5. st. papa Leon je prihvatio aleksandrijsko računanje, a konačno pravilo računanja Uskrsa (prema ciklusu od 19 godina) uveo je Dionizije Mali 526.

Kada je u pitanju julijanski kalendar, onda je računanje nešto zamršenije. Budući da taj kalendar kasni 13 dana, onda prvi proljetni uštap po gregorijanskem ne mora biti proljetni uštap i po julijanskem kalendaru. Npr. ako je uštap 30. ožujka, onda je taj dan po julijanskem kalendaru tek 17. ožujka, pa prema njihovu računaju još nije došlo proljeće, pa onda oni čekaju slijedeći uštap. Pojednostavljeno rečeno, kad je po gregorijanskem kalendaru uštap 3. travnja i kasnije, onda se Uskrs slavi istoga dana i po julijanskem kalendaru. Ako je ranije, onda se po julijanskem kalendaru čeka slijedeći

¹⁷ Međutim, budući da je 14. nisana mogao pasti i prije proljetne ravnodnevnice, kršćani su onda čekali nedjelju *iza* 14. nisana, nakon što bi nastupila proljetna ravnodnevница.

¹⁸ Ovu će definiciju studenti – za svoje dobro! – doslovno upamtiti. Za ljubitelje matematike evo Gaussove formule za izračunavanje datuma Uskrsa:

$$\begin{aligned}g &= \text{tekuća godina} \\a &= \text{ostatak od } g : 19 \\b &= \text{ostatak od } (19a + 24) : 30 \\c &= \text{ostatak od } g : 4 \\d &= \text{ostatak od } g : 7 \\e &= \text{ostatak od } (6b + 2c + 4d + 5) : 7 \\ \text{Uskrs} &= 22. \text{ ožujka} + b + e.\end{aligned}$$

uštap. Međutim, onu odredbu da se Uskrs ne može slaviti kad i židovska Pasha pravoslavne Crkve i dalje obdržavaju, a Zapadne ne. Naime, ako židovska Pasha padne istoga dna kad i kršćanski Uskrs (Pasha može pasti bilo kojeg dana u tjednu), onda Pravoslavne crkve slave Uskrs tjedan dana kasnije, a Zapadne crkve ne.¹⁹ Tako se može dogoditi (kao npr. 1998.) da pravoslavci slave Uskrs tjedan dana iza katolika.

Po prilici u isto vrijeme kad se počeo slaviti Uskrs počelo se slaviti i vazmeno vrijeme – pedesetnica. Početkom 3. st. javlja se i Sveti trodnevlje. Budući da je priprava za Uskrs bila povezana s postom, uskoro se uvelo i pokorničko vrijeme priprave za Uskrs, i to kroz 40 dana. Tako je nastala korizma. Tako ćemo i mi prvo govoriti o Vazmenom bdjenju, a zatim o Svetom trodnevlju i vazmenom vremenu, te na koncu o korizmi.

A. VAZMENO (USKRSNO) BDJENJE

1. Podrijetlo i razvoj

a) *Vazmeno slavlje u počecima Crkve*

Prvi spomen godišnjeg slavlja Uskrsa je u spisu *Epistola apostolarum* iz 150. godine (koptska verzija).:

„Nakon mog povratka Ocu, sjećajte se moje smrti. A kada dođe Pasha, tada će jedan od vas biti bačen u zatvor radi mojega imena. On će biti u brizi i žalosti, jer vi slavite Pashu dok se on u zatvoru nalazi daleko od vas. Jer on će tugovati što ne slavi Pashu s vama. Ja ću naime poslati svoju silu u liku anđela Gabrijela i otvorit će se vrata zatvora. On će izići i doći k vama, on će sudjelovati s vama u noćnom bdjenju i ostati s vama dok pijetao ne zapijeva. A kada budete završili ovo spomen-slavljje i agape koje se odnosi na mene, on će ponovno biti bačen u zatvor zbog svjedočanstva sve dok odande ne iziđe i navijesti ono što sam vam predao.“ Mi mu rekosmo: „Gospodine, je li potrebno da opet uzmemos kalež i iz njega pijemo?“ On nam reče: „Da, potrebno je sve do dana kada budemo došao s onima koji su ubijeni radi moga imena.“²⁰

Ovdje vidimo osnovne obrise slavljenja kršćanske Pashe (Vazma, Uskrsa). Vjernici se okupljaju na noćnome bdjenju koje završava svečanom euharistijom. U drugim starim zapisima proslave Uskrsa je predstavljena prvenstveno kao strogi post od jednog ili više dana, nakon kojega slijedi molitveno bdjenje koje se zaključuje euharistijskim slavljem. Sudjelovanje u ovom bogoslužju bilo je toliko važno, da npr. Tertulijan vidi poteškoću da se jedna kršćanka uda za paganina, jer joj možda muž neće dopustiti da sudjeluje u vazmenom bdjenju. Jednako je tako i *post* obavezan i potpun. Hipolit Rimski u *Apostolskoj predaji* određuje: „*Do Uskrsa neka se ništa ne jede, sve do prikazanja, jer se u protivnom neće računati da se postilo!*“

Ovo je dakle kršćanska Pasha: post i slavlje, *prijelaz* iz jednog u drugo u svetoj noći, u noći u kojoj se sati posta završavaju u molitvi, a onda se proglašava slavlje u

¹⁹ Dakle, tu odstupamo od odredbe Nicejskog sabora.

²⁰ *Epistola Apostolorum*, 15, u: C. SHMIDT, *Texte und Untersuchungen zur Geschichte der Altchristlichen Literatur*, 43, Leipzig 1919, str. 53-57; vidi također: R. CANTALAMESSA, *La Pasqua nella Chiesa antica*, Società Editrice Internazionale, Torino, 1978, br. 14, str. 13-14.

euharistijskoj gozbi. Naglasimo da u ovom slučaju post nema samo pokorničko-asketsku ulogu, nego se prvenstveno spominju oni dani kad je Crkvi Zaručnik bio uzet: vazmeni je post prvi dio, prvi čin Pashe, tj. *prijelaz* čitavog Krista: Glave (samog Krista) i Tijela (Crkve) iz smrti (koju simbolizira post) u život (kojeg simbolizira ali i predstavlja euharistijska gozba), iz suza u radost. Zato je u prvoj Crkvi bilo nepojmljivo da se pričešće na Veliki petak, jer se time krši post (euharistija je najizvrsnija hrana koja tek krši post!). *Uočimo:* jedno je bio korizmeni post koji je bio pokorničkog karaktera, taj se post prekida na Veliki četvrtak. Vazmeni post (Veliki petak i Velika subota) je bio nešto posve drugo: prvi dio onog otajstvenog prijelaza s Kristom iz smrti u život. *Didascalia apostolorum*, sirijski dokument iz 3. st. nalaže:

„U petak i u subotu postite i ne okusite ništa. Učinite zbor, ne spavajte, probdijte noć u molitvi, u zazivanju, u čitanju proroka, evanđelja, psalama... sve do tri sata po ponoći iza subote. Tada prestanite s postom... Prinesite tada vaše darove i onda jedite, budite radosni, razdragani i sretni, jer je uskrsnuo Mesija, zalog vašeg uskrsnuća. Neka vam to bude vječan zakon, sve do konca svijeta.“²¹

Dakle, osnovni element vazmenog bdjenja su:

- zbor vjernika koji poste,
- molitveno bdjenje uz čitanje Svetog pisma,
- post se prekida slavljenjem euharistije i bratskim agapama u radosti uskrslog Krista.

Hipolit Rimski izvještava kako su se u vazmeno bdjenje uključili blagoslov vode i krštenja. Naime, kako su se prije krštenja podjeljivala nedjeljom, na spomen vazmenog otajstva u koje se novokrštenici ucjepljuju, tako je najčasnije mjesto krštenja postalo vazmeno bdjenje koje na poseban način slavi Kristovo i naše vazmeno otajstvo:

„(Kandidati za krštenje) provest će čitavu noć u bdjenju: čitat će im se čitanja i bit će poučavani... O prvim pjetlovima molit će se nad vodom... Prvo će biti krštena djeca... U trenutku određenom za krštenje biskup će izreći zahvalnicu nad uljem... Svećenik, obraćajući se svakom kršteniku, zatražit će od njega da se odrekne.“²²

b) Razvoj vazmenog bdjenja u Rimu

Slavlje krštenja. Kao što smo upravo spomenuli, prema Pavlovom naučavanju, kršćanin se po krštenju upriličuje smrti Kristovoj, da bi s njime i uskrsnuo na novi život (Rim 6,3-5). I prva je Crkva shvatila bitnu povezanost krštenja s vazmenim otajstvom, pa su se zato krštenja prvenstveno slavila nedjeljom. S masovnim obraćenjima nakon 313. krštenje se podjeljivalo osobito u vazmenoj noći, nakon što bi katekumeni na to bili pripravljeni čitave korizme. To je bilo zlatno doba kršćanske inicijacije (uvođenje u kršćanstvo koje je kulminiralo podjeljivanjem sakramenata inicijacije - krštenja, potvrde i euharistije) i mistagoških kateheza (to su bile pouke nakon krštenja, kada su novokrštenici bili upućivani osobito u otajstvo euharistije). Razvila se bogata krsna liturgija koja je imala svoje puno značenje i osobitu ljepotu i znakovitost dok su se krštavali odrasli. Kad su se počela krštavati samo djeca, ta liturgija praktički zamire, a u

²¹ *Didascalia et Constitutiones Apostolorum*, 5,18-19,u: R. CANTALAMESSA, *Nav. dj.*, br. 86, str. 134-135.

²² HIPOLIT RIMSKI, *Traditio apostolica (Apostolska predaja)*, 20-21, prema: IPPOLITO DI ROMA, *La tradizione apostolica*, Edizioni Paoline, Roma, 1979, str.79-80.

svijesti naroda je praktički ostao samo svečani blagoslov vode. Tako od 11. st. vazmena liturgija na Zapadu *de facto* gubi svako obilježje inicijacije.

Paljenje uskrsne svijeće. U stara vremena imala je osobito značenje u obitelji paljenja svjetiljki uvečer, osobito na početku neke gozbe. Kršćani su od početka smatrali Krista svjetлом svijeta. Tako su već od 4. st. kršćani pridavali veliko značenje paljenja svijeća (odnosno uljanica) na početku njihovih liturgijskih sastanaka. Tako je i vazmena noć – najsvetija noć kršćana – započinjala svečanim paljenjem svijeća. Krist je svojim uskrsnućem, čitavim vazmenim otajstvom (smrt-uskrsnuće-proslava) razbio tmine grijeha i obasjao svijet svojim spasenjem. Tako je u 7. st. nastao i *Exsultet*, koji je bio jedan od mnogih himana posvećen Kristu-Svjetlu. U papinsku liturgiju ovaj himan ulazi tek u 11. st.²³

c) *Otajstveni sadržaj vazmenog bdjenja*

Vazmeno bdjenje predstavlja središte čitave liturgijske godine. Ono se nalazi između dva velika otajstva – muka i uskrsnuća Kristova. Ono označava *prijelaz* (ovo je ključni termin vazmenog otajstva i vazmenog bdjenja!). I tu se ostvaruje otajstvo: u vazmenoj se noći posadašnjuje, ponazočuje vazmeno otajstvo smrti i uskrsnuća Kristova. Kao što je Krist iz smrti prešao u život, tako se i kršćanin (po krštenju) otajstveno s njime sjedinjuje prelazeći iz smrti (grijeha) u novinu života. Ta se stvarnost za kršćanina ponazočuje u vazmenom bdjenju. Vazmeno bdjenje predstavlja još jedan prijelaz: ono je u isto vrijeme treći dan Svetog trodnevlja i *prvi* dan vazmenog vremena. Ukratko, u vazmenom se bdjenju ostvaruje vazmeno otajstvo (Krista) i Tijela-Udova (Crkve).

Nije dakle čudo da Augustin ovo bdjenje naziva „majkom svih bdjenja”, a Misal o njemu ovako govori:

„Po starodrevnoj predaji ovo je noć bdjenja Gospodinu (usp. Izl 12,42), kad vjernici, prema evanđeoskoj opomeni (Lk 12,35ss), drže u rukama zapaljene svjetiljke poput ljudi koji čekaju kad će se vratiti Gospodin da, kad dođe, njih zateče budne i posadi za svoj stol.“²⁴

Ovo je dakle sadržaj vazmenog bdjenja: spomen izlaska starog izabranog naroda, spomen smrti i uskrsnuća Kristova, prisutnost uskrslog Krista u narodu Novog saveza po sakramentima inicijacije po kojima čovjek postaje dionikom Kristova vazmenog otajstva sa svim njegovim plodovima i iščekivanje Kristova ponovnog dolaska u slavi. Za sve ove elemente usporedi *Exsultet* (Vazmeni hvalospjev).

d) *Propadanje (dekadencija) vazmenog bdjenja*

Dekadencija (7.-17. st.) Obred vazmenog bdjenja, naslijedeni od rimske bogoslužnih knjiga (sakramenata) iz 6. st. ustalili su se konačno u vrijeme Inocenta III. (+ 1216.). Dekadencija se očitovala u tome što se bdjenje sve više i više anticipiralo, budući da je tako i tako bilo neinteresantno, jer nije bilo odraslih novokrštenika, pa je tako nestalo sve simbolike inicijacije. Već u 7. st. je iščezlo noćno bdjenje, tako da je „bdjenje” započinjalo već u 14 sati, zatim se čekalo sve do pojave prve zvijezde (do sumraka),

²³ Razigranost liturgije svjetla nije se uklapala u duh klasične rimske liturgije. Zato je ona ušla tek u 11. st.

²⁴ Veliki tjedan, KS, Zagreb, 1990., str. 142.

kada bi se započinjalo s misom. Uskoro se već u podne blagoslivljao novi organj. Tako je sva simbolika vazmenog hvalospjeva izgubila svu svoju snagu (hvalospjev kliče „svetoj noći“ i Kristu koji je raspršio tmine). Razumljivo je stoga da su vjernici sve manje sudjelovali u ovim, za njih nerazumljivim obredima, nego su sve više pohađali ranu uskrsnu (jutarnju) misu koju su povezivali sa simbolikom dolaska pobožnih žena na Isusov grob. Na koncu je Pio V. (1566.) zabranio slaviti poslijepodnevnu misu.

e) *Vazmeno bdjenje prema Misalu Pija V. (1570.) do 1951.*

Vazmeno se „bdjenje“ slavilo na Veliku subotu prije podne. Zanimljivo je da je – teoretski – to i dalje bilo noćno bdjenje, jer u rubrici stoji: „*Dicta nona in choro*“, što je teoretski bilo „*nakon što se izmoli Deveti čas*“ (15 sati). Međutim, toga dana, kao i cijelu korizmu, Srednji se čas (u ostale dane i Večernja) molio prije podne. Liturgijska je boja na početku ljubičasta. Evo obreda.

Služba svjetla sastojala se od blagoslova novog ognja, ophoda, blagoslova zrna tamjana i blagoslova uskrsne svijeće. Nakon što se blagoslovio organj (na kojem bi se spalili ostaci svetih ulja od prethodne godine), đakon bi odjenuo bijelu dalmatiku i onda bi se blagoslovila prva od troroge svijeće (zvana „trojstvo“). Od 12. st. bila se prestala unositi uskrsna svijeća. Ona je jednostavno stajala na oltaru. Dok bi se (latinski) pjevalo „Svetlo Kristovo“, palila bi se preostale dvije svijeće. Đakon bi pjevao hvalospjev „Exsultet“ što bi prekidao se tri puta dok bi se utiskivao tamjan u svijeću. Kod mjesta u himnu „Koji, premda je razdijeljen“ subđakon bi palio uskrsnu svijeću trorogom svijećom a na riječi: „O zaista blažene noći“ palila bi se svjetla u crkvi.²⁵

Služba riječi. Đakon bi skidao bijelo ruho i opet oblačio ljubičasto. Poslije starozavjetnih čitanja odlaže se ljubičasto ruho i opet oblači bijelo. Bilo je 12 starozavjetnih čitanja koja su se nazivala „proročanstva“. Nakon svakog proročanstva svećenik bi rekao „*Oremus*“, a onda đakon: „*Flectamus genua*“, nakon čega bi svećenik rekao zbornu molitvu. Evo tih 12 čitanja:

- Post 1,-2,2 (Stvaranje)
- Post 5,32-6,22.7,6,11-14,18-21.23-248,1-3.6-11.15-21 (Opći potop)
- Post 22,1-19 (Abrahamova kušnja – žrtvovanje Izaka)
- Izl 14,24-31.15,1 (prijeđaz kroz Crveno more)
- Iz 54,17.55,1-11 (Svi koji ste žedni, dođite na vodu)
- Bar 3,9-38 (Čuj, Izraele, životne propise)
- Ez 37,1-14 (Dolina puna suhih kostiju)
- Iz 4,1-6 (U onaj će dan izdanak Gospodnji biti na diku i na slavu)
- Izl 12,1-11 (Vazmeno janje u Egiptu u noći izlaska)
- Jon 3,1-10 (Ustani, idi u Ninivu)
- Pnz 31,22-30 (Mojsije Nunovu sinu Jošui naloži: „Ohrabri se i budi odlučan!“)
- Dn 3,1-24 (Tri mladića u ognjenoj peći)

Krsna služba. Nakon dvanaestog proročanstva i pripadajuće zborne molitve započinjao bi blagoslov vode²⁶ u koju se ulijevalo katekumensko i krizmano ulje a onda su se

²⁵ Usp. D. KNIEWEALD, *Liturgika*, Zagreb, 1937., 167-169.

²⁶ Blagoslov vode bi započinjao dvjema zbornim molitvama, a onda se pjevala duža blagoslovna molitva „*in modum praefationis*“.

pjevale litanije svih svetih duplicando (s ponavljanjem). To je bilo zato što su se u počecima pjevale 3 puta, dok bi se čekalo da novokrštenici nakon obreda krštenja dođu iz krstionice i to tako da su se prvi puta zazivi ponavljali sedam puta, drugi puta pet puta, a kod trećeg pjevanja tri puta.

Euharistijska služba. Slijedila je uskrsna misa i to od početka: Gospodine, smiluj se, Psalam koji se inače molio na početku mise („Dosudi mi pravo, Bože.”), Slava Bogu na visini, Zborna molitva i „redovita” čitanja – Kol 3,1-4; Mt 28,1-7. I dalje kao i obično.

Razumljivo je da puk u ovome slavlju nije sudjelovao u većem broju. Zabilježeno je, na primjer, da je u župnoj crkvi Svih svetih u Đakovu ova služba započinjala na Veliku subotu ujutro u 6.30. Za puk je to bilo i nerazumljivo (latinski) i nelogično (Velika je subota dan Isusovog počivanja u grobu).

f) Vazmeno bdjenje prema obredu iz 1951.-1955.

Liturgijski pokret, započet na prijelomu 19. i 20. st. provodio je opsežna teološka, biblijska, patristička i liturgijska istraživanja. Sve je to onda kulminirao na 2. Vatikanskom saboru. Tako je npr. Odo CASEL 1934. objavio članak *Blagdan Pashe (Uskrsa)* u *Crkvi Otaca* i time dao najznačajniji prilog ponovnom otkrivanju pravog značenja kršćanskog Vazma. Liturgijski je pokret u tome smislu bio toliko živ, da je još prije Sabora Pio XII. 1951. *ad experimentum* odredio noćno slavljenje Vazmenog bdjenja, a 1955. proglašio ga obvezatnim.²⁷

Po tom obnovljenom obredu bdjenje je trebalo početi u zgodan čas tako da svečana misa počne oko pola noći, s tim da se ostavlja mogućnost da se, uz izričito biskupovo dopuštenje, ranije započne.²⁸ Obred je bio pojednostavljen tako da bi narod mogao što bolje sudjelovati. Svećenik započinje obred u ruhu ljubičaste boje. Nakon što blagoslovi vatu i organj, svećenik obuče ruho bijele boje, unosi svijeću u crkvu pjevajući tri puta „*Svetlo Kristovo*“ (što je po sebi trebao đakon, kao i danas). Svijeću stavi na stalak, okadi je i pjeva vazmeni hvalospjev. Na koncu svećenik (i đakon) ponovno obuče ruho ljubičaste boje i onda započnu čitanja. Nakon svakog čitanja se ustane i odmah klekne te u tišini moli, da bi onda svećenik zaključio zbornom molitvom. Četiri su čitanja:

- Post 1,1-2,2 (stvaranje)
- Izl 14,24-15,1 (prijelaz kroz Crveno more)
- Iz 4,2-6 (U onaj dan Izdanak će Gospodnji biti na diku i slavu)
- Pnz 31,22-30 (Mojsije Nunovu sinu Jošui naloži: „Ohrabri se i budi odlučan!“)

Zatim se, duplirajući, pjevaju litanije Svih svetih. Litanije se pjevaju u dva dijela. Nakon prvog dijela, naime, slijedio je blagoslov vode, obnova krsnih obećanja, a zatim bi slijedio drugi dio litanija a nakon toga bi slijedila svečana misa uskrsnog bdjenja (u bijeloj boji), s istim čitanjima kao i prije reforme (Kol 3,1-4; Mt 28,1-7), a na kraju misе pjevao bi se Ps 150 i hvalospjev *Blagoslovljen* (Lk 1,68-70).

²⁷ Usp. *Obnovljeni obred Svetе sedmice*, Vatikanska tiskara „Polyglotta“, 1967.

²⁸ Opća odredba u br. 9 veli: „Svečano uskrsno bdjenje ima se održati u prikladan sat, tako da svečana misa bdjenja počne oko pola noći između svete subote i Uskrsa. Ali, gdje je, radi posebnih mjesnih prilika, po sudu ordinarija za vjernike zgodnije, da se bdjenje obavi ranije, neka se ne počinje prije sumraka ili barem nipošto prije zalaska sunca.“ Usp. *Obnovljeni obred svete sedmice*, Vatikan, 1967., str. X.

2. Slavlje svete noći prema Novom misalu (1970.)

Vazmeno je bdjenje po svojoj naravi noćno slavlje. Može početi kad se smrači, a treba završiti prije zore.²⁹ U većini slučajeva bdiće se jedan dio noći. Važno je da se bdjenje slavi u župskoj crkvi,³⁰ da se barem jedanput godišnje, u toj najsvjetlijoj liturgiji svi vjernici nađu u jednom slavlju. Trebali bi nastupiti doista teški razlozi (zbilja ne znamo koji!), pa da se ovo bdjenje paralelno slavi i u nekoj drugoj crkvi. Tko bi tako što zagovarao, pokazivao bi da veoma malo razumije kršćansko bogoslužje.³¹ Cijelo se bogoslužje, inače slavi u ruhu bijele boje.

a) *Služba svjetla: novi oganj i uskrsna svijeća*

Evo kraće povijesti ovoga obreda. Blagoslov ognja vjerojatno potječe iz Jeruzalema gdje bi biskup na Kristovu grobu upalio svijeću, od koje bi svi drugi palili svoje svijeće. Taj je običaj nadahnuće i današnjem obredu dijeljenja vazmenoga svjetla vjernicima prigodom unošenja vazmene svijeće u crkvu. Na Zapadu se blagoslov novoga ognja spominje u 7. st. u Španjolskoj (s napomenom da treba biti zapaljen „iz kamena“). Slično je bilo i u Irskoj. U Rimu se blagoslov novoga ognja uvodi tek u 12. st. Kako su se na Veliki četvrtak u crkvama gasile sve svjetiljke, tako je bilo i u domovima vjernika. Onda su i ostali vjernici nosili svojim kućama vatru od ovoga ognja kao vazmeno svjetlo.³² Obzirom na vazmenu svijeću, valja imati na umu da već od 4. st. kršćani, osim u vazmenom bdjenju, inače poznaju *lucernarij*, molitveni čas prigodom paljenja večernjega svjetla, a to je i danas prisutno u ambrozijskoj (milanskoj) liturgiji. Egerija svjedoči o takvom običaju u Jeruzalemu u 4. st. Za vrijeme Jeronima³³ i Augustina poznata je svečanost paljenja svijeća u vazmenoj noći i to u sjevernoj Africi, sjevernoj Italiji, Galiji i Španjolskoj. Već koncem 4. st. poznat je blagoslov vazmene svijeće. Jednostavan oblik blagoslova vazmene svijeće nalazimo u Gelazijevu sakramentaru (br. 425). Današnji vazmeni hvalospjev (*Exultet*) prvi puta se navodi u *Missale Galicanum* (br. 2) iz 7. st. ali i u *Missale Galicanum vetus* (br. 783) i *Missale Gothicum* (br. 581). Himan se pripisuje sv. Augustinu. U počecima se na koncu vazmenog bdjenja vazmena svijeća lomila i komadići toga voska su se dijelili vjernicima kao blagoslovina. U srednjem vijeku su u počeli u svijeću urezivati tekuću godinu i datume pomičnih svetkovina.

²⁹ Sadašnji Misal, dakle, više ne spominje da bi bdjenje trebalo tako zgodno započeti da euharistijska služba (misa) započne oko ponoći, nego samo veli da vazmeno bdjenje ne smije započeti prije nego se smrači, a treba završiti prije zore. Ipak, napominjemo da bi svakako bilo idealno da vazmeno bdjenje započne u 23 sata tako da po prilici oko ponoći započne euharistijska služba. Time se postiže onaj prijelaz, toliko važan za bogoslužje vazmene noći. Čini mi se krivim i – na dulje staze – lošim stavljati ovo slavlje u 20 sati kako to danas većina čini. Time se na krivi način podilazi vjernicima („jer im je tako zgodnije“). Zašto onda božićnu ponoćku uporno slave u još „nezgodnije“ vrijeme, točno u ponoć. Ako je ljudima nešto bitno, važno i lijepo, doći će u ono vrijeme kada se to i treba slaviti, a to je u ovom slučaju zacijelo vrijeme neposredno prije ponoći.

³⁰ Usporedi moj članak u VBDS 3(1988)5 str. 7.

³¹ Nerazumljivo je doista da pripadnici nekih duhovnih pokreta imaju svoje odijeljeno vazmeno bdjenje. Slično je i s insistiranjem nekih redovničkih zajednica. Crkvenost je bitna i neizostavna sastavnica kršćanskog bogoštovlja.

³² Usp. M. RIGHETTI, *Storia liturgica. II. L'anno liturgico, ili breviario*, Milano 1969. (fototipsko izdanje 2005.), 254-255

³³ Jeronim u pismu nekom Prezidiju, ironizira ovaj običaj koji odudara od „trijezne“ rimske liturgije. (Vidi PL 30, stupac 182. Vidi također M. RIGHETTI, *Storia liturgica*, 2, str. 258).

Izvan crkve svećenik ukratko objasni okupljenom narodu smisao obreda svete noći, blagoslivlja novi organj, od tog novog ognja pali uskrsnu svijeću, ukrašava je znakom križa, slovima *alfom* i *omegom* i tekućom godinom proglašavajući Krista početkom i svršetkom.³⁴ Svećenik također utisne pet zrna tamjana u križ spominjući pet rana Kristovih.³⁵ Nakon toga je đakon u ophodu unosi u crkvu pjevajući tri puta „*Svjetlo Kristovo!*“ Pri tome i vjernici pale svoje svijeće od uskrsne svijeće i u ophodu ulaze u crkvu slijedeći uskrsnu svijeću. Taj hod simbolizira hod izabranog naroda za ognjenim stupom kroz pustinju, a osobito simbolizira hod naroda za Kristom koji je rekao: *Ja sam svjetlo svijeta, tko ide za mnom, neće hoditi u tamu* (Iv 8,12). Kad se uskrsna svijeća stavi na njezino mjesto, đakon je okadi i pjeva vazmeni hvalospjev (*Exsultet*) koji pjesničkim riječima prinosi Bogu plamen te svijeće te naglašava novinu Kristova spasenja. Današnje rubrike vele da ovaj hvalospjev može otpjevati i laik, s time da ispusti riječi *I vas molim, predraga braćo i Gospodin s vama.*³⁶

Pjevanje vazmenog hvalospjeva povezano je s nekim *psihološkim* i *dramatskim poteškoćama*. Izgleda da cijelo slavlje ima dva vrhunca, što je za ljudsko doživljavanje nespretno. Naime, u svakoj drami ima zaplet, vrhunac i rasplet. U ovom slučaju crkva okupana svjetлом i pjevanje hvalospjev svijeći predstavlja određeni vrhunac, a onda slijedi određeni pad: starozavjetna čitanja. Nakon toga dolazi do novog prijelomnog trenutka (vrhunca): svečani himan *Slava Bogu na visini*, paljenje svijeća na oltaru, zvonjenje zvona... Bilo je zato mišljenja da se vazmeni hvalospjev pjeva iza starozavjetnih čitanja. Međutim, teološki je ipak bolje ovako kako je danas. Naime, Stari se zavjet čita u *svjetlu* Kristova uskrsnuća.

b) Bogoslužje riječi

Ovo je majka svih bdjenja i na poseban način dolikuje da Božji narod sluša Božju riječ i moli čekajući Gospodina. Podsjetimo se daj je jedan od bitnih dijelova kršćanskog bogoslužja upravo navještaj silnih Božjih djela, Božjega spasenja (to je ona anamneza), to je ono: „*Ako te sin tvoj upita...*“ Zato, makar su u ovom bdjenju – koje na najizvrsniji način slavi Božje spasenje – obvezatna samo tri starozavjetna čitanja³⁷ (plus poslanica i evanđelje), dolikuje da bogoslužje riječi u ovome slavlju bude nešto obilnije. Naravno, u tom slučaju narod treba poučiti i objasniti mu značenje i veličinu vazmenog bdjenja i kontekst tih čitanja. Napomenimo da se uvijek mora uzeti čitanje Izl 14,15-15,1. Evo pregled čitanja:

- *Stvaranje* (Post 1,1-2,2)
- *Abrahamova žrtva* (Post 22,1-18)
- *Prijelaz preko Crvenog mora* (Izl 14,15-15,1)

³⁴ U stvarnosti je svijeća već ukrašena svim tim znakovima, a svećenik tek forme radi prelazi „kopljem“ preko unaprijed otisnutih znakova na svijeći.

³⁵ Utiskivanje zrna tamjana u svijeću dugujemo jednoj pogrešci. Naime, riječ *incensum* koja se u počecima spominje u sklopu liturgije vazmene svijeće zapravo znači „ulazak“, a odnosi se na svijeću i znači ulazak (svijeće) u crkvu. Međutim, budući da riječ *incensum* u isto vrijeme znači i tamjan, neki su kasnije pogrešno shvatili da se misli na tamjan koji bi trebalo utisnuti u svijeću. Slično se događalo Židovima koji su zapovijed da im molitva *Š'ma* bude „kao zapis među očima“, shvatili doslovno te su onda tu molitvu u malom svitku i futrolici doslovno stavljali na čelo dok bi molili tu i ostale svoje molitve.

³⁶ Meni osobno to nije sretna mogućnost. Čini mi se primjerenojim d to čini zaređeni službenik.

³⁷ Rubrika veli da se u izuzetnim slučajevima uzmu barem dva starozavjetna čitanja.

- *Novi Jeruzalem* (Iz 54,5-14)
- *Bog svima daruje spasenje* (Iz 55,1-11)
- *Vrelo mudrosti* (Bar 3,9-15.32.4,4)
- *Novo srce i nov duh* (Ez 36,16-17a 18-28)³⁸
- *Poslanica* (Rim 6,3-11)
- *Evangelija:*
Godina A - Mt 28,1-10
Godina B - Mk 16,1-8
Godina C - Lk 24,2-12

U jednom svom govoru sv. Augustin izražava onu silnu radost koja se „prolama” u uskrsnoj noći zbog uskrsnuća Kristova. Ta radost posebno odjekuje u himnu *Slava Bogu na visini*, koji uz paljenje svijeća na oltaru, zvuk zvona i orgulja (prema mjesnom običaju) u današnjem misalu pjeva nakon starozavjetnih čitanja, a prije poslanice, te usklikom *Aleluja* koji slijedi posljie poslanice:

„Evo, pjevajmo 'Aleluja'! Taj usklik je sladak i radostan, obiluje milošću i nježnošću. Kad bismo ga bez prestanka pjevati, umorili bismo se. Ali, kad ponovo dođe, kolikog li veselja!... To je radost, braćo moja, radost biti zajedno, radost pjevati psalme i himne, radost prisjećati se muke i uskrsnuća Kristova, radost nadati se vječnom životu. A ako nas sama nada ispunja tolikom radošću, kolika će tek radost biti kada dostignemo ispunjenje? Uistinu, ovih dana kada odjekuje aleluja, naš duh nije onaj isti. Ne osjećamo li nešto poput nebeskog mirisa?... Tamo će se naći svi sveti i susrest će se oni koji se nisu nikada vidjeli, tako će se naći oni koji su se poznavali, tamo će biti savršeno jedinstvo.“ (In Ps 110).³⁹

Nakon svakog čitanja slijedi po jedan psalam i jedna molitva nadahnuta pojedinim čitanjem. To je jedan od rijetkih slučajeva gdje u našem misalu molitve slijede biblijska čitanja (inače molitve slijede jednogodišnji, a nedjeljna čitanja trogodišnji ciklus). To je nedostatak našeg misala, jer molitve koje su općenite i ne slijede čitanja, jednostavno „ne sjedaju” i ne pamte se. Zanimljivo je da npr. talijanski misal za nedjeljne mise uz onu redovitu zbornu molitvu donosi još po tri nedjeljne molitve prema ABC ciklusu. Za nadati se je da će tako biti i u hrvatskom budućem Misalu.

c) Krsno slavlje

U ovom se dijelu prvo blagoslivlja voda kojom će kroz čitavo uskrsno vrijeme (i u samom vazmenom bdjenju) biti krštavana djeca i katekumeni. Blagoslov vode započinje litanijama svi svetih. Blagoslovna molitva je jedna veoma stara rimska molitva koja je nešto prilagođena. U anamnezi te molitve se govori o svim biblijskim slikama vode koje predoznačuju krštenje.

Nakon toga slijedi krštenje ukoliko ima kandidata, i to prema uobičajenom obredu: odreknuće od grijeha i isповijest vjere. Naglasimo da novokrštenici odmah primaju sakrament potvrde i to od krstitelja, bio on biskup ili svećenik. Nakon (eventualnih

³⁸ Začuđuje i iznenadjuje činjenica da nije uvršteno čitanje o izlasku, kada su Židovi blagovali vazmeno janje. U starom misalu je to bilo!

³⁹ AUGUSTINUS, *Enarratiooo in Ps 110*, PL 37, stupac 1463. Usp. A. G. MARTIMORT, *La Chiesa in preghiera*, 4, Queriniana, Brescia, 1983, str. 61-62.

krštenja slijedi isповijest krsne vjere od strane čitave okupljene zajednice.⁴⁰ Ukoliko nema krštenika, može se uzeti i drugi obrazac blagoslova vode koji posebno govori o krštenju kojeg su okupljeni vjernici već primili.

d) Euharistijsko slavlje

Euharistijsko slavlje se nastavlja pripravom darova. Novokrštenici se pričešćuju pod obje prilike i tako zaključuju svoju inicijaciju.⁴¹ Podrazumijeva se da se za ovu misu uzmu nove, neposvećene hostije.⁴² Naravno, za katekumene još preostaje vrijeme mistagogije – sve do Duhova.

EXCURSUS 1: OPHOD NA VELIKU SUBOTU („USKRSNUĆE“)

Još prije domovinskog rata jedna je pobožna bakica na Veliku subotu nazvala telefonom župni ured sv. Petra i Pavla u Osijeku i upitala: „U koliko je sati Uskrsnuće?“ Uskrsnuće? Zar to nije uskrsna ponoćka, odnosno vazmeno bdjenje? Nije se spomenuta bakica zabunila, nego se očito prisjećala kada je kao dijete – do pedesetih godina prošloga stoljeća – išla u crkvu na Veliku subotu navečer, gdje se slavila procesija na Veliku subotu zvana „Uskrsnuće“. O čemu je riječ?

Kao što smo vidjeli, vazmeno bdjenje kao središnje i najvažnije bogoslužje cijele liturgijske godine počelo se slaviti sredinom 2. stoljeća i to baš kao noćno bogoslužje između Velike subote i uskrsne nedjelje. Međutim, već u 7. st. je išezlo noćno bdjenje, a od 16. st. moglo se slaviti na isključivo Veliku subotu prije podne. Razumljivo je stoga da su vjernici sve manje sudjelovali u ovim, za njih nerazumljivim obredima (koji su se k tome slavili isključivo na latinskom). Naime, vjernici su ispravno osjećali kako bi vazmeno bdjenje kao najvažnije slavlje trebalo biti na Veliku subotu u noći ili bar u subotu navečer, jer su na vjeronauku učili da je Isus bio u grobu na Veliku subotu. Tako se uskoro u nas javila pobožnost zvana Uskrsnuće koja se slavila na Veliku subotu navečer (nakon što se „bdjenje“ već proslavilo prije podne). Toga obreda nije bilo u Rimskom obredniku, ali ga – na hrvatskom jeziku – nalazimo u našim vlastitim obrednicima iz 1878.⁴³ i 1933.⁴⁴ Isti obred na latinskom nalazimo i u Zagrebačkom

⁴⁰ Ovdje se javlja mala poteškoća. Naime, ako se krštenje slavi u krstionici (tamo gdje nema većine vjernika), onda je razumljivo da se kandidati odreknu zla i grijeha i isповjede vjeru, a da se kasnije u crkvi vjernici spomenu svoga krštenja tako da se i oni odreknu zla i obnove svoju krsnu vjeru, upravo tako kako stoji u misalu. Međutim, ako se krštenje (kako je to redovito slučaj) slavi pred očima svih vjernika, onda izgleda da se odreknuće od grijeha i isповijest vjere ponavljaju, a liturgija načelno ne trpi ponavljanja. Ne bi li bilo jednostavnije da se u tom slučaju pozove krštenike da se odreknu grijeha i isповjede vjeru, a da se u isto vrijeme pozove ostale vjernike da obnove ono što su i oni jednoć učinili, pa da tako zajedno vjernici i novokrštenici učine isto: novokrštenici se odreknu grijeha i isповjede vjeru, a ostali vjernici obnove ono što su na svom krštenju već bili učinili. Očito je da oni koji su sastavljali obred jednostavno nisu imali pred očima mogućnost da se krštenje slavi u crkvi, a ne u krstionici.

⁴¹ Usp. moj članak: „*U bdjenjima noćnim mislim na tebe*“ u VBDS 5(1996) str. 299.

⁴² Inače je pravilo da se na svakoj misi, pogotovo nedjeljnoj, posvećuje određena količina hostija, da se ne bi vjernici pričešćivali iz „smočnice“. Time euharistijski znak dolazi više do izražaja. Zato treba paziti da se ne posvećuje previše euharistijskog kruha, koji se onda danima i tjednima kasnije treba konzumirati. Ako to vrijedi za nedjeljne mise, onda to tim više vrijedi za vazmeno bdjenje.

⁴³ Usp. *Obrednik biskupije Bosansko-Djakovačke i Sriemske izdan po naredbi preuzvišenoga i prečastnoga Gospodina Josipa Jurja Strossmayera biskupa Bosansko-djakovačkoga i Sriemskoga itd.*, Tisak dioničke tiskare, Zagreb, 1878. (= ĐO 1878), 227-229.

obredniku iz 1796.,⁴⁵ kao i u mađarskim obrednicima. Najstariji od njih jest Ostrogonski iz 1625.,⁴⁶ te i u ostalim obrednicima koji su bili u uporabi u našim krajevima.⁴⁷ U svim se ovim obrednicima ovaj obred tek neznatno razlikuje. U opisu čemo uglavnom slijedi obred prema ĐO 1933.

Navečer se zvoni (najvećim zvonom).⁴⁸ Svećenik obučen u roketu, bijelu štolu i bijeli plašt dođe s pjevačima do „Božjeg groba“ i zapjeva, a pjevači prihvate: *Ustani, što spavaš, Gospodine, itd.*⁴⁹ Nastavlja se zatim cijeli psalam 139 (Gospodine, Proničeš me svega i poznaješ). Okadi se Sakrament (koji bude izložen na „Božjem grobu“), svećenik ga uzme u ruke, otkrije veo i okrene Sakrament prema grobu i pjeva a pjevači nastave: „Ustadoh i još s tobom jesam, na mene si ruku svoju stavio“ (Ps 139,5-6).

Kreće ophod prema glavnom oltaru. Kad se tamo stigne, svećenik okrene Sakrament prema narodu i tri puta pjeva, svaki puta višim glasom: *Mir vam ja jesam, aleluja!* a pjevači odgovaraju: *Nemojte se bojati, aleluja!* Zatim kreće ophod uobičajenim putem izvan crkve. Pjevaju se uskrsne pjesme.⁵⁰ ĐO 1933. ovdje pripominje da je u procesiji red koji je u ovom obredniku naznačen na str. 34., a vrijedi za sve ophode.⁵¹ Kad se vrate u crkvu, svećenik stavi Sakrament na oltar. Samo u ĐO 1933 stoji da se tada pjeva *Tebe Boga hvalimo*. Slijedi *O tolika tajna to je*.⁵² Sakrament se okadi. Prema ĐO 1878. obred ovdje završava tako da se Sakrament stavi u svetohranište. U ĐO 1933, slijedi responzorij i zaključna molitva uz himan *Tebe Boga hvalimo* i zaključna molitva o Tijelu Kristovu: „Bože koji si nam u divnom sakramentu...“⁵³ Nakon responzorija slijedi molitva, blagoslov s Presvetim, koje se onda spremi. Pjeva se *Kraljice neba* sa završnom molitvom. U mađarskim obrednicima *Kraljice neba* dolazi prije *Divnoj dakle*.

⁴⁴ Usp. *Priručni obrednik, dodatak Rimskom obredniku za Đakovačku biskupiju*, Tisak biskupijske tiskare, Đakovo, 1933. (=ĐO 1933), 56-60.

⁴⁵ Usp. *Rituale Romano-Zagabiense seu formula agendeorum in administratione sacramentorum caeteris Ecclesiae publicis functionibus rite obeundis observanda, ac in usum Zagabiensis diaecesis accomodata, et utilibus additamentis aucta*, M. Vrhovac (ur.), Zagabiae, 1796., 159-261.

⁴⁶ Usp. *Rituale Strigoniense, seu formula agendorum in administratione Sacramentorum, ac ceteris Ecclesiae publicis functionibus*, Posonii 1625., 211-214.

⁴⁷ *Rituale Romano-Colocense, seu Formula agendorum in administratione sacramentorum et caeteris Ecclesiae publicis fonctionibus rite obeundis observanada ac in usum colocensis, et comprovintialium dioecesum accomodata*, Budae, Typis regiae Universitatis pestiensis, 1798., 238-239. Isti se obred nalazi u kasnijim ostrogonskim i kalockim obrednicima. Austrijski obrednici (Beč, Salzburg) ne poznaju ovaj obred.

⁴⁸ Ove opaske nema u ĐO 1933.

⁴⁹ Radi se o Ps 44,24-27. Evo tih redaka u novom prijevodu: Preni se! Što spavaš, Gospode? Probudi se! Ne odbacuj nas dovjeka! Zašto lice svoje sakrivaš, zaboravljaš bijedu i nevolju našu? Jer duša nam se u prah raspala, trbuš nam se uza zemlju prilijepio. Ustani, u pomoć nam priteci, izbavi nas radi ljubavi svoje!

⁵⁰ ĐO 1878 veli da se pjevaju pjesme o presvetom tijelu. U mađarskim obrednicima stoji da se pjeva latinski himan nepoznatog autora „Christus surrexit /mala nostra textit...“. Himan je preuzet iz jedne češke zbirke: G. M. DREVES (prir.), *Analecta hymnica. Cantiones bohemicae. Leiche, Lieder und Rufe des 13., 14. und 15. Jahrhunderts nach Handschriften aus Prag, Jistebniez, Wittingau, Hohenfurt und Tegernsee*, Leipzig, 1886, str. 99-100, br. 65. Pjevao se na melodiju „Christ ist erstanden“. Usp. *Gotteslob. Katholisches Gebet- und Gesangbuch. Ausgabe für das Erzbistum Freiburg*, Freiburg, 1975., str. 300, br. 237. Hrvatski bi prepjev ovog himna bio „Isus je uskrsnuo, od smrti nas spasio“. Tekst i note su iz zbirke *Cithara octochorda* iz godine 1757. Usp. *Pjevajte Gospodinu pjesmu novu*, Zagreb 2003., 648.

⁵¹ Usp. Usp. Z. PAŽIN, Iz riznice naših vlastitih obrednika (10). Red u ophodima, u: *Vjesnik Đakovačko-osječke nadbiskupije*, 150(2022.)11, 64-67.

⁵² Napomenimo da je *O tolika tajna to je* naš vlastiti prepjev himna *Tantum ergo* a uobičajeni je prepjev *Divnoj dakle*.

⁵³ U mađarskim obrednicima nema himna *Tebe Boga hvalimo* kao ni pripadajuće molitve.

Evo kako ovaj obred na Veliku subotu opisuje jedan priručnik iz toga vremena:

„Svečanost se uskrsnuća vrši podveče [u opasci se veli da se u mnogim krajevima ta svečanost obavlja na sam Uskrs rano ujutro]. Svećenik došavši sv. grobu duboko se pokloni Spasitelju i pokadi sveto otajstvo, zatim uzme u ruke sveto otajstvo, okrene se prema narodu i pjeva izmjenično s pjevačima tri puta 'Alleluja' Sada polazi procesija. Na čelu procesije nosi se kao obično križ i 'aleluja', to jest lik uskrsnuloga Spasitelja sa zastavicom u desnoj ruci. Putem se pjevaju uskršnje pjesme. Kad se vrati procesija u crkvu zapjeva svećenik 'Te Deum' i blagoslovi narod sa Presvetim. 'Alelija' se metne povrh glavnog žrtvenika gdje ostaje kroz čitavo uskršnje vrijeme. U Dalmaciji nema ove procesije“⁵⁴

Neki će se sjetiti da je kip Krista uskrsloga, koji se ovdje naziva „Aleluja“, a drugdje „Uskrsnuće“, stajao umjesto križa na glavnom oltaru i to od Velike subote, to jest od obreda uskrsnuća pa do Spasova, jer se po starom kalendaru računalo da tada završava vazmeno vrijeme. Taj se običaj i dalje zadržao u nekim crkvama.⁵⁵

Donosimo i jedno zanimljivo svjedočanstvo „iz prve ruke“ (prema duktorskom „tefteru“ đakovačkih bogoslova) kako se od 1952. do 1956. u Đakovu slavilo i Uskrsnuće i vazmeno bdjenje. U katedrali je od 1952. do 1955. bdjenje bilo na Veliku subotu u 23 sata. Zanimljivo je, međutim, da se pokušalo pomiriti novo i staro. U župnoj crkvi se tih godina slavilo bdjenje kao i ranije na Veliku subotu ujutro u 6.30, a u katedrali je u 18 sati bilo je „uskrsnuće“, a nakon toga bi se u katedrali po novom obredu još slavilo i bdjenje u 23 sata i završavalo bi oko 1.30. Naime, bdjenje u 23 sata bilo je potpuna novost, pa je postojao određena bojazan da se vjernici neće odazvati. Zadnje tragove pobožnosti „uskrsnuća“ nalazimo u đakovačkoj katedrali 1956. godine kada je stupio na snagu novi Red vazmenoga bdjenja. Te godine je bdjenje bilo u 18 sati, a završilo je procesijom po katedrali. Po sebi su htjeli imati procesiju izvan katedrale, ali građanske vlasti nisu dopustile (zbog „remećenja javnoga reda“). Dakle, te su godine htjeli obrede vazmenoga bdjenja završili starom pobožnošću uskrsnuća. Očito su to učinili zato što je obred uskrsnuća u puku bilo izuzetno popularno. Od godine 1957. u đakovačkoj se katedrali slavilo samo vazmeno bdjenje s početkom u 23 sata, a pobožnost „uskrsnuća“ je nestala.⁵⁶

EXCURSUS 2: VAZMENO BDJENJE U BIZANTSkom OBREDU

Kao i u Zapadnoj crkvi, tako se i u bizantskoj liturgiji vazmeno bdjenje sve više i više anticipiralo (tj. slavilo se na Veliku subotu po danu), tako da od prvog bdjenja nije ostalo ništa. Međutim, dok je na Zapadu ostalo cjelokupno „bdjenje“ koje se slavilo na Veliku subotu prije podne, u bizantskom je obredu posebno bogato monaško molitveno (nesakramentalno) bdjenje.

⁵⁴ D. PEČEK, *Liturgika ili nauka o bogoštovnim obredima Katoličke crkve*, Zagreb 1939.⁷, 52. Osim pjevanjem i zvonjavom, procesija je bivala popraćena i „gruvanjem topova“. Usp. M. PAJIĆ, *Crkveni obredi i kršćanski običaji*, Sarajevo, 1892., 416-417; F. BARAC, *Liturgika ili nauka bogoštovnim obredima Katoličke crkve*, Zagreb, 1908., 29. Kniewald samo kratko spominje ovaj običaj: D. KNIEWALD, *Liturgika*, Zagreb, 1937, 172.

⁵⁵ Tako je, na primjer, u konkatedrali sv. Petra i Pavla u Osijeku.

⁵⁶ Usp. Z. PAŽIN, Liturgijski život svećeničkih kandidata u đakovačkom sjemeništu (1907.-1987.), u: *Diacovensia* 14 (2006.)2, 533-630, ovdje: 536.538.

Anticipirano bdjenje. Drevno bdjenje, koje se slavilo u subotu ujutro sadrži prije svega službu svjetla. U Jeruzalemu (govorimo o staroj istočnoj liturgiji!) patrijarha užije novi oganj unutar svetoga Groba i zatim taj plamen pokazuje vjernicima. Pučka pobožnost posebno cijeni ovu „svetu vatrnu“ koja je „sišla s neba“. Nakon toga se čita 15 starozavjetnih čitanja, svećenik zatim oblači bijele haljine i čita evanđelje uskrsnuća, a na koncu slijedi euharistija sv. Bazilija.

Noćno bdjenje. Srednjovjekovna služba Svete noći započinje paljenjem svijeća i ophodom koji se zaključuje čitanjem evanđelja uskrsnuća. Slijedi uobičajena služba čitanja prema bizantskom časoslovu. U samu zoru, kad se završi služba čitanja slijedi euharistijska služba prema liturgiji sv. Ivana Zlatoustoga.

B. SVETO TRODNJEVLJE – „TRIDUUM SACRUM“

Iako je vazmeno bdjenje, naravno, dio Svetog trodnevlja, zbog njegove velike važnosti smo ga obradili u posebnom poglavlju. Inače, izraz *Triduum sacrum* prvi puta spominje sv. Ambrozije. Izraz „Vazmeno trodnevje“ je iz ovog stoljeća. Bili smo naglasili da se u vazmenom bdjenju slavi *čitavo* vazmeno otajstvo *muke, smrti, uskrsnuća i proslave* Isusa Krista. Zato nije bespredmetno pitanje, zbog čega sada treba posebno slaviti dan Kristove muke i dan Kristova pokopa, tj. počivanja u grobu? Ne znači li to „razdvajanje“ slavlja vazmenog otajstva koje se zbiva u Vazmenom bdjenju?

Kao odgovor na to donosimo jeruzalemsku i rimsку tradiciju. Općenito je osobina judeokršćana bila ta da su oni veoma rado slavili otajstva vezana uz pojedina sveta mjesta, vezana uz Kristov život. To je bilo i razumljivo, jer su se nalazili u Isusovoj domovini. Tako je za njih npr. bilo posve razumljivo da se na Veliki petak skupe oko mjesta gdje je Isus bio razapet, na uskrsno jutro oko Kristova groba, na blagdan njegova rođenja u Betlehemu, itd. Što se tiče uvođenja liturgije Velikog petka u Rimu, trebamo znati da su srijeda i petak kroz cijelu godinu bili već vrlo rano liturgijski dani kada se slavila euharistija (naime, u samim počecima euharistija se slavila isključivo nedjeljom!). Tek kasnije, nakon misa srijedom i petkom dolaze i ostale svakodnevne mise. Dakle, budući da je petak ionako liturgijski dan, u Rimu se na Veliki petak slavila posebna liturgija muke Isusove.

Izuzetno je važno uočiti da Sveti trodnevje po svojoj biti čine *petak, subota i nedjelja*. Donedavno su Sveti trodnevje sačinjavali četvrtak, petak i subota. Problem nije samo formalni, nego teološki. Ako trodnevje završava Velikom subotom, onda je vazmeno otajstvo nepotpuno, jer nedostaje uskrsnuće Kristovo. A već smo naglasili da je u vazmenom otajstvu ključan prijelaz iz smrti u život. Ako uzmemo, što je ispravno, da Trodnevje sačinjavaju petak, subota i nedjelja, onda je nedjelja zadnji dan Trodnevlja i prvi dan Pedesetnice, produžene vazmene radosti. Sadašnji je naš misal donio polovično, ali ne znamo koliko sretno rješenje: Trodnevje započinje na Veliki četvrtak misom Večere Gospodnje. O vazmenom smo bdjenju već govorili. Počet ćemo s liturgijom Velikog četvrtka. On po sebi ne bi trebao pripadati Svetom trodnevlu, ali je kroz povijest pripadao, a i danas djelomično pripada. Zatim ćemo govoriti o Velikom petku, Velikoj suboti i Uskrstu. Kao što spomenusmo na početku, slavljenje je Svetog trodnevlja na osobit način utemeljeno na predaji Jeruzalemske crkve koja je na svitim mjestima slavila pojedina otajstva (muku, smrt, uskrsnuće, uzašašće...). Međutim, to

odjelito slavljenje Kristovih otajstava nije željelo umanjiti vrijednost vazmenog bdjenja koje po sebi slavi čitavo vazmeno otajstvo. Vrlo je vjerojatno da je slavljenje Svetog trodnevlja bilo potaknuto i arijanskom herezom: htjelo se – nasuprot arijancima – slaviti osobu Isusa Krista Bogočovjeka.

1. Veliki četvrtak

a) *Povijest*

Tijekom povijesti na ovaj su se dan slavila četiri različiti obreda:

- *pomirenje pokornika,*
- *posveta ulja,*
- *misa večere Gospodnje,*
- *misa završetka korizmenog posta.*⁵⁷

U Jeruzalemu je u 4. st. toga dana u rano poslijepodne bilo bogoslužje, a zatim bi svi požurili kući da se malo odmore, jer su cijelu slijedeću noć trebali probdjeti. U samim počecima misa Velikog četvrtka je bila jednostavno misa završetka korizmenog posta. Neki su je slavili ujutro, neki oko podne, a neki navečer, prema Posljednjoj večeri. Sv. Augustin navodi sva tri ova običaja.

U 4. st. u Rimu uopće nije bilo mise Večere Gospodnje, nego se slavilo *pomirenje pokornikâ*. Spomenimo samo ukratko da se sakrament pokore u ono vrijeme mogao podijeliti samo jedanput u životu. Ispovijed grijeha je bila tajna, ali pokora za te grijeha često puta javna i znala je potrajati više godina. Takvi su pokornici, dakle, u Rimu na Veliki četvrtak bili svečano *pomireni*, tj. današnjim rječnikom rečeno, dobivali su odrješenje od svojih grijeha. Spomenimo samo da su predmet te isповijedi bili samo neki veliki grijesi: otpad od vjere, preljub, ubojstvo... Zanimljivo je da je taj dan i nakon nestanaka javnih pokornika sačuvao određeni „pomirbeni” značaj. Tako je u nekim dijelovima Francuske sve do 19. st. toga dana nakon moljenja psalma vjernicima davano odrješenje za koje se preciziralo da nije sakramentalno.

Već u 7. st. u Rimu susrećemo drugu praksu. Na rimskim župama svećenici bi ujutro slavili *misu završetka korizmenog posta*, a navečer *misu večere Gospodnje*, na kojoj bi se (u papinoj liturgiji) ujedno i *posvetio ulje*. Podsjetimo se da korizma završava na Veliki četvrtak, a zatim slijedi Sveti trodnevlj. Zanimljivo je da na toj misi nije bilo bogoslužja riječi, nego bi se odmah započinjalo prikazanjem. Toga je dana papa prao noge svojim ukućanima, a isto su to činili i svećenici na župama.

b) *Veliki četvrtak prema Misalu Pija V. 1570.*

Prije reforme iz 1951-1955. misa Večere Gospodnje se slavila prije podne (toliko je bio važan euharistijski post!), a posveta ulja bi se slavila posebnim obredom iza pričesti.⁵⁸ Pomirenje pokornika je nestalo već u 10.-11. st.

⁵⁷ Gelazijev sakramentar spominje samo prve tri. Misa završetka korizmenog posta uvedena je nešto kasnije.

⁵⁸ Međutim, znalo se događati da su biskupi imali blagoslov ulja i dan ranije, da bi oni ljudi koji bi došli iz udaljenih župa po sveto ulje, mogli stići na vrijeme. Tako je, npr. redovito bilo u Banjalučkoj biskupiji.

Između 13. i 15. st. uvodi se nešto novo u bogoslužje Velikog četvrtka. Naime, u staroj rimskoj liturgiji se običavalo u jednom kovčežiću (pričuvnici) spremiti ostatke posvećenog Kruha i pohraniti ih jednostavno u sakristiju nakon mise Velikog četvrtka. Na početku slijedeće mise taj bi se kovčežić donio pred papu koji bi mu se kratko poklonio i onda započeo bogoslužje. Međutim, nakon 13. st. kada je sve više rasla euharistijska pobožnost izvan mise, taj je obred postao prigodom za osobitu euharistijsku pobožnost. K tome, kad je bogoslužje Velikog četvrtka uzelo i neke znakove žalosti (npr. isključivanje zvana i orgulja)⁵⁹ vjernici su ovaj provizorni tabernakul (euharistija se nije više nosila u sakristiju nego na posebno mjesto u crkvi) je za vjernike postao „Isusov grob”, iako se, liturgijski gledano, još nije moglo govoriti o smrti Kristovoj.

c) *Veliki četvrtak nakon reforme 1955.*

Misa večere Gospodnje je konačno dobila svoje pravo mjesto – uvečer.⁶⁰ Prije podne u svojoj katedrali biskup slavi misu posvete ulja. Prijenos Svetootajstva nakon večernje mise je trebala biti manje svečan, a trebalo je i izbjegavati preveliko isticanje „Božjeg groba”.

d) *Veliki četvrtak prema Misalu Pavla VI. 1970.*

Kao i u redu od 1955., prije podne se u katedrali slavi misa posvete ulja, ali joj se pridaje još jedan novi značaj kojega u tradiciji uopće nema: svećenici (koji su u koncelebraciji s biskupom) obnavljaju svoja svećenička obećanja.⁶¹ Napominjemo da je to jedina prijepodnevna misa u cijeloj biskupiji.

Uvečer se u svim župskim crkvama slavi misa Večere Gospodnje koja otvara Svetu trodnevљe. Podsjećamo da liturgičari stavljaju u pitanje uputnost ove raspodjele. Tu se nekako našlo srednje rješenje između dosadašnjeg brojanja (četvrtak, petak, subota) i klasičnog (i ispravnog) brojanja (petak, subota, nedjelja). Osobitost mise večere Gospodnje je (neobvezatni!) obred pranja nogu koji vrlo znakovito upućuje na Gospodnju zapovijed ljubavi.⁶² Napomenimo da je na osnovu želje pape Franje Kongregacija za bogoštovlje i disciplinu sakramenta dekretom od 6. siječnja 2016. odredila da se od sada mogu noge prati ne isključivo „izabranim muževima“ (kako je bilo do tada), nego „izabranim iz Božjeg naroda“, što znači da to mogu biti i žene.⁶³ Nakon popričesne molitve nema završnog blagoslova niti otpusta vjernika, nego slijedi prijenos Svetotajstva u kapelicu, odnosno na neko dolično mjesto, a glavni oltar se ogoli. Vjernici se pozivaju da ostanu još jedno vrijeme u molitvi i klanjanju, da se ne bi

⁵⁹ Zvana nisu zvonila, pa su se upotrebljavale različite čegrtaljke i „klepetala“. Ovi drveni instrumenti vuku podrijetlo iz monaških običaja. Naime, kako su u počecima zvana bila rijetka i skupa, u mnogim ih samostanima i nije bilo, nego su za određivanje dnevnog reda redovnici upotrebljavali takva drveno pomagalo zvano „tabula“.

⁶⁰ Zahvaljujući tome što je 1953. godine strogi euharistijski post smanjen na tri sata prije pričesti (a prije toga se moralno postiti od ponoći do pričesti). Zbog toga je i bogoslužje Velikog petka moglo biti prebačeno u večernje sate.

⁶¹ Zamisao je izvrsna: na „svećenički“ i „euharistijski“ dan okupljaju se svećenici oko svoga biskupa. No, s druge strane (zahvaljujući našim automobilima) to je nekako dan žurbe i jurnjave. Zamislimo kako je to prije bilo kad je npr. župnik iz Zemuna trebao doći u Đakovo...

⁶² Prava je šteta da je obred pranja nogu neobvezatan. Trebalo bi ga svakako uzeti jer je to drevna tradicija, a drugo, znademo da znakovi koji puta jače govore od izgovorenih riječi.

⁶³ Usp. Notitiae 1 (= 593) Vol. 52 (2016), 9-21.

i na nas mogao odnositi Isusov prijekor upućen Petru: „*Jednu uru nisi mogao probdjeti sa mnom?*“⁶⁴

2. Veliki petak

a) *Povijest*

Prvo svjedočanstvo slavljenja Velikog petka nalazimo u Jeruzalemu sredinom 4. st. Egerija, hodočasnica iz tog vremena, daje nam detaljan prikaz slavlja Velikog petka u Jeruzalemu. To je bio dan „putujuće molitve“. U četvrtak navečer bi se vjernici sastajali u dvorani posljednje večere, zatim u Maslinskom vrtu i tako bi cijelu noć proveli pjevajući himne i čitajući čitanja. U petak prije podne, nakon kraćeg odmora, puk bi se sabrao kod dvorane posljednje večere (gdje se častio stup bičevanja) i zatim išao do Golgote. Evo njezina opisa:

„Pošto se, dakle, dove u Getsemani, najprije se kaže prilagođena molitva. Zatim se rekne himan, a onda čita onaj ulomak iz evanđelja gdje je Gospodin uhićen. Kada se pročita taj ulomak, nastane toliki krik, mrmorenje i plač svega naroda da se možda uzdisanje cijelog puka čuje pa sve do grada. Već se od toga časa ide pješice s himnima u grad. Na vrata se stigne u onaj sat kada čovjek nekako počinje čovjeka raspoznavati. Zatim kroz sredinu grada: sve i svi do jednoga, stari i mladi, bogati, siromašni, svi su ondje. Posebice toga dana nitko ne napušta Bdinje do jutra. Tako se biskup prati od Getsemanija do vrata i otuda kroz čitav grad do Križa.“⁶⁵

Tamo bi biskup izložio relikviju (moći) svetoga Križa, a vjernici su se klanjali i ljubili Križ. Evo kako je taj obred izgledao.

„Donosi se srebrena pozlaćena škrinja u kojoj je sveto drvo Križa. Otvori se, iznese, stavi na stol i drvo križa i naslov [tj. onaj natpis ponad križa]. Kad se položi na stol, biskup, sjedeći, svojim rukama pritisne krajeve svetoga drveta, a đakoni što okolo stope čuvaju. To se zato čuva jer je običaj da sav puk, vjernici i katekumeni, jedan po jedan dođu, nagnu se na stol, poljube Svetu drvo i prođu. Budući da je, veli se, ne znam kada netko zagrizao i ukrao od Svetoga križa, stoga sada đakoni koji su okolo čuvaju da se onaj tko pristupa ne usudi opet onako postupiti. Tako, dakle, prođe sav narod: jedan po jedan. Svi se naklone, dotaknu Križ i natpis najprije čelom i potom očima i kada poljube Križ prođu. Ali nitko ne pruži ruku da dodirne.“⁶⁶

U svakoj od tih postaja bi se čitali odgovarajući odlomci iz Biblije i pjevali psalmi:

„Kod svakoga je pak čitanja i molitve toliko ganuće i uzdisanje svega naroda da je izvanredno. Nema, naime, ni stara ni mlađa tko toga dana ona tri sata toliko ne plače da se ne može ni zamisliti što je sve Gospodin za nas pretrpio. Poslije toga kada upravo započne deveti sat stane se čitati ono mjesto iz Evanđelja po Ivanu gdje je predao duh. Kada se to pročita, slijedi molitva i otpust.“⁶⁷

⁶⁴ Ponegdje to bude jedan sat klanjanja, drugdje do ponoći, a neki se osmjele da u molitvi probdiju cijelu noć. Međutim, u tako dugim bdjenjima valja biti razborit: kako će slijedećega dana moći raditi (i „funkcionirati“ u vlastitoj obitelji) onaj koji je cijelu noć bedio?

⁶⁵ EGEIJA, *Putopis*, 37 (prev. i prir. M. MANDAC), Služba Božja, Makarska, 1999., 221-222.

⁶⁶ EGEIJA, *Putopis*, str. 223-224.

⁶⁷ Isto, 225.

Dakle, osnovni dijelovi bogoslužja Velikog petka bili su:

- služba riječi (s obvezatnim čitanjem evanđeoskog opisa Kristove muke),
- čašćenje (relikvija) svetoga Križa.

Najstarije svjedočanstvo slavlja Velikog petka u Rimu nalazimo u Grgurovom sakramentaru i evanđelistaru iz 7. st. Čitalo se evanđelje muke Gospodnje i molila velika molitva vjernika, a koja se sačuvala i u današnjem bogoslužju Velikog petka.

Izgleda da je u to vrijeme na rimskim župama („titulima“) bogoslužje Velikog petka bilo nešto drugačije. Na početku se izlagao križ na oltar, zatim bi, kao i u papinskoj liturgiji slijedila čitanja. Nakon toga bi se uzimala pričest – pretekle od bogoslužja Velikog četvrtka – i dijelila vjernicima. Napominjemo da se u papinskoj liturgiji dijelila pričest samo onima koji su to htjeli, odnosno po „titulima“ (a u to su vrijeme na redovitim misama svi išli na pričest): sâm papa i njegova asistencija se nije pričešćivao. Međutim, uskoro se i u papinoj liturgiji svi pričešćivali, kako to svjedoči Rimsko-germanski pontifikal iz 10. st. Zanimljivo je da su na oltar donosili posvećene hostije i neposvećeno vino. Hostiju bi onda umakali u vino pa bi i vino bilo na taj način simbolično „posvećeno“. Nakon pričesti slijedilo je ljubljenje križa. Svi bi išli bosi ljubiti križ. Pri tome su pjevali *Trisagion* po uzoru na bizantsku liturgiju. Pod utjecajem iste bizantske liturgije je i uvedena pričest na Veliki petak, iako je bio strogi post. U 8. st. je poklon križu ušao i u papinsku liturgiju. Relikvija sv. Križa bi se nosila u procesiji od bazilike sv. Ivana Lateranskog do bazilike sv. Križa, gdje je bio poklon sv. Križu, a nakon toga je slijedilo bogoslužje riječi.

b) *Veliki petak u Misalu Pija V. 1570.*

Sve do reforme iz 1955. bogoslužje Velikog petka bilo je prije podne.⁶⁸ Slično kao i danas započinjalo je u tišini. Liturgijska je boja crna. Svećenik bi s poslužiteljima došao do ogoljenog oltara i pred njim se jedno vrijeme prosto u molitvi. Zatim bi akoliti stavili na oltar samo jedan oltarnik (inače su trebala biti tri), a svećenik bi zatim poljubio oltar. Slijedilo je čitanje Hoš 6,1-6 („Hajde, vratimo se Gospodinu! On je razderao, on će nas iscijeliti: on je udario, on će nam poviti rane...“), a nakon zavlake iz Hab 3 („Gospodine, čuo sam za slavu twoju, Gospodine, twoje mi djelo ulijeva jezu...“). Slijedila bi zborna molitva: „Bože, od kojeg je Juda dobio kaznu za svoj zločin i razbojnički nagradu za svoje priznanje, podaj nam plod svoga pomilovanja: kao što je Isus Krist, Gospodin naš, u svojoj muci obojici različito po zasluzi naplatio, tako nek i nama, uklonivši staru zabludu, udijeli milost svoga uskrsnuća“. Iako je ovo drevna molitva, preuzeta iz Gelazijeva sakramentara (br. 396), ipak se ne nalazi u važećem misalu.⁶⁹ Nakon toga bi slijedilo čitanje Izl 12,1-11 (o vazmenom janjetu). Nakon zavlake iz Ps 140 („Izbavi me, Gospodine, od čovjeka zlobna, zaštiti me od čovjeka nasilna...“) čitala bi se Muka po Ivanu. Kao i danas slijedila bi sveopća molitva, a zatim otkrivanje križa i klanjanje križu. Svećenik bi izuo obuću prije nego što bi pristupio da se pokloni križu. Nakon toga bi slijedila pričest. Ono što je neobično, samoj je pričesti prethodio obred sličan prikazanju u misi, tako da se u povijesti – prema istočnoj liturgiji

⁶⁸ Ponavljamo, propis o euharistijskom postu od ponoći do pričesti bio je toliko važan da su bogoslužja i Velikog četvrtka i petka i Vazmenog bdjenja – posve nelogično – pomakli prije podne. U ovom slučaju – bogoslužju Velikog petka – opet se upotrebljavala „spasonosna“ formula: „*Nakon što se izmoli deveti čas*“, a on se, umjesto u 15 sati, molio odmah ujutro.

⁶⁹ Danas baš ne možemo sa sigurnošću reći da je Juda zadobio vječnu kaznu...

– nazivao „liturgija pretposvećenih darova”,⁷⁰ a pričest je bila posvećenim Kruhom i običnim vinom! Pogledajmo kako je to izgledalo.

Svećenik i đakon odu po Presveto na mjestu gdje se bilo čuvalo, poklone se kako je uobičajeno (okade, pomole se, itd.) i donesu do oltara. Svećenik rašti tjelesnik na oltaru, postavi kalež, pliticu i čestičnjak (ciborij). Velika hostija (sačuvana od mise Velikog četvrtka) stavi se na pliticu. Zatim se ulije vino u kalež s nešto vode kao što je uobičajeno. Svećenik onda izmoli molitve kao i inače u prikazanju, okadi darove, opere ruke i moli: „Molite, braćo, da moja i vaša žrtva bude ugodna Bogu, Ocu svemogućemu”.⁷¹ Nakon toga, naravno, ne moli se kanon, nego se nastavi pozivom na Očenaš i Očenašem. Slijedi uobičajeni obred pričesti pri čemu – kao i inače, jedan komadić hostije stavi u kalež. Kad dođe vrijeme pričesti svećenik se pričesti hostijom kao i inače, a zatim popije vino (naravno, neposvećeno) iz kaleža. Nakon toga očisti kalež kao i inače i odlazi s oltara bez blagoslova, nakon čega se oltar ogoli.⁷²

Lamentacije. Radilo se o Službi čitanja i Jutarnjoj (Matutin i Laude) svetoga trodnevlja, a slavile su se u Velikom tjednu u srijedu, četvrtak i petak. Međutim, formalno su to bili časovi četvrtka, petka i subote, s tim da se u srijedu poslije podne slavila služba od četvrtka, u četvrtak od petka, a u petak od subote i to u 16 sati. Budući da su se u starini Matutin i zatim Laude molili u ponoć, cijela služba *Lamentacija*, odnosno Matutina i Lauda zazivala se *Matutina tenebrarum*. Naziv „Lamentacije“ jest prema Tužaljkama Jeremije proroka koje su se pjevale. Ova je služba bila znakovita. Evo kako je opisuje Kniewald:

„Kod *Matutina tenebrarum* ima da gori 15 svijeća od običnog voska na trokutnom; iza svakog se psalma ugasi po jedna svijeća, a posljednja ostaje zapaljena, te se za vrijeme pjevanja *Benedictus* nosi iza žrtvenika, a onda se opet, goruća, vrati na svoje mjesto.“⁷³

Naravno, tek nakon Matutina, Jutarnje i Trećeg časa slijedila je služba Velikoga petka. U određenom trenutku kad se čitalo izvješće o tome kako su Židovi nepravedno osudili Isusa, kanonici bi, kao i svi nazočni vjernici, u znak prosvjeda udarali šibama po klupama i po crkvenim vratima. Bilo je to u ono vrijeme veliko veselje za djecu koja su prije toga znala i svečano ukrašavati svoje šibe baš za tu prigodu. To se udaranje tumačilo strahom zbog Isusove smrti, ali i srdžbom na Židovi koji su Isusa nevinog optužili. U đakovačkoj su katedrali, slično kao i kod redovitih nedjeljnih vespera, lamentacije slavili kanonici, ali su psalme, naravno, pjevali bogoslovi. Prema svjedočenju starijih, *Lamentacije* u su među bogoslovima bile osobito omiljene.⁷⁴

⁷⁰ Na staroslavenskom jeziku se to zove „liturgija preosvećenih darova“. U istočnoj liturgiji se euharistija slavi tako da se priprava darova obavi prije same euharistije (to čak ne mora biti onaj isti koji predvodi euharistiju), a tek onda slijedi služba riječi i euharistijska služba.

⁷¹ Očito je da je ovde izraz „moja i vaša žrtva“ posve neprimjeren, jer se ne slavi misa, nego samo obredi Velikog petka.

⁷² Iz ovoga se vidi koliko su imali potrebu slaviti „misu“ i na Veliki petak. U nekim je priručnim misalima čak stajalo: *Ad Missam praesancificatorum*. Danas i obični vjernici znaju veoma dobro da na Veliki petak nema mise, nego da se slave samo Obredi ili bogoslužje Velikog petka. Usrdno se nadamo da je to jasno i studentima teologije.

⁷³ D. KNIEWALD, *Liturgika*, Zagreb, 1937., 164.

⁷⁴ Usp. Z. PAŽIN, Liturgijski život svećeničkih kandidata u Đakovačkom sjemeništu (1907.-1987.), u: *Diacovensia* 14(2006)2, str. 533-630, ovdje: 541.

c) *Veliki petak prema reformi Pija XII. (1955.)*

Kao i u slučaju vazmenoga bdjenja, ovom se reformom bogoslužje Velikoga nakon dugih stoljeća opet počelo slaviti na Veliki petak poslije podne, što je između ostalog omogućeno i reformom euharistijskog posta koji je 1953. skraćen na tri sata (Dekret „Christus Dominus“) dok je on prije bio od ponoći pa do pričesti. Pripomenimo da je i prije toga ovo bogoslužje formalno bilo poslije podne, jer je u Misalu stajalo da ono započinje „dicta nona“, to jest nakon što se izmoli deveti čas koji je po sebi trebao biti u 15 sati. Međutim, svećenici bi deveti čas izmolili prije podne, jer je bogoslužje moralo biti prije podne sve do reforme Pija XII. Reformom iz 1955. (počinjalo je vrijediti od 1956.) ovo se bogoslužje stvarno slavilo u poslijepodnevnim ili večernjim satima, u svakom slučaju poslije 15 sati. Prema tome obnovljenom redu nakon prostracije započinje se zbornom molitvom, a služba riječi je identična obredu prije reforme. Oltarnik se prostre tek nakon Službe riječi. Sveopća molitva je uglavnom ista, s tim da je Ivan XXIII., kako ćemo kasnije vidjeti, modificirao molitvu za Židove. Klanjanje križu je uobičajeno. Predviđalo se da svećenik, đakon, subđakon, ostali svećenici i poslužnici „ako je to zgodno najprije skinu obuću, pa jedan za drugi pristupaju Križu, poklećuć dvaput na jedno koljeno...“ Određuje se da se od vjernika prvo klanjaju križu muškarci, a onda žene. Najvažnija i velika promjena je bila u tome da je *dokinuta* „liturgija pretposvećenih darova“ nalik prikazanju. Nakon klanjanja križu svećenik i đakon oblače ruho ljubičaste boje, odlaze po Presveto, donesu ga do oltara i stave na prostrt tjelesnik. Slijedi odmah poziv na Očenaš i Očenaš. Nema lomljjenja hostije, nema kaleže s vinom, nego jednostavno slijedi pričest. Jedina razlika od današnjeg obreda je u tome što se najprije svećenik pričesti, a vjernici prvo mole „Ispovijedam se“, „Gospodine, nisam dostojan“ i tek onda se pričeste.⁷⁵ Služba završava trima molitvama. Nema završnog blagoslova (zapravo, prva od tih molitava jest blagoslovna „molitva nad narodom“). Na koncu se oltar ponovno ogoli. Valja napomenuti da se ova reformirana liturgija Velikog tjedna već tada mogla slaviti na narodnom jeziku.

d) *Bogoslužje Velikog petka danas (od 1970.)*

Na Veliki petak prije podne nema bogoslužja.⁷⁶ Bogoslužje Velikog petka bi trebalo po mogućnosti započeti u 15 sati.⁷⁷ Liturgijsko je ruho crvene boje.⁷⁸ Oltar je gol, bez ikakvih ukrasa. Veoma se preporučuje da orgulje ili neki drugi instrument koji pomaže pjevanju budu što tiši, a najbolje bi bilo da se uopće ne čuju. Svećenik i poslužitelji ulaze u tišini i poklone se oltaru, i to tako da kleknu ili, po mogućnosti, da se prostru⁷⁹ i

⁷⁵ Naime, prema Misalu Pija V. vjernici su se pričešćivali prema obredu pričesti bolesnika koji se umetao u misu nakon pričesti svećenika. Tako npr. kad pogledamo Red mise u Misalu Pija V. uopće nećemo naći mjesto gdje se predviđa pričest vjernika. Svećenik je uzimao obred pričesti bolesnika koji je započinjao s „Ispovijedam se“, da bi onda svećenik molio „Oproštenje i otpuštenje grijeha vaših podao vam svemogući i milosrdni Gospodin.“ Slijedio je „Evo Jaganjca Božjeg“, itd., iako je to svećenik prethodno molio prije svoje pričesti.

⁷⁶ Redovito se na Veliki petak prije podne upriliči *pobožnost križnoga puta*.

⁷⁷ Naravno, valja biti razborit i promotriti mogu li vjernici zbog posla toga dana doći u to vrijeme. Jednostavno govoreći, treba nastojati da to slavlje bude što bliže idealnom vremenu. Drugo, prigodom sklapanja ugovora između Svetе Stolice i Republike Hrvatske, kada se pregovaralo o tome koji bi crveni blagdani bile neradni, šteta je da je ispušten Veliki petak, pa i po cijelu toga da Tijelovo bude radni dan...

⁷⁸ Misal veli da je svećenik odjeven „kao za misu“, dakle u misnici, što izgleda nelogično: misnica je po sebi odjeća za misu. Za sva „ne-euharistijska“ bogoslužja liturgijska bi odjeća bila alba štola i plašt u odgovarajućoj boji. Međutim, određeno je kako je određeno...

⁷⁹ I ovo prostiranje je veoma dojmljivo i znakovito. Bilo bi šteta ispustiti ga.

neko vrijeme ostanu u molitvi u posvemašnjoj tišini. Zatim ustanu, dođu do sjedala i svećenik kazuje molitvu bez poziva „Pomolimo se”.⁸⁰

Prvi dio: Služba riječi: Iz 52,13-53,12 (Četvrta pjesma o sluzi Jahvinu: „Gle, uspjet će Sluga moj, podignut će se, uzvisit' i proslaviti!“); Heb 4,14-16.5,7-9 („Imajući dakle velikoga Velikog svećenika koji prodrije kroz nebesa – Isusa, Sina Božjega - čvrsto se držimo vjere.“); te Muka po Ivanu: Iv 18,1-19,42. Zapažamo da su prva dva čitanja nova. Prvo čitanje je osobito sretno izabrano: to je tzv. Četvrta pjesma o sluzi Jahvinu koja je potresno proročanstvo o trpećem Mesiji. I sadašnji red slijedi tradiciju i uzima Muku po Ivanu. Nakon čitanja slijedi Sveopća molitva Velikoga petka. Napomenimo da je to jedina molitva te vrste (to je praktički „molitva vjernika“) koja se sve vrijeme zadržala, dok je u misi iščezla.⁸¹ U toj sveopćoj molitvi moli se za Crkvu, papu, biskupe, sve kršćane, sve one koji isповijedaju vjeru u jednoga Boga, za Židove, nevjernike, itd. Pri tome, prema drevnom načinu, đakon poziva na molitvu, a nakon molitve u šutnji svećenik govori zbornu molitvu.⁸² Prema misalu iz 1970. svećenik poziva na molitvu, prema onom iz 1975. to čini đakon, a prema (neprevedenom) iz 2002. to može i službenik laik. Prema istom misalu svećenik, po volji, može zadržati dotadašnje pozive: „Prgnimo koljena“, „Ustanite“.

Drugi dio klanjanje sv. Križu već prema mjesnom običaju. U nas je to redovito ljubljenje križa. Prije toga svećenik otkriva zastrti križ pjevajući „Evo drvo križa“.⁸³ Naravno, treba insistirati da ovo klanjanje križu bude kako je određeno, prije pričesti, a ne poslije obreda. Pogotovo treba insistirati da se dade na klanjanje jedan križ, a ne npr. tri, kako neki čine da bude što prije gotovo.⁸⁴ Ovaj obred ili ima smisla ili nema. Ako ima, treba ga slaviti kako je određeno. Ako je velik broj vjernika, nije nužno da oni poljube križ: mogu se križu pojedinačno pokloniti. Kako god bilo Veliki petak je jedanput godišnje, pa ako se slavlje produži, neka bude tako.⁸⁵

Treći je dio pričest. Kad završi klanjanje križu, križ se postavi ispred oltara na vidljivo mjesto, oltar se prekrije oltarnikom, zapale se svijeće. Svećenik ode po Presveto, postavi ga na oltar i započne uvod u Očenaš, kao i u misi, s tim da, naravno, nema kaleža. Nakon pričesti slijedi popričesna molitva i molitva nad narodom. Nakon toga svećenik i poslužitelji u tišini odlaze, a oltar se ponovno ogoli.

I ovaj današnji obred ima svojih slabosti i nelogičnosti. Naime, mnogi bi liturgičari htjeli da uopće nema pričesti na Veliki petak, nego da, kao što je to bilo u počecima,

⁸⁰ Veoma je dojmljiva ova gluha tišina i jednostavnost gesta: Svećenik ulazi u posvemašnjoj tišini, prostre se, dođe do sjedala, ne obraća se vjernicima čak ni pozivom „Pomolimo se“. Kako tišina može biti izražajna! Eto zašto valja paziti na to da se ovo slavlje dobro pripravi i dostojanstveno i bez žurbe slavi! Ne smijemo zaboraviti da u liturgiji sve progovara: i riječ i gesta i prostor i vrijeme i okolnosti...

⁸¹ Naravno, u reformi 2. vatikanskog sabora molitva vjernika uvedena je u svako bogoslužje. Naime, budući da sada u svako bogoslužje ulazi i služba riječi, onda ulazi i molitva vjernika kao dio bogoslužja riječi. Tako je upravo u svekolikoj liturgiji: u liturgiji sakramenata, blagoslovina, blagoslova, časoslova... Ova se molitva naziva još: sveopća molitva, molbenica, prošnje, a u biti je to isti oblik molitve.

⁸² Ovo je tipično istočnjački način molitve: đakon poziva na molitvu i općenito „vodi“ slavlje.

⁸³ Ne govori se: „Evo križa“, nego: „Evo drva križa“, što upućuje da se u Rimskoj liturgiji doista pokazivale relikvije Isusova križa (tj. stvarno drvo Isusovog križa, kako se vjerovalo). Vidi kasniji naslov za Blagdan uzvišenje svetoga Križa.

⁸⁴ Da ne ispadne da neki vjernici ljube Krista, a neki razbojnike...

⁸⁵ Kako što je više puta bilo rečeno, za vjernike je prihvatljivo da su neki obredi, kao što je ovaj, jednostavno dulji. Ono što smeta i ljuti vjernike jesu naši interventni: uvodi, pozdravi, župski oglasi, predugo pjevanje izabranog zbora...

bogoslužje Velikog petka bude sastavljeno samo od službe riječi i klanjanja križu. Zašto? Kao *prvo*, zbog posta. Naime, budući da je euharistija je najizvrsnija hrana, ona prema tome krši post. Zato se ni pape u počecima nisu htjele pričešćivati toga dana. *Drugi*, teološko-liturgijski razlog je važniji. U ono se vrijeme pričest izvan svete mise jednostavno nije dijelila, osim bolesnicima. Ako Crkva smatra da nije uputno slaviti euharistiju na dan kada se posebno spominje smrt Kristova, onda iz toga razloga ne bi bilo uputno pričešćivati se. Ako nema euharistijskog slavlja, ne treba biti ni pričesti. *Treće*, nelogičnost pričesti na Veliki petak se vidi još po jednoj sitnici: na početku bogoslužja oltar je gol, zatim se prije pričesti brzo ponovo prekrije, pa onda nakon bogoslužja otkrije. Pitamo se: treba li oltar biti otkriven ili prekriven? Ipak, trebamo priznati: zahvaljujući velikom pritisku pučke pobožnosti rimskih „titula”, pričest u bogoslužju Velikog petka vrlo je rano ušla u liturgiju. Danas, nakon toliko duge tradicije (još prije 10. st.!), pokazalo se da ipak ne bi bilo uputno dokidati tu staru praksu.

3. Velika subota

Na veliku subotu Crkva se spominje Isusova boravka u grobu. To je dan velike tištine i sabranosti. Euharistija se nije nikada slavila. To je *aliturgijski* dan (dan bez liturgije). U prvima je stoljećima bitna oznaka ovoga dana bio potpuni post koji je ispunjavao i prvi dio vazmenog bdjenja. Kasnije se toga dana ujutro sazivalo katekumene da neposredno prije krštenja ispovjede svoju vjeru. Makar Crkva nije nikada slavila euharistiju toga dana, vazmeno se bdjenje slavilo sve ranije i ranije, tako da su se stoljećima čula zvona već u subotu ujutro kad bi se nakon „bdjenja” slavila euharistija. (od 16. st. do 1951./55.). Danas na veliku subotu nema nikakvih liturgijskih slavlja, osim što se može prirediti određena liturgija za katekumene (ponavljanje vjeroispovijesti, obred „Effata”, nadijevanje kršćanskog imena, itd.). Toga dana ostaje liturgijsko slavlje Časoslova.

4. Nedjelja uskrsnuća (Uskrs)

U samim počecima *jedino bogoslužje* nedjelje uskrsnuća je bilo vazmeno bdjenje koje se slavilo sve do zore, ali se već vrlo radno osjetila želja da se vazmeno slavlje produži i na nedjelju. Već sv. Augustin svjedoči o ranoj uskrsnoj misi. Običaj je i ovoga puta po svoj prilici došao iz Jeruzalema. U rimsku liturgiju uskrsna jutarnja misa dolazi relativno kasno, u 7. ili 8. st. Toga su dana započinjale i *mistagoške* kateheze (za novokrštenike) koje su trajale tjedan dana. Srednji vijek uvodi različite običaje. Između vazmenog bdjenja i jutarnje bila je procesija s moćima sv. Križa i s Presvetim od pokrajnjeg do glavnog oltara. Tako je uskoro nastalo liturgijsko „skazanje” susreta žena s anđelima kod praznog groba (Engleska, Francuska, Španjolska) a u Italiji i Francuskoj je nastao običaj blagoslova janjeta (na koncu Rimskog kanona), kao i drugih živežnih namirnica. U današnjoj obnovljenoj liturgiji na uskrsnoj se misi počinju čitati Djela apostolska koja se čitaju kroz čitavo vazmeno vrijeme. U ovoj misi nakon drugog čitanja pjeva se (ili čita) jedna od rijetkih preostalih posljednica: „Svetoj žrtvi uskrsnici”. Šteta je što je neki ispuštaju. Ukoliko se na prvoj jutarnjoj misi uzima rimski kanon, bilo bi najispravnije, prema staroj tradiciji, blagosloviti jelo završnim riječima toga kanona (pri tome bi ljudi npr. mogli uzdignuti svoje košare): „*Po njemu, Gospodine, sva ova dobra vazda stvaraš, ozivljavaš, blagoslivljaš i nama daješ*”.

EXCURSUS 3: SVEOPĆA MOLITVA VELIKOGA PETKA

A. POVIJEST

Najstariji formular nalazimo u Gelazijevom sakramentaru (br. 399-417) i – tek nešto izmijenjen – u Grgurovom sakramentaru (br. 338-355). Ostali sakramentari preuzimaju ove tekstove.⁸⁶ Devet je molitvenih nakana koje se sastoje od poziva na molitvu i same molitve, prije koje đakon pozove vjernike da kleknu, ostanu u tišini te da ustanu. (*Flectamus genua – Levate*). Neki autori smatraju da je u počecima bio samo ovaj poziv na molitvu (koji je i sročen kao molitva), a da su same molitve dodane kasnije, što se može vidjeti i iz Misala iz Bobbija gdje samo jedna molitva zaključuje jedanaest zaziva. Svi kasniji misali (uz zanemarive izmjene) preuzimaju verziju iz Grgurovog sakramentara, pa tako i Misal Pija V.1570. Nakon tog misala pa do danas, ove su molitve pet puta doživjele promjene.

- Godine 1860. dana je mogućnost da se ispusti molitva za kralja (očito nakon što je 1859. nasilno iz Papinske države otrgnuta pokrajina Emilia Romagna, te 1860. Umbrija i Abruzzo).
- Godine 1956. s reformom cijelog Velikog tjedna, u sveopćoj molitvi Velikoga petka umjesto molitve za cara uvedena je nova molitva za upravitelje država, a molitvi za heretike i šizmatike dan je naslov „Za jedinstvo Crkve“. U molitvi za Židove ponovno je uvedeno poklecanje.
- Godine 1959. Ivan XXIII. izmijenio je molitvu za Židove.
- Pavao VI. je 1965. modificirao četiri molitve: za Crkvu, za jedinstvo kršćana, za Židove i za one koji ne vjeruju u Krista.
- Novi Misal 1970. donosi nove molitve za upravitelje država, za jedinstvo kršćana, Židove te za one koji ne vjeruju u Krista te za one koju Boga ne priznaju, tako da sada ima ukupno deset molitava. Molitve su iste u sva tri poslijesaborska izdanja Misala.

B. DANAŠNJE USTROJSTVO

Poziv na molitvu. Prvo izdanje (1970.) određuje da *svećenik* govori poziv na molitvu, drugo (1975.) veli da poziv na molitvu govori *đakon*, a u trećem se izdanju (2002.) to još proširuje i veli da zazive govore *đakon*, a ako njega nema, *službenik laik*. Oba se hrvatska prijevoda temelje na tipskom izdanju Misala iz 1970. te ne spominju ni đakona ni laika.⁸⁷

Flectamus genua. Stari sakramentari izrijekom vele da nakon poziva na molitvu đakon veli *Flectamus genua* (*Prignimo koljena*) i malo kasnije *Levate* (*Ustanite*). Tridentski misali do 1956. određuju da đakon veli *Flectamus genua*, a subđakon *Levate*. Misal iz 1962. ne spominje više subđakona. Misali nakon 2. Vatikanskog sabora đakonov poziv

⁸⁶ Npr. *Sakramentar iz Gellona*, *Sakramentar iz Bergama*, *Missale Gallicanum Vetus*, itd.

⁸⁷ *Rimski misal. Sveti tjedan. Pastoralno izdanje*, KS Zagreb 1971. (= ST 1971), str. 118; *Rimski misal. Veliki tjedan*, KS, Zagreb 1990. (= VT 1990), str. 128.

stavlja kao mogućnost. Točnije, misali iz 1970 i 1975. vele da o tome odlučuje Biskupska konferencija, a Misal iz 2002. to proširuje govoreći da se ti pozivi jednostavno mogu dodati – prema običaju.

Dodatne molitve. Sva tri misala poslije sabora određuju da u slučaju velike i javne potrebe biskup može uvesti i dodatne molitve.⁸⁸

Ispuštanje nekih molitava. Misali iz 1970 i 1975. spominju da svećenik od navedenih molitava može izabrati one koje više odgovaraju mjesnim prilikama (s tim da sačuva redoslijed),⁸⁹ dok te odredbe u Misalu iz 2002. nema, što izgleda puno razumnije.⁹⁰ Evo redoslijeda: 1. Za svetu Crkvu; 2. Za papu; Za sve redove vjernika; 4. Za katekumene; 5. Za jedinstvo kršćana; 6. Za Židove; 7. Za one koji ne vjeruju u Krista; 8. Za one koji ne vjeruju u Boga; 9. Za upravitelje država; 10. za ljude u potrebi. Prikazat ćemo one zazine koji su se u povijesti više mijenjali: za jedinstvo kršćana; za Židove i za upravitelje država.

1. Za jedinstvo kršćana (molitva br. 5)

a) Povijest

Poziv na molitvu i molitva ista je u svim izvorima do 1956. i to kao molitva broj 7 pod nazivom: *Za krivovjerce i raskolnike*:⁹¹

Oremus et pro hereticis et schismaticis, ut Deus ac Dominus noster eruat eos ab erroribus universis et ad sanctam matrem Ecclesiam catholicam atque apostolicam revocare dignetur.

*Omnipotens sempiterne Deus, qui salvas omnes et neminem vis perire, respice ad animas diabolica fraude deceptas; ut omni heretica pravitate deposita errantium corda resipiscant, et ad veritatis tuae redeant unitatem.*⁹²

Molimo za krivovjerce i raskolnike, da ih Bog i Gospodin naš istrgne iz sviju zabluda i k svetoj majci Crkvi katoličkoj i apostolskoj prizvati se udostoji.

Svemogući vječni Bože, koji spasavaš sve i nećeš da tko pogine, pogledaj na duše đavoljom lukavošću prevarene, da se, ostavivši svaku krivovjersku zloću, srca zalutalih osvijeste i k istine Tvoje jedinstvu povrate.

Ovoj molitvi je 1956. dodan samo „blaži“ naslov: *Za jedinstvo Crkve* ali je tekst ostao isti.⁹³ Heretici i šizmatici se ovdje označuju kao oni koje je đavao zaveo svojom lukavošću.

⁸⁸ Tako su 2021. ubacili dodatnu molitvu u vrijeme „pandemije“ (i panike) uzrokovanim „koronom“.

⁸⁹ Pri tome se poziva na Opću uredbu Rimskog misala, br. 46., iako se u tome broju govori općenito o sveopćoj molitvi, ali ne i o onoj na Veliki petak.

⁹⁰ Ne vidimo razloga zašto bi se ijedna od tih molitava trebala ispustiti. To su molitve za cijelu, a ne samo mjesnu Crkvu. Ako npr. u nekoj Crkvi i nema katekumena, dolikuje da se za njih moli, jer je to potreba cijele Crkve.

⁹¹ Hrvatski tekst prema: D. KNIEWALD (prir.), *Rimski misal*, Zagreb, 1930., str. 345-346.

⁹² U M 1962 ova se molitva naziva *Pro unitate Ecclesiae*.

⁹³ Po sebi je dvojbeno moliti za jedinstvo Crkve jer je Crkva jedna. Kasnije se zato govori o jedinstvu onih koji vjeruju u Krista.

Pavao VI. 1965. uvodi novu molitvu naslovljenu *Za jedinstvo kršćana*.

Oremus et pro universis fratribus in Christum credentibus, ut Deus et Dominus noster eos, veritatem facientes, in una Ecclesia sua congregare et custodire dignetur.

Omnipotens sempiterne Deus, qui dispersa congregas: respice ad oves gregis tui; ut, quos unum baptismus sacravit, eos et fidei iungat integritas et vinculum caritatis.

Molimo i za svu braću koja vjeruju u Krista, da se Bog i Gospodin naš udostoji njih životom po istini, okupiti i čuvati u jednoj Crkvi svojoj.

Svemogući vječni Bože, koji skupljaš raspršeno, pogledaj na ovce svoga stada; da one, koji je posvetilo jedno krštenje, poveže i cjelovitost vjere i veza ljubavi.

Pristup je pozitivan. Očito je da se nakon Drugog Vatikanskog sabora smatralo nepriličnim govoriti o drugim kršćanskim zajednicama kao o krivovjercima i raskolnicima.⁹⁴ Molitva se nadahnjuje Novim zavjetom: Crkva moli da Krist, Spasitelj svih ljudi, sabere sve rasprštene ovce svoga stada, jer, povezuje nas jedan krst. A to će se ostvariti ukoliko oni budu živjeli po istini.

b) Današnja molitva

Oremus et pro universis fratribus in Christum credentibus, ut Deus et Dominus noster eos, veritatem facientes, in una Ecclesia sua congregare et custodire dignetur.

Omnipotens sempiterne Deus, qui dispersa congregas et congregata conservas, ad gregem Filii tui placatus intende, ut, quos unum baptismus sacravit, eos et fidei iungat integritas et vinculum societ caritatis.⁹⁵

Molimo i za braću koja vjeruju u Krista, da ih Bog i Gospodin naš privede k istini i konačno okupi u jednu Crkvu.

Svemogući vječni Bože, ti sjedinjuješ podijeljene i čuvaš sjedinjene. Pogledaj na nas, sljedbenike svoga Sina: posvetilo nas je jedno krštenje, daj da nas ujedinjuje cjelovita vjera i povezuje iskrena ljubav.

Poziv na molitvu je ostao isti. Molitva je nešto izmijenjena. Sada se precizira da stado vjernika pripada Kristu. Osim toga, nakon *dispersa congregas* (sjedinjuješ podijeljene) sada je još dodano *et congregata conservas*, (čuvaš sjedinjene),⁹⁶ jer se, nažalost, uvijek mogu dogoditi nove podjele.

⁹⁴ Lijepo je biti obazriv u govoru. Međutim, ako netko ne vjeruje onako kako mi vjerujemo te ako nije u jedinstvu s nama, kako te vjernike nazvati? Pa mi i danas kažemo da se dogodio „istočni raskol“.

⁹⁵ Ova molitva, koja se ne nalazi u drvenim sakramentarima, uvrštena je kao zborna molitva zavjetne mise za jedinstvo kršćana. Zanimljivo je da tamo umjesto *baptisma sacravit* stoji *sacravit baptisma* Usp. M 2002, str. 1111.

⁹⁶ Izvor za ovaj dodatak je Gel 1870: *dispersum congrega adunatum que conserua*.

2. Za Židove (molitva broj 6)

a) Povijest

Ova je molitva, gotovo identična u svim izvorima, bila u uporabi sve do 1951.

Oremus et pro perfidis Iudeis: ut Deus et Dominus noster auferat velamen de cordibus eorum; ut et ipsi agnoscant⁹⁷ Iesum Christum, Dominum nostrum.

Non respondetur Amen, nec dicitur Oremus, aut Flectamus genua, aut Levate, sed statim dicitur:

Omnipotens sempiterne Deus, qui etiam iudaicam perfidiam a tua misericordia non repellis: exaudi preces nostras, quas⁹⁸ pro illius populi obcaecatione deferimus; ut, agnita veritatis tuae luce, quae Christi est, a suis tenebris eruantur. Per eundem Dominum nostrum.⁹⁹

Molimo i za nevjerne Židove (pro perfidis Iudeis), da Bog i Gospod naš skine koprenu sa srdaca njihovih, te i oni spoznaju Isusa Krista, Gospoda našega.

Svemogući vječni Bože, koji ni židovsku nevjeru od svojega milosrđa ne odgoniš: usliši molitve naše, što ih radi zasljepljenosti onoga naroda prinosimo, da upoznavši istine Tvoje svjetlosti, koja je Krist, iz svoje se tame otme. Po istom Gospodu.¹⁰⁰

Problematika izraza perfidus i perfidia. Po sebi *perfidus* bi bio suprotno od *fidelis*, značio bi, dakle, nevjeran, tj. bez vjere. Stari dubrovački prijevod veli *prinevjerne Židove i židovsko nevjerstvo*.¹⁰¹ Početkom 20. st. nalazimo izraze *otvrdnute Židove i židovsko otvrdnuće*.¹⁰² Staroslavenski misal prevodi s: *nevěrnije Judeje i ljudějskije něvernosti*.¹⁰³ Poteškoća je u tome što riječ *perfidus* (onaj koji ne vjeruje), po sebi znači *nevjeran, nestalan*, a kasnije dobiva još gore značenje prema kojem *perfidan* znači *podmukao i podao*.¹⁰⁴ Ivan XXIII. je na Veliki petak 1959. izbacio *perfidis* a umjesto *iudaicam perfidiam* ubacio *Iudeos*, što je svojim dekretom potvrdila i Kongregacija obreda.

Problematika izraza koprena i zasljepljenost. Molitva je, očito, nadahnuta tekstom iz 2 Kor 3,12-16:

Imajući dakle takvo pouzdanje, nastupamo sa svom otvorenosću, a ne kao Mojsije koji je stavljao prijevjes na lice da sinovi Izraelovi ne vide svršetak prolaznoga. Ali otvrdnu im pamet. Doista, do dana današnjega zastire taj prijevjes čitanje Staroga zavjeta: nije

⁹⁷ GeV 414: „cognoscant“

⁹⁸ GeV 415 ovdje umeće „tibi“.

⁹⁹ Navodimo iz zadnjeg izdanja prije reforme Pija XII. 1951.: *Missale Romanum...*, Marietti, Torino – Rim, 1949., str.149.

¹⁰⁰ D. KNIEWALD (prir.), *Rimski misal, Zagreb, 1930.*², str. 346.

¹⁰¹ *Vandjela i kgnighe apostolske istomacene iz Missala novoga Rimskoga u jezik slovinski*, Ragusa 1784., str. 124.

¹⁰² P. VLAŠIĆ (prir.), *Obredi Velike sedmice...*, str.151.

¹⁰³ *Rimski Misal slovenskim jezikom* prsv. G. N. Urbani Papi VIII poveljenjem izdan, Romae, Typis polyglottis Vaticanis, 1927., str. 162.

¹⁰⁴ Tako *Rječnik hrvatskoga jezika*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža i Školska knjiga, Zagreb, 2000., str. 819.

im otkriveno da je u Kristu prestao. Naprotiv, kad god se čita Mojsije, do danas prijevjes zastire srce njihovo. Ali kad se Izrael obrati Gospodinu, skinut će se prijevjes.

Po sebi je ova molitva u skladu s kršćanskim shvaćanjem: Stari je zavjet ustupio mjesto Novome i po sebi – kako to govori Pavao – Židovi bi trebali prvi to prihvati kao prvoizabrani narod.¹⁰⁵ Međutim, u ovoj se molitvi očito izrazi *prijevjes i zasljepljenost* smatraju prejakima, pogotovo u kontekstu višestoljetnog antisemitizma. Zato se od 1965. ovi se izrazi više ne nalaze u molitvi za Židove.

Prigibanje koljena. Prigibanje koljena, u svim zazivima, pa i u ovom, spominje se u Gelazijevu sakramentaru. Međutim, uskoro se samo u ovoj molitvi ispušta prigibanje koljena (*oremus; flectamus genua; levate*). Tako već *Ordo Romanus XXIV* (sredina 8. st.) određuje: *Ad ultimum pro Iudeis non flectunt genua*¹⁰⁶ i obrazlaže zbog čega: *quia ipsi hac die Dominum irridendo genua flectebant (jer su oni, rugajući se Gospodinu, prigibali koljena).*¹⁰⁷ Jednako i u *Rimsko-germanskom pontifikalu* (10. st.) se spominje samo *oremus*, ali se ispušta prigibanje koljena (*flectamus genua; levate*). Reformom Pija XII. 1956. molitve su ostale iste, ali je ubačeno poklecanje.

b) Novi obrasci molitve za Židove

Nakon što je Ivan XXIII izbacio *perfidis i iudaicam perfidiam* Pavao VI. je dekretom od 7. ožujka 1965., posvema promijenio molitvu za Židove uz obrazloženje: *ut spiritui et decretis de re oecumenica sacrosancti Concilii Vaticani II congrueret.*¹⁰⁸

Sada je to ovako glasilo:

Oremus et pro Iudeis; ut Deus et Dominus noster faciem suam super eos illuminare dignetur; ut et ipsi agnoscant omnium Redemptorem, Iesum Christum Dominum nostrum.

Omnipotens sempiterne Deus, qui promissiones tuas Abrahae et semini eius contulisti: Ecclesiae tuae preces clementer exaudi; ut populus acquisitionis antiquae ad Redemptionis mereatur plenitudinem pervenire.

Molimo i za Židove: da se Bog i Gospodin naš udostoji rasvijetliti ih sjajem svoga lica, da bi i oni priznali sveopćeg Otkupitelja, Isusa Krista našega Gospodina.

¹⁰⁵ Usp. Rim 9,4-5: *Oni su Izraelci, njihovo je posinstvo, i Slava, i Savezi, i zakonodavstvo, i bogoštovlje, i obećanja; njihovi su i oci, od njih je, po tijelu, i Krist, koji je iznad svega, Bog blagoslovjen u vjekove. Amen.*

¹⁰⁶ M. ANDRIEU (prir.), *Les Ordines Romani du haut moyen age*, III, Louvain, 1971, str. 288. Usp. još PL 78,950.

¹⁰⁷ *Ordines Romani XII* (br. 29) u: M. RIGHETTI, *Storia liturgica*, 2, Ancora, Milano 1969., str. 225. Slično objašnjenje daje i Amalarija iz Metza (820.) *U svim molitvama prigibamo koljeno (...) osim kada molimo „pro perfidis Iudeis“.* Jer, oni su prigibali koljeno pred Kristom, a time su zapravo dobar običaj prometnuli u njegovu suprotnost, jer su to činili, da bi mu se narugali. Usp. AMALARIUS DE METZ: *De ecclesiasticis officiis* 1, 13, u: J. M. HANSSENS (prir.), *Amalarii episcopi liturgica omnia*, tri sveska, Rim 1948.-1950.

¹⁰⁸ R. KASZCZYNSKI (prir.) *Nav. dj.*, br. 393., str. 127. Tu promjenu, započetu dokumentom 2. Vatikanskog sabora *Nostra aetate* pozdravljuju i Židovi. Usp. K. DA-DON, *Židovstvo. Život, teologija i filozofija*, Profil, Zagreb, 2004., str.197-198.

Svemogući vječni Bože, koji si dao svoja obećanja Abrahamu i njegovu potomstvu: milostivo usliši molitve svoje Crkve, da bi u starini stečeni narod zavrijedio postići puninu otkupljenja.

Govor je pozitivan. Molitva da Židovi spoznaju Krista kao Spasitelja i dođu do punine otkupljenja stavljena je u kontekst obećanja danih Abrahamu, a za Židove se uzima častan biblijski naziv *stečeni narod* (usp. 1 Pt 2,9; Izl 19,5-6).

c) Današnji obrasci

Misali iz 1970., 1975. i 2002. donosi posve novu molitvu:

Oremus et pro Iudeis, ut, ad quos prius locutus est Dominus Deus noster, eis tribuat in sui nominis amore et in sui foederis fidelitate proficere.

Omnipotens sempiterne Deus, qui promissiones tuas Abrahae eiusque semini contulisti, Ecclesiae tuae preces clementer exaudi, ut populus acquisitionis prioris ad redemtionis mereatur plenitudinem pervenire.

Molimo i za Židove: njima je prvo Gospodin naš govorio. Neka im dade da rastu u njegovoj ljubavi i vjernosti Savezu.

Svemogući vječni Bože, ti si dao svoja obećanju Abrahamu i njegovu potomstvu: usliši molitve svoje Crkve i narod Izraelski, svoju prvu baštinu, privedi punom otkupljenju.

Poziv na molitvu izražava poštovanje prema židovskom narodu, ali ostaje otvoren prema njihovu prihvaćanju Spasitelja. Tek ukoliko oni budu rasli u Božjoj ljubavi i vjernosti Savezu, mogu dospjeti do vjere u Krista, što se izrijekom i govoriti: moli se da Bog koji je vjeran obećanjima danih Abrahamu, doveđe izraelski narod punini spasenja u Kristu. Dakle, bez ikakvih negativnih konotacija Crkva moli – što je po sebi razumljivo – da se svi narodi – uključujući narod kojeg je Bog prvog izabrao – nađu u Kristovu spasenju.

d) Današnje molitve za one koji se žele služiti Misalom iz 1962.

Dana 7. srpnja 2007. papa Benedikt XVI. je apostolskim pismom „Summorum Pontificium“ dao dopuštenje da se, *osim u svetom trodnevju*, misa može slaviti i po Tridentskom misalu, odnosno zadnjem njegovom izdanju iz 1962.¹⁰⁹ Međutim, već 4. veljače 2008. Benedikt XVI. određuje nove molitve za Židove koje se trebaju ubaciti u Misal iz 1962. za one koji bogoslužje Velikog petka žele slaviti prema tome Misalu:

Nota Državnog tajništva. Obzirom na odredbe sadržane u motupropriju „Summorum Pontificum“ od 7. lipnja 2007. glede mogućnosti uporabe zadnjeg izdanja Rimskog misala prije Drugog vatikanskog sabora, objavljen 1962. vlašću Ivana XXIII., sveti otac Benedikt XVI. odredio je da se *Molimo i za Židove bogoslužja Velikoga petka* koja se nalazi u rečenom *Rimskom misalu* zamjeni sljedećim tekstom:

Oremus et pro Iudeis. Ut Deus et Dominus noster illuminet corda eorum, ut agnoscant Iesum Christum salvatorem omnium hominum.

¹⁰⁹ Usp. http://www.vatican.va/holy_father/benedict_xvi/motu proprio/documents/hf_ben-xvi_motu proprio_20070707_summorum-pontificum_lt.html od 29. listopada 2010.

Molimo i za Židove. Da Bog i Gospodin naš rasvijetli njihva srca, te upoznaju Isusa Krista spasitelja svih ljudi.

Oremus. Flectamus genua. Levate.

Omnipotens sempiterne Deus, qui vis ut omnes homines salvi fiant et ad agnitionem veritatis veniant, concede propitiis, ut plenitudine gentium in Ecclesiam Tuam intrante omnis Israel salvus fiat. Per Christum Dominum nostrum. Amen.

Svemogući vječni Bože, koji želiš da se svi ljudi spase i dođu do spoznaja istine, podaj milostivo, da u mnoštvu naroda sav Izrael u tvoju Crkvu uđe i bude spašen. Po Kristu... Ovaj se tekst treba upotrebljavati od tekuće godine u svim slavlјima bogoslužja Velikog petka prema rečenom Rimskom misalu. U Vatikanu, 4. veljače 2008.¹¹⁰

U ovim se molitvama ne spominje da su Židovi prvi izabrani narod niti vjernost savezu kao put do spoznaje Krista. Spomenimo da je papa Franjo motuproprijem „Traditionis custodes“ od 16. srpnja 2021., bitno ograničio liturgijska slavlјa prema prethodnom misalu, pa tako i bogoslužje Velikoga petka.¹¹¹

3. Za upravitelje država (molitva broj 9).

a) Povijest

Svi izvori do 1956. donose gotovo istovjetnu molitvu za rimskoga cara i Rimsko carstvo:

Oremus et pro christianissimo imperatore nostro N... ut deus et dominus noster subditas illi faciat omnes barbaras nationes ad nostram perpetuam pacem.

Omnipotens sempiterne deus in cuius manu sunt omnium potestates et omnia iura regnum, respice ad romanum benignus Imperium, ut gentes quae in sua feritate confidunt, potentiae tuae dexteræ comprimantur.

Molimo za našega (pre)kršćanskog Cara našega I., da Bog i Gospodin naš njemu podloži sve barbarske narode za naš trajni mir.

Svemogući vječni Bože, u čijim je rukama svaka sila i sva kraljevska prava, ogledaj milostivo na rimskoga cara i narode koja se uzdaju u svoje nasilništvo pokori snagom svoje desnice.

U vremenu nastanka ove molitve bilo je još dosta nekrštenih naroda („barbara“). Uloga kršćanskog cara jest da pokori (i pokrstii) te narode i tako uspostavi mir. Tako *pax Romana* postaje *pax christiana*. Ova je molitva u svim Rimskim misalima ostala sve do 1956., iako je još 1860. dana je mogućnost da se ova molitva posve ispusti. Tako je ne nalazimo u prijevodima za puk, kao npr. u spomenutom dubrovačkom izdanju iz 1921., a nema je ni u Kniewaldovu misalu.

¹¹⁰ *L'Osservatore Romano* od 6. veljače 2008.: <http://www.vaticano.altervista.org/031q01.pdf> (20. veljače 2012). Tekst odredbe je na talijanskom, a molitva na latinskom.

¹¹¹ Usp. Z. PAŽIN, Motuproprij „Traditionis custodes“, u: *Vjesnik Đakovačko-osječke nadbiskupije* 149(2021.)9, 32-35

Reformom iz 1956. donosi se nova molitva za upravitelje država:

Oremus et pro omnibus res publicas moderantibus, eoerumque ministeriis et potestatibus: ut Deus et dominus noster mentes et corda eorum secundum voluntatem suam dirigat ad nostram perpetuam pacem.

Omnipotens sempiterne Deus in cuius manu sunt omnium potestates et omnia iura regnum, respice benignus ad eos, qui nos in potestate regunt; ut ubique terrarum dextera tua protegente, et religionis integritas, et patriae securitas indesinenter consistat.

Molimo i za sve upravitelje država i za njihova poglavarstva i oblasti: da Bog i Gospodin naš upravi njihov duh i srce prema svojoj volji, nama za trajni mir.

Svemogući vječni Bože, u čijoj su ruci sve vlasti i prava svih naroda: pogledaj milostivo na one koji po vlasti nad nama vladaju, da se na cijeloj zemlji pod zaštitom tvoje desnice trajno ustali i cjelovitost vjere i sigurnost domovine.

Prvi je dio molitve preuzet iz prethodnog misala gdje se spominju kraljevstva, a u drugom, novom dijelu još se uvijek spominje vladanje.

b) Današnja molitva

Oremus et pro omnibus rempublicam moderantibus, ut Deus et Dominus noster mentes et corda eorum secundum voluntatem suam dirigat ad veram omnium pacem et libertatem.

Omnipotens sempiterne Deus, in cuius manu sunt hominum corda et iura populorum, respice benignus ad eos, qui nos in potestate moderantur, ut ubique terrarum populorum prosperitas, pacis securitas et religionis libertas, te largiente, consistant.

Molimo i za sve državne poglavare: da im Bog i Gospodin naš upravi um i srce po svojoj volji da traže mir i slobodu svih ljudi.

Svemogući vječni Bože, u twojih su ruci srca ljudi i prava naroda. Milostivo pogledaj one što nama upravljaju: da se tvojim darom po svem svijetu učvrsti siguran mir i sloboda vjere.

U molitvi više nema izraza vladati (*regunt*), nego se govori *moderantur* (upravljati, usmjeravati). Osim mira sada se, kao važna oznaka društvenoga života, prvi puta spominje i sloboda, napredak, sigurnost i vjerske slobode.

C. VAZMENO VRIJEME (VRIJEME PEDESETNICE)

1. Povijest

Nakon što se sredinom 2. st. počeo slaviti Uskrs, kršćani su uskoro počeli slaviti i vazmenu pedesetnicu. U ovom slučaju izraz „pedesetnica“ znači zapravo „pedesetodnevni“, tj. razdoblje od Uskrsa do Duhova. Naime, grčki izraz *πεντηκοστη*

znači pedeset (dana). Naglasimo da je tek puno kasnije izraz *πεντηκοστη* početo značiti zadnji, pedeseti dan pedesetnice, koji se hrvatski zove Duhovi.¹¹²

Vazmena je pedesetnica zamišljena kao sedam sedmica plus zaključni dan ($7 \times 7 + 1 = 50$). Vrlo je važno naglasiti da je početna, iskonska zamisao bila ta da se vazmeno otajstvo slavi 50 dana od kojih bi *svi bili međusobno jednaki*. Jednostavno se produživalo vazmeno slavlje kroz 50 dana.¹¹³ Toliko je za njih bilo važno slaviti vazmeno otajstvo! To znači da u počecima zadnji, pedeseti dan (Duhovi) i četrdeseti dan (Uzašašće) nisu imali nikakvo posebno obilježje.

Prvi spomen. Epistola apostolarum, prvi dokument koji govori o godišnjem slavlju Uskrsa, spominje i vazmenu pedesetnicu kao dane radosnog iščekivanja ponovnog dolaska Gospodnjeg. Ovaj je dokument iz 150. g.! *Tertulijan* svjedoči da 50 dana iza Vazma treba provesti u velikoj radosti. Spominjemo također da je kroz ovo vrijeme bio *zabranjen* svaki post i da nije bilo dopušteno klečati. Za *Ireneja Lionskog* su dani pedesetnice po dostojanstvu izjednačeni nedjelji. Bazilije Veliki to ovako obrazlaže:

„Čitava nas pedesetnica prisjeća uskrsnuća koje nas očekuje na drugom svijetu. Ovaj dan, jedan i prvi, umnožen sedam puta ispunjava sedam tijedana svete pedesetnice. Ona završava istog dana (tj. u nedjelju) kojeg je i započela: prvi, koji se razvija pedeset puta u rasponu jednakih dana. Budući da je, kao u nekom kružnom kretanju, njegovo polazište jednakodredištu, ova istovjetnost čini da pedesetnica izražava vječnost. Doista, crkveni nam zakoni kroz pedesetnicu nalažu uspravan stav kod moljenja. Ovo spomen-slavlje koje je u toku gotovo da prenosi naš duh iz sadašnjosti u budućnost (Traktat o Duhu Svetom).“¹¹⁴

Međutim, jedinstvo i jednakost Vazmene pedesetnice je uskoro bilo narušeno uvođenjem Vazmene osmine, zatim slavljenjem posebnih otajstava (Uzašašće i silazak Duha Svetoga), a još kasnije uvođenjem duhovske osmine (time je uništена pedesetnica) i prosnih dana.

Vazmena osmina je nastala u 4. st. u vrijeme mistagoških kateheza za novokrštenike. Novokrštenici su bili kršteni u vazmenoj noći te su kroz slijedećih tjedan dana pohađali mistagoške kateheze.¹¹⁵ Ideja je bila slijedeća: dokle god nije bio kršten, katekumen nije bio posvema prikladan da bude uveden u sva otajstva vjere, pogotovo što se tiče euharistije. Tako su tek nakon svog krštenja mogli čuti one zadnje kateheze (pouke). Osmoga dana, tj. druge vazmene nedjelje („*Bijele*“) novokrštenici bi odlagali svoje bijele haljine koje bi dobivali u vazmenoj noći na svome krštenju. Kroz vazmenu osminu su novokrštenici ne samo bili poučavani, nego su oni i slavili euharistiju, tako da je vazmena osmina dobila poseban značaj u liturgiji (u ono vrijeme se slavila euharistija samo nedjeljom, srijedom i petkom, a u vazmenoj osmini svaki dan!). Koliko je ta osmina bila krsno obilježena vidi se i po tome što se npr. u Galiji, Španjolskoj i

¹¹² Otkud hrvatski izraz „Duhovi“? Naravno da ne slavimo mnoštvo duhova! Evo razjašnjenja: do 1970. Duhovi su imali svoju osminu, pa su se ti dani u starini zvali „dani Duha Svetoga“, odnosno (posvojni pridjev) „Duhovi dani“, skraćeno „Duhovi“.

¹¹³ Logika je jednostavna. Neki se blagdan slavi jedan dan. Još veći blagdan se slavi (kao i neka svečana svadba) dva dana. Židovi su velike blagdane slavili 7 dana. No, godišnja proslava Kristovog vazmenog otajstva je tako velika i značajna da se ne slavi niti samo jedan dan, niti dva, niti samo sedam dana. To je toliko veliki blagdani da se slavi sedam puta sedam dana plus završni pedeseti dan.

¹¹⁴ *De Spiritu Sancto*, PG 32, 192. Usp. također: R. CABIÉ, *La Pentecôte. L'évolution de la Cinquantaine pascale au cours des cinq premiers siècles*, Desclée, Tournai, 1965, str. 51.

¹¹⁵ Mistagogija znači „uvođenje u misterij / otajstvo“.

Milanu na Bijelu nedjelju slavilo dvije mise: jedna *pro baptisatos*, a druga jednostavno *in octava*. Vazmena je osmina još više utvrdila svoju posebnost kad je građanskom uredbom 389. bila proglašena svetkovinom, tj. neradnom. Dakle, sada već nisu bili jednakvi svih 50 dana, jer su prvih 10 dana imali posebno obilježje.

Posljednji dan Pedesetnice (Duhovi). Kako rekosmo, posljednji dan Pedesetnice (Vazmenog vremena) imao je na početku jednostavno značaj zaključnog dana. Međutim, već od 3. st. ovaj se dan (koji uvjek pada nedjeljom) počeo svečanije slaviti. Prema svjedočanstvima Euzebija Cezarejskog, Maksima Torinskog i Egerije, u početku se toga dana slavilo uzašašće Kristovo. Egerija precizira da se u Jeruzalemu toga dana prije podne slavio silazak Duha Svetoga, a poslije podne uzašašće. Kasnije (kao što je to i danas slučaj) ovaj je dan ostao spomen silazak Duha Svetoga, što, istini za volju, odgovara kronologiji Djela apostolskih. Dakle, i ovaj dan dobiva na važnosti u odnosu na ostale dane Vazmenog vremena.

Uzašašće. Počevši od 4. st. liturgija se sve više „upovješćuje“. Budući da Dj izvješćuju da je Isus uzašao na nebo 40. dana poslije uskrsnuća, počeo se toga dana slaviti blagdan Uzašašća, kako to svjedoči već Ivan Zlatousti i Augustin. Prema rubrikama misala Pija V. (važećeg do 1970.), nakon što bi se na Uzašašće pročitalo evanđelje o uzašašću, gasila bi se uskrsna svijeća. Time se praktički zaključivalo vazmeno vrijeme. Danas vazmena svijeća gori do Duhova uključivo i time se ponovno želi naglasiti značaj pedesetnice.

Duhovska osmina. Na zapadu je blagdan silaska Duha Svetoga uskoro postao neka kopija Uskrsa (osobito u Milanskoj liturgiji), tako da su se toga dana podjeljivala krštenja. Budući da su novokrštenici trebali imati tјedan dana za mistagoške kateheze, uvedena je Duhovska osmina, kako nam to svjedoči Rimski epistolarij iz 7. st. Tako je već u tome stoljeću nestala Vazmena pedesetnica (nije više bilo 50, nego 57 dana).

Posljednji udarac jedinstvu vazmenog vremena zadalo je uvođenje tzv. „*Velikih litanija*“. To su bile *pokorničke* procesije (a znamo kako su se o pokorničkim činima u vazmenom vremenu izražavali Oci!). Prvi puta je to bilo na blagdan sv. Marka (25. travnja). Tu je procesiju uveo već papa Liberije (352.-366.) kao ustuk poganskim procesijama (*ambarvalia*) za dobar uspjeh sjetve.¹¹⁶ U Rimskom je obredniku sačuvan izrazito pokornički značaj ovih procesija, dok se u našim obrednicima to prvenstveno gleda kao na blagoslov usjeva i ne odaje toliko dojam pokorničkih procesija. Osobito su bili omiljeni u našim krajevima.¹¹⁷ Prosni su dani, poznati i kao „*Male litanije*“, bili tri dana prije Uzašašća. Ove pokorničke procesije su prvi puta bile održane u Vienni (današnja Francuska) 470. nakon jedne pošasti, a u Rimu ih je uveo papa Leon III. (795.-816.).

U liturgiji do 1970. vazmene su se nedjelje nazivale „nedjelje poslije Uskrsa“, čime su one nekako bile izdvajane od samog Uskrsa. Naime, ako npr. kaže Druga nedjelja po Uskrsu, onda ta nedjelja nije uskrsna nedjelja, što nije točno, jer se nalazi u uskrsnom

¹¹⁶ Evo jedne zanimljivosti. Od starih je vremena bila poznata bolest zvana „vatra sv. Antuna“, suhe gangrene. Stručni naziv je *ergotizam*. a uzročnik su ergot alkaloidi na zrnima žitarica (osobito raži) koji nastaju naseljavanjem jedne pljesnici. Kada bi tu pljesan primijetili, Rimljani su palili takvo polje, a *ambarvalije* su bile procesije koje su tražili zaštitu bogova ponajviše od takve štete u žitaricama.

¹¹⁷ Usp. Z. PAŽIN, Iz riznice naših vlastitih obrednika (8). Ophod na Markovo, u: *Vjesnik Đakovačko-osječke nadbiskupije*, 150(2022.)7-8, 34-36.

vremenu! Danas se, naravno, nedjelja iza Uskrsa naziva Druga vazmena nedjelja („Bijela“),¹¹⁸ jer je Uskrs, naravno, Prva nedjelja Vazma. U starom su misalu misni obrasci imali samo nedjelje i blagdani, kao i Vazmena osmina, a obični dani vazmenog vremena nisu imali vlastitih obrazaca niti čitanja, nego su se, prema ondašnjem običaju, u dane preko tjedna uzimala misa prethodne nedjelje. Prva čitanja u vazmenom vremenu su se prije 1970. uzimana su iz tzv. „katoličkih“ (tj. nepavlovske) poslanica.

2. „Agnus Dei“

Evo jedne zanimljivosti. Uz ovo vrijeme vezane su i pločice (obično se susreću upakirane kao relikvije – moći), zvane „Agnus Dei“. Povjesno govoreći „Agnus Dei“ su male voštane pločice koje papa blagoslovio na Veliku srijedu, a koje je onda dijelio na Bijelu subotu. Podrijetlo tog običaja je vezan vjerojatno uz novokrštenike koji su po krštenju postali duhovni jaganjci božanskog Pastira. Oni bi, dakle, kao uspomenu na svoje krštenje dobivali tu pločicu koja je na jednoj strani imala lik janjeta sa sedam pečata, a s druge strane likove nekih svetaca i pečat pape. Kardinali bi tu voštanu pločicu stavljali u svoje mitre, a tijekom Srednjeg vijeka te su pločice vile veoma na cijeni kao zaštita od bolesti i nevolja. I danas se u nas komadići (ne čitava pločica) voska blagoslovljenog od pape mogu dobiti preko sestara karmeličanki i zovu se, naravno, „Agnus Dei“.

3. Vazmeno vrijeme danas

Liturgijska obnova iz 1970. dokinula je Prosne dane i Duhovsku osminu,¹¹⁹ a vazmene se nedjelje ne zovu više „nedjelje poslije Uskrsa“, nego „vazmene nedjelje“ od kojih je prva (ali i jednaka ostalima!) nedjelja Uskrsa. Ostale su: vazmena osmina, svetkovine Uzašašća i Duhova koje ipak slave otajstva našeg spasenja, a imaju i dugu tradiciju. Tako ni danas nije uspostavljeno jednakost svih dana vazmenog vremena. U svim danima vazmenoga vremena kao prvo čitanje uzima se uvijek odlomak iz Djela apostolskih, što je izvrstan primjer dobre liturgijske reforme nakon 2. Vatikanskog sabora.

Budući da je u našim krajevima bilo uobičajeno da se na blagdan sv. Marka blagoslivlju polja, naša je Biskupska konferencija ponovno uvela „prosne dane“ („Male litanije“) koje su bile tri dana prije Uzašašća, kao prigodu za molitvu za posvećenje ljudskog rada (u gradovima), odnosno tradicionalni blagoslov polja (u seoskim sredinama). U tome su smislu izdali i obred, koji je praktički onaj stari obred blagoslova polja koji se u nas uvijek slavio isključivo na Markovo (Velike litanije), a ne na prosne dane.¹²⁰

¹¹⁸ Nažalost, papa Ivan Pavao II. privatnu je pobožnost „božanskog milosrđa“ uveo u kalendar opće Crkva, tako da se danas Bijela nedjelja (kao *Dominica in albis* poznata i priznata takvom još od 4.-5. st.) naziva *Nedjelja božanskoga milosrđa*. Što je još gore, molitvena devetnica za taj novouvedeni blagdan započinje na Veliki petak...

¹¹⁹ Budući da je duhovska osmina u Misalu Pija V. imala vlastite misne obrasce, oni su uglavnom „spašeni“ i preneseni u mise od Uzašašća do Duhova.

¹²⁰ BISKUPSKA KONFERENCIJA JUGOSLAVIJE, *Red euharistijske procesije i bogoslužje kvatri i prosnih dana*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1985.

D. KORIZMA – VRIJEME PRIPRAVE

1. Podrijetlo i razvoj

Od samih se početaka priprava na godišnje slavlje Vazma (Uskrsa) sastojala od jednog ili dva dana posta, kako to početkom 3. st. svjedoči već Hipolit Rimski¹²¹ i, nešto kasnije, *Didascalia apostolorum*.¹²² Slično je u to vrijeme postila i Aleksandrijska crkva.¹²³ Dvodnevni (ili trodnevni) post neposredno prije vazmenog bdjenja uskoro je proširen na čitavu sedmicu, kako to svjedoči *Didascalia apostolarum*, sirijski dokument iz 3. st.: „*Nakon ponedjeljka, kroz vazmene dane postite i ne jedite ništa osim kruha, soli i vode, sve do devete ure u četvrtak.*” Egerija (Eteria) svjedoči da je u 4. st. i u Jeruzalemkoj crkvi korizma trajala 40 dana.¹²⁴ Riječ korizma (“četrdesetodnevlje”) prvi puta spominje Euzebije Cezarejski¹²⁵, zatim Atanazije (330.-347.), Ćiril Jeruzalemski (347.) te vjerojatno, još ranije, i 5. kanon Nicejskog sabora.¹²⁶ Valja napomenuti kako četrdeset dana korizme čine dani od prve nedjelje korizme do Velikog četvrtka, tako da se korizmeni post razlikovao od vazmenog posta.¹²⁷ Sam broj od četrdeset dana očito ima biblijsku pozadinu.¹²⁸ Kako god bilo ovaj predvazmeni post, proširen na 40 dana proširio se po čitavoj Crkvi u 4. st. Budući da su kršćani i inače postili srijedom i petkom, korizma je značila proširenje toga posta i na ostale dane u tjednu (osim nedjelje). Srijeda i petak su uz to ostali dani za euharistiju.

S ustanovom katekumenata korizma je postala izvrsno vrijeme priprave katekumena za krštenje, a uskoro je korizma svojim pokorničkim značajem postala i vrijeme priprave javnih pokornika na sakralno pomirenje na Veliki četvrtak. Tako je korizma postala:

- vrijeme priprave katekumena na krštenje,
- vrijeme priprave pokornika na pomirenje,
- vrijeme priprave vjernika na proslavu vazmenog otajstva.

Čini se da je u počecima u Rimu predvazmeni post trajao tjedan dana. Započinjala bi u nedjelju prije Uskrsa čitanjem Muke, a kroz čitavu je sedmicu bio post. Budući da se na Veliki petak nije slavila euharistija, po analogiji je nisu slavili ni na Veliku srijedu (jer se inače kroz tjedan euharistija slavila samo srijedom i petkom), nego se i na Veliku

¹²¹ U svojoj Apostolskoj predaji u br. 33 on svjedoči: “*Do Uskrsa neka se ništa ne jede, sve do prikazanja, jer se u protivnom neće računati da se postilo*”, u: R. CANTALAMESSA, *La Pasqua nella Chiesa antica*, Società editrice internazionale, Torino, 74-75. Za cijelovit Hipolitov tekst usp.: IPPOLITO DI ROMA, *La tradizione apostolica. Introduzione, traduzione e note a cura di Rachele Tateo*, Ed. Paoline, Roma, 1979.

¹²² “*U petak i subotu (prije Uskrsa) ne okusite ništa*”..., u: R. CANTALAMESSA, *Nav. dj.*, 134-135.

¹²³ Usp. M. RIGHETTI, *Manuale di storia liturgica*, 2, Ancora, Milano, 1946., 133-134.

¹²⁴ Započinjala bi osam tjedana prije Uskrsa, jer se subote i nedjelje (osim Velike subote) nisu računale u post, tako da je bilo 40 dana posta. Usp. ETERIA, *Diario di viaggio*, VII, 2, Ed. Paoline, Roma, 1979., 112. Usp. također M. RIGHETTI, *Nav. dj.*, 95.

¹²⁵ *De sollemnitate Paschali*, 4, u: R. CANTALAMESSA, *Nav. dj.*, 96-97.

¹²⁶ Usp. M. RIGHETTI, *Nav. dj.*, 96; R. CANTALAMESSA, *Nav. dj.*, 97.

¹²⁷ Vazmeni post je jednodnevni ili dvodnevni post neposredno pred Uskrs.

¹²⁸ Usp. simboliku 40 dana potopa, 40 dana Mojsijevog boravka na Sinaju, 40 dana Ilijinog hoda do Horeba, 40 godina hoda izraelskog naroda do obećane zemlje. Usp. A. BERGAMINI, *Quaresima*, u: D. SARTORE – A. M. TRIACCA, *Nuovo dizionario di liturgia*, Ed. Paoline, Roma, 1984., 1158-1161, ovdje 1158; V. ZAGORAC, *Krist, posvetitelj vremena*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1996., 145.

srijedu molila velika molitva vjernika kao na Veliki petak. Tijekom 4. stoljeća javlja se u Rimu tretjadni vazmeni post. Četrdesetodnevni post (korizma) mogao se javiti u Rimu između 354 i 384.¹²⁹ Započinjala je prvom nedjeljom korizme, a završavala je na Veliki četvrtak, što je iznosilo točno 40 dana pokore. Time se jasno razlikovao korizmeni od vazmenog posta.

Čista srijeda – Pepelnica. Od 6. st. u rimskoj se liturgiji bilježi srijeda koja prethodi prvoj korizmenoj nedjelji kao početak korizme.¹³⁰ Dva su tumačenja. Prema prvom, budući da je to bio dan kad su javni pokornici primali pepeo¹³¹ kao znak ulaska u bližu pripravu za pomirenje koji je za njih bilo na Veliki četvrtak,¹³² uskoro su tom prigodom i ostali vjernici u znak pokore htjeli primiti pepeo.¹³³ Tako je za njih korizma počela već na Čistu srijedu. Nadalje, pepeo su počeli primati i klerici, što je u vremenu kanonske pokore bilo nezamislivo.¹³⁴ To je bio povjesni razlog produžavanja korizme. Prema drugom tumačenju, budući da se nedjeljom nije postilo, kršćani su došli do 40 dana „čistog“ posta tako da su zbrojili ova četiri dana s ostalim danima posta i s Velikim petkom i subotom.¹³⁵ Mi smo skloniji prvom tumačenju: naime, kao što ćemo kasnije vidjeti, osim posta od samih početaka se javljaju molitva i milostinja kao sadržaji korizme. Kao dokaz tome spomenimo da Čistu srijedu kao početak korizme nikad nisu prihvatile mozarapska i ambrozijanska liturgija, a u Montecassinu se prihvatile tek u 11. st.¹³⁶ Grgur II. je u 8. st. uveo i četvrtak kao dan euharistije za vrijeme korizme.

Krsno obilježje korizme. Korizma ima snažno krsno obilježje, što se vidi i iz rasporeda čitanja, koja su bila povezana s obredima katekumenata. Poznate su tzv. „provjere“ koje su bile 3., 4. i 5. nedjelje korizme. Evo rasporeda evanđelja u korizmi, zajedno s obredima katekumenata (to odgovara današnjoj godini „A“):

¹²⁹ M. RIGHETTI, *Nav. dj.*, 96 navodi svjedočanstva za korizmu na Zapadu: Prisciljan (386.), Grgur iz Elvire (380?), Egerija za Španjolsku, Augustin za Afriku i Ambrozijski za Milano. Usp. još: P. JOUNEL, *L'anno*, u: A. G. MARTIMORT, *La Chiesa in preghiera*, 4., Queriniana, Brescia, 1984., 87-88. D. KNIEWALD navodi iz 241. godine svjedočanstvo Atanazija o rimskoj korizmi od 40 dana: *Liturgika*, Zagreb, 1937., 151.

¹³⁰ Gelazijev sakramentar (= GeV) br. 89 u zbornoj molitvi toga dna veli: „*In quoata ieunia*“. Neki smatraju da se to dogodilo na koncu pontifikata Grgura Velikog (+604.). Usp. L. EISENHOFER, *Grundriß der katholischen Liturgik*, Freiburg, 1937., 99. Međutim, GeV i za prvu korizmenu nedjelju govori kao o početku korizme: darovna molitva veli: „*quadragesimali initi*“ (br.106). Ta se molitva zadržala na istom mjestu i u prethodnom misalu (Pija V.). Dakle, vidljivi su tragovi običaja da korizma započinje prve korizmene nedjelje.

¹³¹ Bilo je nezamislivo da bi pokornici primili pepeo Prve korizmene nedjelje (kada je započinjala korizma), jer se nedjeljom (pa ni korizmenom) nisu smjela činiti nikakva pokornička djela.

¹³² Za taj dan GeV 83 veli: „*ORDO AGENTIBUS PUBLICAM PAENITENTIAM. Suscipis eum III feria mane in capite quadragesimae et cooperis sum cilicio, oras pro eo et inclaudis usque ad Caenam domini. Qui eodem die in gremio praesentatur ecclesiae, et prostrato eo omni corpore, in terram, dat orationem pontifex super eum ad reconciliandum in quinta feria Caene Domini, sicut ibi continetur.*“

¹³³ Bilo je kršćana starije dobi koji su iz pobožnosti čak ulazili i u sam red pokornika. Usp. M. RIGHETTI, *Storia liturgica. II. L'anno liturgico, ili breviario*, Milano 1969. (fototipsko izdanje 2005.), 154. Kanonska ili javna pokora je od 7. st. sve više zamjenjivana tzv. „tarifnom“ pokorom, koju su svećenici nametali pojedincima i to ne više u zajedničkom slavlju. Iako su se biskupi u počecima snažno opirali tarifnoj pokori, a zalagali se za kanonsku, ipak je ova posljednja posve nestala do 11.-12. st.

¹³⁴ Naime, ako bi – u vremenima kad je bila na snazi kanonska pokora – klerik počinio nešto što bi zavrjeđivalo kanonsku pokoru, onda bi njima, umjesto da čine pokoru, jednostavno bilo zabranjeno vršiti kleričku službu.

¹³⁵ Ovom se drugom tumačenju priklanja većina navedenih autora: usp. P. JOUNEL, *Nav dj.*, str. 89; D. KNIEWALD, *Nav. dj.*, str. 152. L. EISENHOFER, *Nav. dj.*, 99.

¹³⁶ Usp. M. RIGHETTI, *Nav. dj.*, 154. Tako smatra i A. NOCENT, *La quaresima*, u: A. CHUPUNGCO (ur.), *Anàmnésis*, 6, *L'anno liturgico*, Marietti, Genova, 1988., 147-173, ovdje 155.

1. nedjelja: napastovanje Isusa - upis imena za krštenje.
2. nedjelja: Preobraženje Isusovo.
3. nedjelja: Isus i Samarijanka - prva provjera.
4. nedjelja: Ozdravljenje slijepca od rođenja - druga provjera.
5. nedjelja: Uskrsnuće Lazara - treća provjera

U 6. st. bilo je sedam provjera koje su bile prebačene na dane u tjednu, zajedno s pripadajućim evanđeljima, a evanđelja iz tih dana u tjednu su „zalutala” u 3., 4. i 5. korizmenu nedjelju. Tako je unesena zbrka u korizmna nedjeljna čitanja.

Rimske korizmene postaje. Svakoga dana u korizmi papa je slavio misu u drugoj rimskoj crkvi,¹³⁷ tj. svaki dan je imao postaju u drugoj crkvi, što je bilo naznačeno u Misalu Pija V.¹³⁸ Tako se uskoro dogodilo da nisu samo srijeda i petak bili liturgijski dani, nego svi dani u tjednu. Ova se praksa vrlo brzo proširila od konca 5. st.¹³⁹ Tome običaju dugujemo činjenicu da je u Misalu Pija V. svaki korizmeni dan imao svoje molitvene obrasce i svoja čitanja.¹⁴⁰ I Misal Pavla VI. toplo preporučuje korizmene bogoslužja po postajama (na razini grada, biskupije, crkvene pokrajine), navodeći to kao drevni rimski običaj.¹⁴¹

Sedamdesetnica. Tri predkorizmene nedjelje vuku svoje podrijetlo iz monaške pobožnosti. Htjeli su naime „namiriti” korizmeni post zbog toga što se negdje subote nisu računale kao dani posta. Drugi opet Veliki tjedan nisu računali u korizmu, pa su opet to htjeli nadoknaditi. Za to im je trebao još jedan tjedan. Tako je oko 520. nastala Pedesetnica.¹⁴² Šezdesetnica 541., a Sedamdesetnica na prijelazu između 6. i 7. st.¹⁴³ Ovu praksu, na koju je zacijelo veoma utjecao Istok, nalazimo potvrđenu već u Gelazijevu sakramentaru. U svakom slučaju, uvođenjem ovih predkorizmenih nedjelja posvema je razvodnjena ideja četrdesetnice, a korizma postaje veliki „takmac” Vazmenom vremenu jer je i ona dobila 7 tjedana.

2. Korizma danas

Liturgičari su prigodom reforme kalendara 1970. htjeli uz predkorizmene nedjelje dokinuti i Čistu srijedu, tako da bi korizma prema drevnoj predaji počinjala na prvu

¹³⁷ Otuda običaj da rimski župnici nose komadić hostije posvećene na papinoj misi i ubacuju je u kalež prije pričesti. Taj se komadić nazivao *fermentum* (kvasac). Označavao je jedinstvo vjernika s papom. Naime, nisu svi mogli sudjelovati na papinoj misi po postajama, pa je taj komadić hostije označavao jedinstvo s papinom liturgijom.

¹³⁸ O tome po prvi puta svjedoči Grgurov sakramentar.

¹³⁹ Spomenimo kao zanimljivost da još u vrijeme Leona Velikog (+461.) nije bilo mise na Veliki ponедјeljak i Veliki utorak.

¹⁴⁰ Primjera radi recimo da su u istom misalu u vazmenom vremenu osim nedjelja svoje obrasce imali samo vazmene i duhovska osmina, kao i prosni dani! Načelno su se u tom misalu za mise preko tjedna uzimali misni obrasci od prethodne nedjelje. Iz ovoga je jasno koliko je veliko značenje Misal Pija V. davao korizmenom vremenu.

¹⁴¹ U Italiji se ovaj običaj sve više uvodi na razini dekanata ili gradova.

¹⁴² Naziv je nelogičan, ali jezik ima svoju logiku. Naime, ako se korizma naziva četrdesetnica, onda su nedjelju prije toga nazvali Pedesetnica, onu prije nje Šezdesetnica, a onu prije Šezdesetnice – Sedamdesetnica.

¹⁴³ Uvijek je bilo onih kojima nikad dosta pokore i liturgijskih slavlja. A time se postiže suprotno. Kad se nešto prenaglašava, onda se gubi onaj osnovni smisao. Tako je i s predugom misom.

korizmenu nedjelju. Pavao VI. je odlučio da se predkorizmene nedjelje dokinu, a da Čista srijeda ipak ostane.¹⁴⁴

Nedjeljna su čitanja raspoređena u trogodišnjem ciklusu (ABC). Starozavjetno čitanje nastoji (kao i inače svake nedjelje) slijediti evanđelje, a drugo čitanje nastoji osvijetlili ideju-vodilju iz prvog čitanja ili evanđelja. Korizmena čitanja godine „A“ imaju krsno obilježje i imaju tradiciju stariju od 6. st. Ta se čitanja po želji mogu uzeti svake godine, a moraju uzeti onda kada ima katekumena koji u korizmenim nedjeljama prolaze svoju bližu pripravu na krštenju. Po starom običaju se u korizmi ne pjeva aleluja niti Slava.

Vrijedi zabilježiti hrvatske nazive korizmenih nedjelja: Prva se naziva *Čista*, Druga – *Pačista*, Treća – *Bezimena*, Četvrta – *Sredoposna*, Peta – *Gluha*, a Šesta se, naravno, naziva *Cvjetnica* ili *Cvjetna nedjelja*.

Svagdanje čitanje imaju jednogodišnji ciklus. Prvo je čitanje uvijek iz Starog zavjeta. Izbor i slijed čitanja jest tradicionalan: uglavnom slijedi red čitanja prije reforme.

Misne molitve. Za korizmeno je vrijeme predviđeno 12 predslowlja, od kojih je 6 određeno za pojedine nedjelje (prema „A“ ciklusu). Ostale molitve (zborna, darovna i popričesna) su sve preuzete iz starodrevnih liturgijskih knjiga.

Četvrta nedjelja korizme poznata je kao *nedjelja „Laetare“* prema ulaznoj pjesmi te nedjelje „*Laetare, Ierusalem*“ (Iz 66,10). Negdje po prilici u sredini korizme vjernici su si malo dali „oduška“. Bilo je dopušteno da sviraju orgulje, liturgijsko je ruho ružičaste boje.¹⁴⁵ U Rimu je to bilo povezano s pučkim veseljem (jer se korizma bila oduljila). U papinskoj je liturgiji bio običaj blagoslova zlatne ruže, koju je papa, natopljenu mirisima, položio uz relikvije svetoga križa kao uspomenu na događaj kad je ono Marija pomazala Isusa pomašću uoči njegove muke. I danas neki čuvaju taj običaj da se ove nedjelje svečanije slavi bogoslužje (kao i 3. nedjelje došašća) i uzima ružičasta boja.

Peta korizmena nedjelja – Gluha (Glušnica). Tjedan prije Cvjetnice u starini se nazivao tjedan Muke, jer su čitanja i molitve govorile prvenstveno o muci Gospodinovoj. U subotu prije Glušnice, prije I. večernje ostao je običaj da se prekrivaju slike i kipovi ljubičastim platnom (osim postaja križnoga puta)¹⁴⁶ sve do vazmenog bdjenja. Redovito je tumačenje da je to znak žalosti. Prekrivanje križeva i slika vuče podrijetlo od običaja u srednjem vijeku da se između oltara i vjernika razapne veliko platno, tako da ga

¹⁴⁴ Prije nego što je postao papa Pavao VI. je bio milanski nadbiskup, gdje korizma započinje prвom nedjeljom korizme, s tim da se pepeo daje poslige mise u pondjeljak prvoga tjedna korizme, a ponekad i prve nedjelje korizme. Vidi: http://it.cathopedia.org/wiki/Mercoled%C3%AC_delle_Ceneri Pavao VI. je zaključio da više valja poštovati veoma dugu rimsку tradiciju da korizma počinje na Čistu srijedu. Anibale BUGNINI, dugogodišnji tajnik različitih liturgijskih komisija a na koncu i tajnik kongregacije za liturgiju, svjedoči o tome u svojim memoarima *La riforma liturgica (1948-1975)*, Edizioni liturgiche, Roma, 1983, 307. Evo kako je prema autorovu svjedočanstvu Pavao VI. insistirao da ostanu kao dio korizme četiri dana koja prethode prvoj korizmenoj nedjelji: *Introdurli sarebbe difficile e discutibile; ma dato che ora sono ammessi da tutti i popoli di rito romano, non sembra bene toglierli, tanto più che si conserva il rito dell'imposizione delle ceneri al mercoledì, come oggi avviene* – Bilo bi diskutabilno i teško uvesti kao novinu [ova četiri dana prije Prve korizmene nedjelje], ali budući da su sada prihvaćeni od svih naroda rimskoga obreda, ne čini se da bi bilo dobro dokinuti ih., tim prije što ostaje obred pepeljenja na Pepelnici, kako se i danas čini.

¹⁴⁵ Kao i 3. nedjelje došašća zvane nedjelja „Gaudete“, prema ulaznoj pjesmi iz Fil 4,4: „Gaudete in Domino semper“.

¹⁴⁶ Bio je propis da se na Veliki četvrtak jedino oltarni križ umjesto ljubičastim prekrije bijelim platnom.

vjernici ne mogu vidjeti.¹⁴⁷ Zašto? Dva su tumačenja: ljudi u ono vrijeme nisu imali kalendare, pa im je to bio znak duboke korizme. Platno je označavalo hramsku zavjesu i micalo se na Veliku srijedu na riječi evanđelja „I zavjesa se hramska razdrije po sredini“. Drugo tumačenje veli da je taj običaj vezan uz kanonsku pokoru. Pokornici su, naime, bili isključeni iz euharistijske službe. Kasnije, u srednjem vijeku kad pokornika više nije bilo, svi su vjernici bili smatrani pokornicima. Kako je oltar bio zaklonjen platnom, svi su oni tako na simboličan način bili isključeni iz euharistije, tj. kao da nisu bili u crkvi. Današnji misal ovako određuje:

„Može se zadržati običaj pokrivanja križeva i slika u crkvi. Sud o tome donosi biskupska konferencija. Križevi ostaju zastrti sve do svršetka službe Muke Gospodnje na Veliki petak, a slike do početka Vazmenog bdjenja.“¹⁴⁸

3. Veliki tjedan

a) Cvjetnica

Za stare crkvene pisce bilo je važno pokazati da su se na Isusu ispunila sva proroštva, pa tako i ono iz Zah 9,9: „Klikni iz sveci grla, Kéeri sionska! Vići od radoši, Kéeri jeruzalemska! Tvoj kralj se evo tebi vraća: pravičan je i pobjedonosan, ponizan jaše na magarcu, na magaretu, mladetu magaričinu.“ Evanđelisti Matej (21,4-5) i Ivan (12,14-15) upravo u događaju Kristova svečanog ulaska u Jeruzalem vide ispunjenje Zaharijina proroštva, jednako kao i najstariji crkveni pisci.

Prvi opis liturgije Cvjetnice u Jeruzalemu nalazimo kod Egerije u 4. st.¹⁴⁹ Ona opisuje kako se te nedjelje u Jeruzalemu oko 13 sati (sedma ura) sav puk s biskupom sabire na Maslinskom brdu kod bazilike zvane *Eleona*. Tamo se govore se himni i antifone i čitaju čitanja. U 15 sati svi idu do bazilike Uzašašća (*Imbomon*) na istome brdu, gdje se ponovno čitaju himni, antifone i čitanja te govore molitve. Oko 17 sati pročita se evanđeoski odlomak koji govori o Isusovu svečanom ulasku u Jeruzalem i onda svi kreću prema gradu. Pjeva se „Blagoslovljen koji dolazi u ime Gospodnje“. Sva djeca, pa i ona na rukama svojih majki, imaju u rukama grane palmi ili maslinu i prate biskupa. Dolaze do bazilike Uskrsnuća (*Anastasis*). Tamo bude još služba svjetla. Nakon molitve križu, puk se otpušta. Ne spominje se blagoslov palminih i maslinovih grana. Ovaj se obred u Jeruzalemu sve više razvijao, tako da je u 6. st. zabilježeno sedam postaja u ovome ophodu.

(1) Od početaka do reforme Tridentskog sabora

Nije posve jasno kada i kako je ovaj obred s Istoka prešao na Zapad. Prve tragove nalazimo izvan Rima: kod Izidora Seviljskog, odnosno u mozarapskoj¹⁵⁰ i galskoj¹⁵¹ liturgiji. U ovim se izvorima osjeti bizantski utjecaj. U vrijeme Amalarija (sredina 9. st.)

¹⁴⁷ U njemačkoj se to platno nazivalo „Hungertuch“, što se odnosilo na post.

¹⁴⁸ Možemo reći slijedeće: To je doista samo jedan običaj koji se kao takav može zadržati, a nema nekog posebnog značenja

¹⁴⁹ Usp. EGERIJA, *Putopis...*, str. 215- 215.

¹⁵⁰ FEROTIN, M., *Le Liber Ordinum en usage dans l'église wisigothique et mozarabe d'Espagne du Ve au XI^e siècle* (= Monumenta ecclesiae liturgica, Vol. V, Paris 1904), str.178-183.

¹⁵¹ Prema M. RIGHETTI, Nav. dj., 134. Usp. E. A. LOWE, *The Bobbio Missal, A Gallican Mass-book*, London, 1920.

sigurno je zasvjedočen ophod s granama na Cvjetnicu. Gelazijev¹⁵² i Grgurov¹⁵³ sakramentar ne donose molitve blagoslova grana, nego samo tu nedjelju nazivaju *Dominica in palmas de Passione Domini* (GeV), odnosno *Die Dom. in Palmas* (GrH). Rimsko-Germanski pontifikal iz 10. st. donosi podrobno opisano bogoslužje Cvjetnice.¹⁵⁴

Ophod na Cvjetnicu bio je tijekom srednjeg vijeka izrazito popularan. Redovito se puk zajedno s biskupom okupljaо u nekoј crkvi izvan grada ili na nekom uzvišenom mjestu izvan grada. Čitao se odlomak iz Izl 15,27-16,1-7 gdje se spominje kako su Izraelci nakon prelaska Crvenoga mora došli do mjesta gdje je bilo dvanaest izvora i sedamdeset palmi, a zatim su se blagoslivljale grane mnogobrojnim molitvama. Nakon toga bi ophod krenuo prema gradu, pri čemu je Krista predstavljaо evanđelistar umotan u platno purpurne boje i položen na nosiljku koju bi nosila četvorica đakona. Umjesto evanđelistara neki su jednako tako svečano u ophodu nosili križ okićen vijencima cvijeća. Na vratima grada odavala se počast Gospodinu. Djeca su pred križ sterala svoju odjeću i grane, a kad su na gradskim vratima svi kleknuli, pjevalo se *Židovska su djeca; Slava, čast i hvala ti...* Na koncu se ispred gradskih vrata prostro biskup. Jedan ga je klerik nato lagano udario po leđima dok se pjevala antifona *Udarit ču pastira*. Nakon toga su išli do crkve gdje bi biskup završio ophod jednom molitvom. U Rimu je procesija išla od bazilike Svetе Marije Velike do bazilike Svetoga Ivana Lateranskog. U Engleskoj je u 11. sto. uveden ophod s Presvetim. U Njemačkoj je od 10. st. u ophodnu bio drveni magarac na kotačima (*Palmesel*) na koji bi se stavljao Kristov kip.¹⁵⁵

(2) Tridentski misal Pija V. (1570.)

Bogoslužje Cvjetnice prema ovom Misalu bilo je na snazi sve do reforme Velikog tjedna Pija XII. godine 1955. Blagoslov (palminih) grana je bio u crkvi. Nakon uobičajenog škropljenja vodom, svećenik u ljubičastom plaštu ili jednostavno u albi sa štolom stane pred oltar.¹⁵⁶ Pjeva se antifona *Hosana Davidovu Sinu* (Mt 21,9), svećenik govori molitvu, a zatim se čita Izl 15,27-16,7 koji govori o Izraelcima koji su u pustinji došli do mjesta gdje je bilo sedamdeset palmi. Čita evanđeoski odlomak Mt 21,1-9 koji govori o Kristovom svečanom ulasku u Jeruzalem. Slijedi blagoslov grančica. Svećenik kazuje blagoslovnu molitvu a onda pjeva predslowlje nakon kojeg se, kao i inače, pjeva *Svet.* Slijedi šest molitava blagoslova zajedno sa škropljenjem i kađenjem. Zapjeva se antifona *Židovska su djeca.* Nakon još jedne molitve ophod kreće iz crkve. Dok se izlazi iz crkve, pjevaju se redci iz Mt 21,1-9 i druge antifone. Kad ophod stigne ponovno pred crkvu, svi stanu pred zatvorenim vratima. Pjeva se *Slava, čast i hvala ti.* Subđakon tada vrhom križa dotakne vrata koja se onda otvore, a nakon toga se slavi misa *De Passione.* Na njoj se čita Fil 2,5-11 i Muka po Mateju (26,1-27-66). Kada promotrimo ustroj bogoslužja Cvjetnice prema ovom Misalu, očito je, da je blagoslov grančica zapravo *missa sicca*, što se jasno vidi iz predslowlja i *Svet.*

¹⁵² Usp. MOHLBERG, L. C. (prir.), *Liber sacramentorum Romanae Aeclesiae ordinis anni circuli (Sacramentarium Gelasianum)*, Casa editrice Herder - Roma, 1981 (= GeV), br. 329-333.

¹⁵³ Usp. DESHUSSES, J. (prir.), *Le sacramentaire Grégorien, 1 Le Sacramentaire, Le Supplément d'Aniane*, Fribourg, 1979. (= GrH), br. 312-314.

¹⁵⁴ Usp. C. VOGEL – R. ELZE, *Le Pontifical Romano-Germanique du dixième siècle. Le texte II* (NN. XCIX-CCLVIII), Città del Vaticano, Biblioteca apostolica vaticana, 1963, XCIX,162-206, str. 40-54.

¹⁵⁵ Usp. M. RIGHETTI, *Nav. dj.*, 136-137. U njemačkim se muzejima danas mogu vidjeti takvi drveni kipovi magaraca i Isusa.

¹⁵⁶ Usp. *Missale Romanum...*, Romae, 1949.

(3) Cvjetnica nakon reforme Pija XII. (1955.)

Pio XII. je u velikoj tajnosti 28. ožujka 1948. imenovao komisiju za liturgijsku reformu koja je trebala pripraviti obnovu vazmenog bdjenja, a onda i cijelog Velikog tjedna.¹⁵⁷ Tako je godine 1951. *ad experimentum* reformirao vazmeno bdjenje, a uskoro je, 16. studenoga 1955., reformirana liturgija cijelog Velikog tjedna, pa tako i Cvjetnica.¹⁵⁸ Prema obnovljenoj liturgiji obred blagoslova grančica na Cvjetnicu bio je puno jednostavniji i više nije bio ustrojen kao *missa sicca*, nego kao jednostavan i skladan obred blagoslova grana. Blagoslov započinje u crkvi, bez uobičajenog škropljenja puka vodom, a ovaj je put liturgijska boja crvena.¹⁵⁹ Nakon antifone *Hosana Davidovu Sinu* slijedi samo jedna molitva blagoslova grana. Dok se grančice dijele, pjeva se antifona *Židovska su djeca* i psalam 24: *Gospodnja je zemlje i sve na njoj* i 47: *Narodi svi plješćite rukama*. Čita se evanđelje Mt 21,1-9 o Kristovu svečanom ulasku u Jeruzalem. Ophod kreće iz crkve van. Valja naglasiti kako rubrika preporučuje dulji put i napominje kako se blagoslov grana, ako je zgodno, može obaviti u nekoj drugoj crkvi ili kapelici, pa se onda ophod uputi u crkvu gdje slijedi misa, što je, naravno, puno prikladnije, jer je tada očitiji smisao ophoda koji ide u jednom smjeru i ne vraća se na mjesto odakle je započeo. U ophodu se pjevaju antifone, himan *Slava čast i hvala ti* i psalam 147 *Slavi Jeruzaleme, Gospodina*. Kad ophod uđe u crkvu svećenik kazuje završnu molitvu ophoda. Slijedi uobičajena misa Cvjetnice. Međutim, da bi se naglasio dvostruki značaj ovoga bogoslužja, nakon ophoda svećenik i poslužitelji skidaju ruho crvene boje i oblače se u ljubičasto i onda započinje misa *De Passione*. Rubrike također vele da se ispuštaju pristupne molitve za misu, ako joj je prethodio ophod. S ovom reformom Velikog tjedna u našim se krajevima za ove obrede uvodio hrvatski jezik.¹⁶⁰ Tako je *Vjesnik đakovačke biskupije* objavljuje hrvatske tekstove obreda Velikoga tjedna, prenosi odredbe Kongregacije obreda, donosi povijesno-teološki pregled bogoslužja Velikoga tjedna. Uskoro se pojavio i posebni separat¹⁶¹ i službena izdanja, pogotovo nakon 2. Vatikanskog sabora.¹⁶²

(4) Bogoslužje Cvjetnice danas

Nakon Drugog vatikanskog sabora pojavila su se tri tipska izdanja Rimskog misala (1970., 1975. i 2002.). Na hrvatskom su objavljeni prijevodi prva dva izdanja, a prijevod trećeg tipskog izdanja je u pripremi. U prvom izdanju prvo se pojavljuje Red mise,¹⁶³ a ostatak Misala tri godine kasnije.¹⁶⁴ Međutim, u tomu izdanju uopće nema Velikoga tjedna, nego se upućuje na zasebno izdanje Velikoga tjedna.¹⁶⁵ Drugo izdanje

¹⁵⁷ Usp. A. BUGNINI, *La riforma liturgica (1948-1975)*, CLV - Edizioni liturgiche – Roma, 1983., 21-23.

¹⁵⁸ Usp. Z. PAŽIN, *Obnova vazmenog bdjenja u „Vjesniku biskupije đakovačke“* u: Diacovensia 2(1994)1, 328-333.

¹⁵⁹ Usp. *Obnovljeni obred Svete sedmice*, Vatikanska tiskara Polyglotta, 1967., 3-16.

¹⁶⁰ Naime, i prije su postojali hrvatski prijevodi ovih obreda, ali se oni nisu mogli službeno upotrebljavati. Usp. P. VLAŠIĆ, *Obredi Velike Sedmice po novom Misalu i Brevijaru*, Dubrovnik 1921.; D. KNIEWALD (prir.), *Rimski Misal*, Marulić, Zagreb 1944.⁵, 214-227.

¹⁶¹ R. ŠILIĆ (prir.), *Uskrsono bdjenje i ostali obredi Velikog tjedna. Tumač liturgijskog sadržaja i uputa izvođačima*, Sarajevo, 1956.

¹⁶² *Obnovljeni obred....* Evo još dva hrvatska prijevoda iz toga vremena: J. RADIĆ (prir.), *Misal za sve dane u godini*, Makarska, 1967., 172-185; F. VERAJA (prir.), *Nedjeljni i blagdanski Misal*, Rim, 1966., 170-188.

¹⁶³ *Rimski misal...KS Zagreb*, 1969.

¹⁶⁴ *Rimski misal..., KS Zagreb*, 1973.

¹⁶⁵ *Rimski misal. Sveti tjedan. Pastoralno izdanje*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1971.

misala na hrvatskom donosi sve što se tiče Velikog tjedna,¹⁶⁶ no, unatoč toga, pojavljuje se i posebno pastoralno izdanje Velikog tjedna.¹⁶⁷ Što se tiče nedjelje Cvjetnice, prvo i drugo izdanje su identični, a treće se izdanje iz 2002. tek neznatno razlikuje dodatnim objašnjenjima u rubrikama. U (neprevedenom) Misalu iz 2002. uočili smo šest manje važnih novosti. *Prvo*, predviđa mogućnost službe riječi o svečanom Kristovu ulasku u Jeruzalem bez mise i to u subotu navečer ili u nedjelju u zgodan čas, ukoliko se iz nekih razloga pokaže neprikladnim da bogoslužje svečanog Kristova ulaska u Jeruzalem bude u sklopu svečane mise.¹⁶⁸ *Drugo*, izrijekom je rečeno da služba započinje znakom križa.¹⁶⁹ *Treće*, dodana je opaska da se evanđelistar može na uobičajen način okaditi prije navještanja evanđelja u bogoslužju blagoslova grančica.¹⁷⁰ *Četvrto*, sugerira se da u ophodu đakon svečano nosi evanđelje.¹⁷¹ *Peto*, ostavljeno je kao mogućost da nakon ophoda misa započne s *Kyrie*.¹⁷² *Konačno*, na koncu cjelokupnog bogoslužja dodana je molitva nad narodom koja je inače u prethodnim izdanjima (1970. i 1975.) ponuđena kao 17. molitva nad narodom.¹⁷³ Sve ostalo se poklapa u sva tri izdanja misala nakon Drugog vatikanskog sabora.

Liturgijska je boja crvena za cijelo bogoslužje, tj. za ophod i za misu. Za ophod svećenik umjesto misnice može imati plašt. Misal donosi tri moguća načina započinjanja slavlja Cvjetnice. *Prvi* je svečani ophod. *Drugi* je način svečani ulaz u kojem svećenik na prikladnom mjestu u crkvi – izvan svetišta – blagoslovi grančice i navijesti evanđelje o Kristovom svečanom ulasku u Jeruzalem te se u svečanom ulazu uputi prema oltaru i svetištu, gdje nastavlja s misom. *Treća* je mogućnost da se slavi misa bez blagoslova grančica, ali s jednostavnim ulazom. Mi ćemo predstaviti *prvu* mogućnost: Ophod.

Puk se sabere u nekoj manjoj crkvi ili na kakvu zgodnu mjestu izvan crkve. Pjeva se antifona *Hosana Davidovu sinu*. Svećenik govori ili čita predloženi uvod, slijedi molitva i škropljenje grančica. Slijedi navještaj evanđelja o Kristovom svečanom ulasku u Jeruzalem. Evanđelje se uzima u skladu s ABC ciklusom. Može se održati kratka homilija. Slijedi ophodu crkvu. Pjevaju se antifone *Židovska su djeca* i psalmi te himan *Slava, čast i hvala ti*. Pri ulasku u crkvu pjeva se ulazna pjesma. Ako je imao plašt, svećenik ga skine i odjene misnicu.

Po volji se može uzeti *Kyrie*, a misa se nastavlja zbornom molitvom. Tri su čitanja: Iz 50,4-7 (Treća pjesma o sluzi Gospodnjem); Fil 2,6-11 (Ponizi samoga sebe); Muka (u godini „A“ po Mateju, u godini „B“ po Marku i u godini „C“ po Luki). Glede čitanja Muke, zadržani su stari običaji: nema svijeća ni kađenja, ne pozdravlja se i ne znamenuje se knjiga. Muka se može čitati po ulogama, a uloga se Kristova, ako je moguće, ostavlja svećeniku. Prikladno je da se Muka pjeva, kao što je u nas redovito običaj. Najčešće se pjeva samo na jednoj (svečanoj) misi toga dana, dok se na ostalima misama čita po ulogama. Ako je zgodno (*pro opportunitate*), može se održati

¹⁶⁶ *Rimki misal...*, KS Zagreb, 1980.

¹⁶⁷ *Rimki misal obnovljen prema odluci svetog ekumenskog sabora Drugog vatikanskog a proglašen vlašću pape Pavla VI. Veliki tjedan*. KS Zagreb, 1990.

¹⁶⁸ *Missale Romanum...Editio typica tertia*, Typis Vaticanis 2002., str. 271, br. 1. Stranice i brojevi u sljedećim bilješkama odnose se na ovo izdanje misala.

¹⁶⁹ *Isto*, str. 271, br. 5.

¹⁷⁰ *Isto*, str. 272, br. 7.

¹⁷¹ *Isto*, str. 276, br. 9.

¹⁷² *Isto*, str. 279, br. 11.

¹⁷³ *Isto*, str. 284, br. 27.

homilija.¹⁷⁴ Govori se Vjerovanje. U misi se uzima vlastito predslovje. Poslije popričesne molitve slijedi molitva nad narodom koja se, kao i inače kad se uzima, zaključuje blagoslovom.¹⁷⁵

b) Veliki ponedjeljak, utorak i srijeda

Ovi dani nemaju neku posebnu liturgiju. Prije reforme na Cvjetnicu se uvijek čitala Muka po Mateju, na Veliki utorak po Marku, na Veliku srijedu po Luki, a na Veliki petak (kao i danas) Muka po Ivanu. Danas se na Cvjetnicu čita Muka po jednom od sinoptikâ (u godini „A” po Mateju, u godini „B” po Marku, a u godini „C” po Luki), a na Veliki petak Muka po Ivanu. Zanimljivo je da Veliki tjedan i nije jedna cjelina. Do četvrtka traje korizma, a u četvrtak navečer započinje Trodnevlje. U ponedjeljak, utorak i srijedu se čitaju evanđelja koja neposredno prethode muci. Nema posebnih obredâ.

Spominjemo još jedan stari rimski običaj koji je ponovno uveden. Na Bogojavljenje se poslije evanđelja svečano navijestilo kada pada Uskrs i ostale pomicne svetkovine. To je u svoje vrijeme imalo sasvim praktičnu vrijednost (ljudi su bili nepismeni, nisu imali kalendara). Danas to može biti sasvim zgodno da se naglasi važnost slavlja vazmenog otajstva i cjeleovitost i organsku povezanost svih tih svetkovina. Taj proglaš zadnjih godina redovito donosi naš Direktorij, a postoje i note da se taj navještaj pjeva.

EXCURSUS 4: KVATRE

Kvatre sačinjavaju četiri tjedna posta i pokore, početkom godišnjih doba (srijeda, petak i subota). Nastale su u Rimu kao reakcija na poganska slavlja koja su bila tri puta godišnje vezana uz poljoprivredne poslove. U studenome/prosincu bile su *feriae sementinae*, u vezi sa sjetvom ozimih usjeva, u lipnju/srpnju *feriae messis*, u vezi sa žetvom, te u rujnu *feriae vindemiales*, u vezi s berbom grožđa. Tako najstariji dekretal pape Kaliksta (217.-222.) govori o trokratnom postu i to samo subotom. U početnim trostrukim kršćanskim kvatrama prisutna je snažna molitva protiv demona, tj. idola. Tako kasnije sve kvatre, osim zimskih imaju evanđeoske odlomke o izgonu āavla. Već Leon Veliki poznaće četverokratne kvatre i povezuje ga s godišnjim dobima: proljetni u korizmi, ljetni o Duhovima, jesenski u rujnu i zimski u prosincu.

U Rimu su se slavile kvatre ovako: u kvatrenom tjednu se ionako (kao i inače) postilo srijedom i petkom, a onda se dodavao i post subotom (što se posebno naglašavalо). Subotom je onda bilo i bdjenje kod sv. Petra (usput rečeno, to je bio i razlog da dugo vremena u Rimu Druge nedjelje korizme nije bilo mise, jer je prethodnu noć bilo kvatreno bdjenje. Toliko je to bilo važno!). Nadalje, već za pape Gelazija (+496) uz kvatre su u Rimu bila vezana i ređenja, što je bilo na snazi sve do najnovijih reformi.

¹⁷⁴ Netko bi se mogao zapitati, kako to da nije propisana homilija, koju inače nedjeljom i blagdanom treba uvijek održati. Ne radi se ovdje samo o tome da bogoslužje Cvjetnice malo dulje traje, pa se zato ne želi ljudi opterećivati homilijom. Razlog je puno dublji. Naime, „živa je, uistinu, Riječ Božja i djelotvorna; oštira je od svakoga dvosjekla mača; prodire dotele da dijeli dušu i duh, zglobove i moždinu te prosuđuje nakane i misli srca“ (Heb 4,12). Bog progovara svome puku i u naviještenoj riječi i u slavljenju otajstava. Prema tome, ovoga dana, možda, Božja riječ odzvanja u srcima vjernika više, nego drugih nedjelja kada se redovito održava homilija.

¹⁷⁵ U tipskom Rimskom Misalu iz 1975. molitva nad narodom bila je propisana samo na koncu bogoslužja Velikog petka, a inače je ostavljena kao mogućnost.

Kvatre su tipično rimski običaj koji se tek kasnije širio po Zapadnoj crkvi. Što se tiče vremena stari je misal ovako određivao:

„Quatuor Tempora celebrantur quarta et sexta feria ac sabato post tertiam Dominicam Adventus, post primam Dominicam Quadragesimae, post Dominicam Pentecostes, post festum Exaltationis sanctae crucis.“

Nakon 2. Vatikanskog sabora određeno je da svaka biskupska konferencija odredi za svoje područje način na koji će slaviti kvatre. Naša je Biskupska konferencija 1983. obnovila Kvatre. Dani slavlja ostaju isti, jedino se mijenjaju dani zimskih kvatri. U kvatre, naravno, uvijek spadaju srijeda, petak i subota pojedinog kvatrenog tjedna. Naši su biskupi odredili da se kvatre slave u ovim terminima s navedenim nakanama:

- *Zimske kvatre* - kvatrena subota je 16. prosinca ili subota koja neposredno prethodi 16. prosinca. Ove su kvatre posvećene kršćanskoj dobrotvornosti i zahvali Bogu za njegova dobročinstva. Uzima se misa za ljubav.
- *Proljetne kvatre*, u tjednu nakon Prve korizmene nedjelje posvećene su pokori i obraćenju. Uzima se misa za oproštenje grijeha.
- *Ljetne kvatre* u tjednu nakon Duhova posvećene molitvi za posvetu ljudskog rada i urod zemlje. U gradskim se crkvama uzima misa za posvećenje ljudskog rada, a u seoskim crkvama misa za sjetvu, ili u svakoj potrebi, za vedrinu, za lijepo vrijeme, itd.
- *Jesenske kvatre*, poslije blagdana Uzvišenja svetoga Križa, a od 1962. iza treće nedjelje rujna. Posvećene su molitvi za svećenička i redovnička zvanja. Uzima se misa za svećenička ili redovnička zvanja.

Kvatrena je liturgija, dakle, zamišljena tako da posvećuje cijelu godinu. Koliko je danas ovo slavlje kadro progovoriti vjernicima, ostavljam studentima da prosude.

DRUGI DIO:

BOŽIĆNI KRUG

I. SVETKOVINE BOŽIĆA I BOGOJAVLJENJA

A. BOŽIĆ

1. Nastanak Božića

Prva je Crkva poznavala samo jedan blagdan: Dan Krista Gospodina, a to su bili tjedni Vazam (nedjelja) i godišnji Vazam (Uskrs). Tek se od 4. st. počinje slaviti svetkovina dolaska Gospodnjeg među ljude. Svetkovina se Božića prvi puta spominje 354., ali se u Rimu ona počela slaviti vjerojatno već 330. Zašto se Božić počeo slaviti upravo 25. prosinca? Dvije su teorije. Prema prvoj, vrlo vjerojatnoj, tom se svetkovinom htjelo potisnuti pogansku svetkovinu Nepobjedivog sunca (*Sol Invictus*), koja je u Rimu padala 25. prosinca, a u Egiptu 6. siječnja. Da se podsjetimo: na sjevernoj polulopti je 21. prosinca najdulja noć i najkraći dan u godini. Taj dan nazivamo zimskim solsticijem. Nakon toga je sunčeva putanja na obzoru sve viša i viša, pa dani postaju dulji a noći kraće. Prema rimskom kalendaru zimski je solsticij padao 25. prosinca, pa su toga a dana Rimljani (pogani) slavili Dan nepobjedivog sunca (*dies solis invicti*). Do toga je dana sunce kao „umiralo“, a onda se toga dana „rodilo“, da bi nastavilo rasti. Takav je blagdan postojao i kod starih germanskih i slavenskih plemena. Sjetimo se npr. hrvatske riječi „badnjak“. On dolazi od riječi „bdjeti“. Naši su preci na zimski solsticij bdjeli i ložili vatrnu „pomažući“ u toj noći suncu da se rodi. Prisjetimo se usto da je car Konstantin od dana sunca (*dies solis*) načinio dan Gospodnji, nedjelju, kao državni blagdan. Razumljivo je da je i od Dana nepobjedivog sunca proglašio Božić, blagdan rođenja pravog Sunca Isusa Krista. Prema egipatskom kalendaru zimski je solsticij bio 6. siječnja, pa se tamo toga dana slavilo rođenje Kristovo. Uz to su se u Egiptu toga dana spominjali krštenja Isusova. Postoji i druga teorija o postanku Božića. Prema tradiciji raširenoj u 3. st. svijet je stvoren 25. ožujka, na proljetni ekvinocij (kada je zapravo započinjala nova godina), a vjerovalo se da je toga dana Isus umro. Budući da je u Isusu sve savršeno, on je toga dana i začet, tj. Riječ je Tijelom postala, pa se onda, logično, rodio 25. prosinca.

2. Sadržaj Božića

Božić se latinski (i u romanskim jezicima) veli *Natale*, što znači rođendan Kristov, nasuprot *Dies natalis solis invicti*. Krist je ono „Mlado sunce s visine“ koje nas je pohodilo (usp. Lk. 1,78b). Sin se Božji utjelovio i tako nam objavio svoje božanstvo. Tipični su termini *apparitio* - ukazanje, *manifestatio* - objava, *adventus* - dolazak. U

grčko-rimskom svijetu se ovaj blagdan naziva *epiphania*, što znači ukazanje, odnosno objavljivanje jednog božanstva ljudima, bilo da se radi o poganskim „bogovima“, bilo, u kršćanskom smislu, o Kristu, prema Tit 2,11: „Objavila se milost Spasitelja našega“.

Rimski Božić slavi rođenje Kristovo, ali i poklon pastira i mudraca, te pokolj nevine djece. Kada se u Rimu počeo slaviti i 6. siječnja, onda se toga dana (tj. 6. 1.) posebno spominjao poklon mudraca, a 25. se prosinca slavilo samo rođenje Kristovo i poklon pastira. Naprotiv, kada je Istok prihvatio rimski Božić 25. prosinca, oni su toga dana počeli slaviti sva tri otajstva: rođenje Kristovo, poklon pastira i poklon mudraca. Danas je u Istočnim crkvama 6. siječnja samo spomen Kristova krštenja. Rimska se liturgija 6. siječnja spominje objavljenja Krista svim narodima i Kristova krštenja, a ujedno i čuda u Kani galilejskoj.

3. Liturgijska teologija Božića

Kao što je Crkva počela slaviti *dies natalis* (rođendan za nebo = dan mučeništva) pojedinih mučenika, tako je počela slaviti i rođendan Kristov. Ubrzo su crkveni pisci bili uvjereni da se Krist zbilja rodio baš na taj dan (Augustin). Teologiju je Božića posebno razvio Leon Veliki: Božić je otajstvo, odnosno početak vazmenog otajstva, koje, kako znamo, uključuje utjelovljenje, rođenje, objavu, skroviti i javni život, muku, smrt, uskrsnuće, uzašašće i proslavu Kristovu. Svi ti događaji Kristova života čine otajstvo našega spasenja, po svim tim događajima-otajstvima mi smo spašeni. U tome smislu liturgija pjeva: „*Hodie illuxit nobis dies redemptionis novae, reparationis antiquae, felicitatis aeternae.*“

4. Božićne mise

Već nam Grgur Veliki (+ 604) svjedoči o tri božićne mise. U počecima se na Božić slavila samo danja misa. Nakon Efeškog sabora (431.) na kojem je Marija proglašena Bogorodicom, sagrađena je u Rimu bazilika Svete Marije Velike, a u slijedećem je stoljeću uz nju sagrađen i oratorij u čast betlehemske jaslice. Tako se došlo na pomisao da se u tom oratoriju u noći 24/25. prosinca slavi isto bogoslužje kao i u Betlehemu. Tako je nastala ponoćka. U Rimu se 25. prosinca također slavila i sv. Anastazija u njezinoj bazilici. To je bio poseban blagdan za bizantske velikodostojnike (koji su tada bili predstavnici službenog vladara – bizantskog cara). Tako je papa, da bi ih počastio, na Božić ujutro prvo išao slaviti misu u baziliku sv. Anastazije. Tako je nastala božićna misa zornica, koja je ostala i kad se više nije posebno slavila sv. Anastazija (ona je bila srijemska mučenica, a njezino je štovanje iz Bizanta došlo u Rim). Četiri božićne misu, dakle, bile ovako raspoređene:

- Misa predvečerja Božića u bazilici Marije Velike.¹⁷⁶
- Noćna misa (ponoćka) u oratoriju jaslica uz baziliku Marije Velike.
- Misa zornica u bazilici sv. Anastazije i
- Božićna danja misa u bazilici sv. Petra.¹⁷⁷

¹⁷⁶ Naravno da se ova misa „bdjenja“ do reforme slavila ujutro, 24. XII.

¹⁷⁷ Prema *Comesu iz Würzburga*, na ponoćki su se čitala čitanja Iz 9,2-7; Rim 1,1-6 i Tit 2,11-15; na zornici Iz 62,1-12; Tit 3,4-7; a na dnevnoj misi Iz 52,6-10; Heb 1,1-12. Usp. *Revue Bénédictine* 27(1910) str. 41-74, ovdje: 46.

Kasnije se i dnevna misa slavila u Mariji Velikoj (jer je papi bilo prenaporno ići čak do bazilike sv. Petra), tako da je ta bazilika postala „božićna“ bazilika. Kad se rimska liturgija (ponajviše zaslugom Karla Velikoga) proširila po čitavom Zapadu, ove su se 4 mise počele slaviti i izvan Rima.¹⁷⁸ Osnovna je tema božićne liturgije *admirabile commercium* (čudesna razmjena), a izražena je u poznatoj molitvi:

Bože, koji si nas čudesno stvorio na svoju sliku, a još čudesnije obnovio i otkupio, daj da mognemo uzeti udjela u božanskom životu tvoga Sina, koji je danas htio uzeti našu ljudsku narav.

Dakle, Bog je postao čovjekom, da bi čovjek mogao uzeti udio u njegovoj božanskoj naravi. Slikovito govoreći, mi Bogu „dajemo“ našu palu ljudski narav a on nama za uzvrat daje svoju božansku narav. Očito je da je u tome djelo otkupljenja veće od samog djela stvaranja.

Četiri Božićne mise u današnjem misalu. Prva se misa službeno zove *misa bdjenja*. Slavi se navečer 24. prosinca. Logika je jasna: kao što sve velike svetkovine (Uskrs, Petar i Pavao, Ivan Krstitelj, Velika Gospa) imaju svoju misu bdjenja,¹⁷⁹ tako i Božić, makar ima i misu ponoćku. U praksi je ova misa postala tzv. „mala ponoćka“ za djecu i starije osobe kojima bi bilo prenaporno doći na ponoćku.¹⁸⁰ Svaka od četiri mise ima svoje obrasce molitava i čitanja. Međutim, dopušteno je iz pastoralnih razloga uzeti čitanja jedne od 4 mise.¹⁸¹ Na polnoćki se čitaju prekrasna čitanja (Iz 9,1-3.5-6,¹⁸² Tit 2,11-14 i Lk 2,1-14).¹⁸³ Misa zornica, popularno zvana i pastirska, jest jutarnja božićna misa, a evanđelje je nastavak noćasnjeg: govori o poklonu pastira. U dnevnoj se misi čita Iz 52,7-10 (Glasonoša koji naviješta mir i sreću), početak Poslanice Hebrejima („Više puta i na više načina...“) te Proslov Ivanovog evanđelja („U početku bijaše Riječ“).

5. Blagdani svetaca poslije Božića

Uz svakoga kralja ide i počasna pratnja. To se očituje i u našem kalendaru. Blagdani sv. Stjepana (26. prosinca), sv. Ivana Evanđeliste (27. prosinca) i Nevine Dječice (28. prosinca) označavaju one osobito cijenjene svece koji su *počasna pratnja* novorođenom kralju.: Stjepan kao prvomučenik, Ivan Apostol kao „ljubljeni učenik“, te Nevina dječica koja su i ne znajući prolila svoju krv zbog novorođenoga Kralja.¹⁸⁴

¹⁷⁸ Budući da se ova prva, „misu bdjenja“ slavila 24. XII. ujutro, praktički se govorilo o *tri* božićne mise.

¹⁷⁹ Da se prisjetimo: po svom postanku bdjenje se slavi cijelu noć. Međutim, u navedenim slučajevima se praktički radi tek o tzv. „misi uočnici“.

¹⁸⁰ Osim toga, budući da su za ponoćku gotovo sve crkve pretjesne, ova „mala ponoćka“ dobro dođe da se sama ponoćka odtereti.

¹⁸¹ Tako, npr., ako na misi bdjenja ima puno djece, bilo bi razboritije uzeti evanđelje ponoćke gdje se živopisno donosi prikaz Kristova rođenja po Luki, negoli početak Matejevog evanđelja koje donosi Kristovo rodoslovlje, a o rođenju Kristovu šturo veli (govoreći o Josipu i Mariji): „*I ne upozna je dok ne rodi sina. I nadjenu mu ime Isus.*“

¹⁸² Tužno je slušati kako čitač krivo čita prvi redak. Tamo naime govori da je narod boravio u kraju (pokrajini) smrti, a ne govori se da su boravili kraj smrti (tj. uz smrt).

¹⁸³ Drugo čitanje i evanđelje se i prije reforme čitalo na ovoj misi.

¹⁸⁴ Istom logikom u Siriji su se slavili 26. XII. Sv. Stjepan, 27. Sv. Petar i Pavao, 28. XII. Sv. Ivan i Jakov.

6. Božićna osmina

Sve do 7. st. samo je Uskrs imao svoju osminu. Osmi dan iza Božića (1. siječnja) bio je prvo posvećen Marijinu bogomaterinstvu,¹⁸⁵ a onda obrezanju Isusovu.¹⁸⁶ Između ta dva blagdana se onda stvorila Božićna osmina. U nedjelju iza Božića (ako Božić pada nedjeljom, onda 30. prosinca) slavi se *Svetkovina svete Orbitelji*. Ovaj je blagdan ustanovio Pio XI. 1921. U starom kalendaru u nedjelju između blagdana Obrezanja i Bogojavljenja slavio se blagdan Imena Isusova (ako u tom razdoblju nije pala nedjelja, onda se slavio 2. siječnja).¹⁸⁷ Taj je blagdan reformom iz 1970. dokinut.

7. Jaslice

Prve su jaslice, naravno bile sama Betlehemska špilja. To su mjesto štovali prvi judeokršćani (kršćani iz židovstva) o čemu svjedoči već Origen 248. Majka cara Konstantina Jelena dala je u 4. st. nad tom špiljom sagraditi baziliku. Druge su jaslice bile one kod Marije Velike iz 6. st. I danas se u bazilici Marije Velike čuvaju daske za koje se vjeruje da su dio jasala u koje je bio položen Isus. Današnje jaslice po crkvama vuku podrijetlo od pučkih skazanja rođenja Isusova.

Prve „moderne“ jaslice načinio je sv. Franjo 1223. u mjestu Greccio blizu Asiza: u jednu je staju unio sijena i slame, uveo vola i magarca, postavio oltar i, uz biskupovo dopuštenje, jedan je svećenik tamo služio misu. Zašto upravo vol i magarac (redovito prisutni i u našim jaslicama), kada evanđelisti o tome ništa ne izvješćuju? Rješenje je u Iz 1,3: *Vo poznaje svoga vlasnika, a magarac jasle gospodareve – Izrael ne poznaje, narod moj ne razumije.* Misao je jasna: Židovski glavari i svećenici nisu prepoznali Boga u malenom djetetu, a priproste životinje u staji su u Isusu prepoznale svoga vrhovnog gospodara.

B. BOGOJAVLJENJE

1. Postanak Bogojavljenja

Grčki naziv ovoga blagdana *Epiphania* ulazi i u latinski. U Gelazijevu se sakramentaru ovaj se blagdan naziva još *Theophania*.¹⁸⁸ Rimsko-germanski pontifikal iz 10. st. osim

¹⁸⁵ Najstarija tematika bogoslužja toga dana bila je „suzbijanje idola“. Naime, kako je toga dana bio poganski blagdan Jupitera, za mlake je kršćane to bila napast da se ponovno vrate poganskim slavlјima.

¹⁸⁶ Kao zanimljivost navodimo da se u Rimu u Gospinoj crkvi „Ara caeli“ (tamo gdje se nalazi i grob bosanske kraljice Katarine) častio i „praeputium“ („obrezak“) Isusovog obrezanja! Toliko su u stara vremena bile važne relikvije.

¹⁸⁷ Pio X. premjestio je taj blagdan 1913. s 2. nedjelje iza Bogojavljenja, na nedjelju između Obrezanja i Bogojavljenja, odnosno na 2. siječnja.

¹⁸⁸ Usp. MOHLBERG, L. C. (prir.), *Liber sacramentorum Romanae Aeclesiae ordinis anni circuli (Sacramentarium Gelasianum)*, Casa editrice Herder - Roma, 1981. (= GeV), 57-61; U ovom ćemo radu kao izvore navoditi i ove sakramentare: J. DESHUSSES, J. (prir.), *Le sacramentaire Grégorien, I Le Sacramentaire, Le Supplément d'Aniane*, Fribourg, 1979. (Hadrianova verzija = GrH; Padovanska verzija = GrP); L. C. MOHLBERG, (prir.), *Sacramentarium Veronense*, Herder editrice e libreria - Roma, 1978. (= Ve); A. PAREDI (prir.), *Sacramentarium Bergomense*, Bergamo, 1962. (= Ber).

ova dva naziva navodi još: *Apparitio, Ostensio i Manifestatio*.¹⁸⁹ U korijenu je imena *Epiphania* glagol *epiphainô* koji znači pojaviti se, očitovati se, ali i obasjati.¹⁹⁰ Tako u Tit 2,11 stoji: „Pojavila se (*epephanê*) doista milost Božja, spasiteljica svih ljudi“. Odgovarajuća je imenica *epiphaneia*, odnosno *epiphania* što znači pojavak, (izvanjsko) očitovanje, objava. U Novom zavjetu ova imenica gotovo uvijek označava eshatološki Kristov pojavak: [Bog] „nas je spasio (...) po svojem naumu i milosti koja nam je dana u Kristu Isusu prije vremena vjekovječnih, a očitovana je sada *pojavkom* Spasitelja našega Krista Isusa“ (2 Tim 1,9-10).¹⁹¹

Ne znamo točno kada se na Istoku 6. siječnja počelo slaviti Bogojavljenje – Epifanija.¹⁹² Ovaj datum prvi spominje Klement Aleksandrijski (+ 215.) koji govori o gnostičkoj sekti bazilidijanaca koji su toga dana slavili Isusovo rođenje i krštenje vjerujući da se tek prigodom krštenja sjedinila u Kristu ljudska i božanska narav. Vjerojatno je to u počecima bio manji blagdan, jer ga npr. Origen uopće ne spominje u svome djelu protiv Celsa (oko 248).¹⁹³ Zašto upravo 6. siječnja? Prema egipatskom računanju zimski je solsticij bio upravo 6. siječnja. Pogani su u Egiptu toga dana, prema svjedočanstvu Epifanija (+ 403.), bdjeli u čast djevice Kore koja rađa Heliosa – Boga sunca. Vjerovali su da toga dana sunce daje posebnu snagu vodama, pa su tom prigodom uzimali vodu iz fontana ili iz Nila. Prema tome, u slavljenju Bogojavljenja istoga dana kada je padao i spomenuti poganski blagdan vidimo *inkulturaciju*, postupak kojim se kršćanska otajstva (ovdje *pojavak* Kristov) stavljaju u okvir slavljenja poganskih svetkovina, čime se one potiskuju, a ostaje slavljenje kršćanskoga otajstva.¹⁹⁴ U svakom slučaju Bogojavljenje se na Istoku u počecima (do konca 4. st.) slavilo kao blagdan Kristova rođenja (pojavka), ali i krštenja u Jordanu. Uskoro (oko 423.) zapadni je blagdan Božić dospio na Istok, gdje je odmah prihvaćen, vjerojatno kao ustuk arijanizmu. Nakon toga na Istoku se 25. prosinca slavilo Kristovo rođenje, poklon pastira i mudraca, a na Bogojavljenje isključivo Kristovo krštenje.¹⁹⁵ Zato su se na Istoku toga dana slavila krštenja odraslih, a blagoslov vode se zadržao i onda kada više nije bilo krštenja,¹⁹⁶

¹⁸⁹ Usp. C. VOGEL – R. ELZE, *Le pontifical Romano-germanique du dixième siècle. Le texte*, 2., Città del Vaticano, 1963., str. 4.

¹⁹⁰ Usp. Lk 1,79: „da obasja (*epiphanai*) one što sjede u tmini“.

¹⁹¹ U istom značenju ovu imenicu susrećemo još u: Tit 2,13; 2 Sol 2,8; 1 Tim 6,14; 2 Tim 4,1.8. Usp. R. BULTMANN – D. LÜHRMANN, *phainô*, u: G. KITTEL – G. FRIEDRICH (prir.), *Grande lessico del Nuovo testamento*, 14, stupci 833-858, ovdje 855-858.

¹⁹² Za povijest ovoga blagdana na istoku i Zapadu usp. M. RIGHETTI, *Manuale di storia liturgica*, 2. *L'anno liturgico nella storia, nella messa – nell'ufficio*, Ancora, Milano, 1969. (fototipsko izdanje 1998.), str. 102-114; A. NOCENT, Il tempo della manifestazione, u: A. J. CHUPUNCO, *Anamnesis 6. L'anno liturgico*, Marietti, Genova, 1988., str. 177-220, ovdje: 185-191; ISTI, *Celebrare Gesù Cristo. L'anno liturgico 2. Natale, Epifania*, Cittadella editrice Assisi, 1978., str. 117-142; A. ADAM, *Slaviti crkvenu godinu*, Vrhbosanska katolička teologija, Sarajevo, 2003, str. 118-121; B. BOTTE, *Les origines de la Noël et de l'Epiphanie*, Louvain, 1963.; V. ZAGORAC, *Krist, posvetitelj vremena*, KS, Zagreb, 1996., str. 173-185.; D. KNIEWALD, *Liturgika*, Zagreb, 1937., str. 144-145.

¹⁹³ U tom odlomku Origen spominje ove kršćanske blagdane: Veliki petak, Uskrs, Duhove i nedjelju. Usp. *Contra Celsum*, VIII, 22, u: PG 11,1550-1551.

¹⁹⁴ Prema jednoj teoriji na sličan se način Božić sredinom 4. st. u Rimu počeo slaviti 25. prosinca. Naime, u Rimu se od sredine 3. st. upravo na taj dan slavio poganski blagdan *Natalis solis invicti* (Rođendan nepobjedivog sunca), pa su kršćani jednostavno taj datum izabrali za dan Kristovog rođenja, jer je on ono „mlado sunce s visine“.

¹⁹⁵ Pretpostavlja se da bi to moglo imati veze s gore spomenutim poganskim običajima vezani uz vodu.

¹⁹⁶ Tako npr. svjedoči spis *Constitutiones apostolorum* (konac 4. st.): In epiphaniae festo vacent, quia in eo demonstrata est Christi divinitas, quando pater testimonium ei praebuit in baptismo, et paracletus in specie columbae ostendit eum, cui erat testimonium: *Constitutiones apostolorum*, VIII., 33,7 u: F. X. FUNK (prir.), *Didascalia et Constitutiones Apostolorum*, I, Paderborn, 1905., str. 541.

kako je to i istočnim Crkvama i danas. Danas se u Pravoslavnoj Crkvi na Bogojavljenje i navečer uoči Bogojavljenja slavi samo otajstvo Kristova krštenja, a nakon svečane liturgije blagoslivlje se voda.¹⁹⁷ Veoma je bogata služba časova na vigiliju i na sam dan Bogojavljenja. Tematika je isključivo Kristovo krštenje u Jordanu.¹⁹⁸

Bogojavljenje je s Istoka prešlo na Zapad koncem 4. st. preko Španjolske.¹⁹⁹ Tako sabor u Zaragozi 380. godine poznaje tretjedni post prije Bogojavljenja. Međutim, na Zapadu ovaj blagdan u počecima komemorira prvenstveno poklon mudraca novorođenom Kristu, jer predstavlja *bogojavljenje – epifaniju* Utjelovljenoga Sina Božjega svim narodima (a ne samo Židovima).²⁰⁰ Sv. Ambrozije uz ovaj blagdan kao prvi uz poklon mudraca spominje još otajstva Isusova krštenja i svadbe u Kani Galilejskoj.²⁰¹ Kristovo krštenje u Jordanu kao sadržaj Bogojavljenja iz Galije je preneseno u Rim tek poslije Grgura Velikoga, u svakom slučaju ne prije 7. st. Uz krštenje Isusovo u Jordanu povezana je ideja duhovnih zaruka Krista i Crkve, te se na Bogojavljenje spominje čudo na svadbi u Kani Galilejskoj. Nadalje, kako se pretvaranje vode u vino smatralo znakom euharistije, onda se na Bogojavljenje javlja i spomen umnažanja kruha. I ovaj se događaj spominje u navedenom himnu *Illuminans altissimus*.²⁰² Prema tome, iako je na Zapadu na Bogojavljenje naglašeno otajstva pohoda mudraca novorođenom Isusu, ipak su u bogoslužju prisutna i druga dva otajstva: Isusovo krštenje i čudo u Kani Galilejskoj. To je vidljivo i danas u Časoslovu. Antifona evanđeoskog hvalospjeva Jutarnje na svetkovinu Bogojavljenja glasi: „Danas je s nebeskim zaručnikom Crkva vjenčana jer u Jordanu Krist opra njezine zločine; hrle s darima mudraci na kraljevsku svadbu, i vino što iz vode posta veseli svatove“.²⁰³ Ova je antifona grčkog ili sirijskog podrijetla uvedena vjerojatno od pape Sirijca Grgura III. (731.-741.).²⁰⁴ Slično i antifona II. Večernje: „Trima čudesima proslavljen blagdan slavimo: danas zvijezda mudrace privede k jaslama; danas posta vino iz vode na svadbi; danas na Jordanu Krist primi krst

¹⁹⁷ To je „veliki blagoslov vode“ („veliko vodoosvećenje“), za razliku od malog blagoslova vode koje se čini bilo kojeg dana u godini. Usp. *Veliki trebnik*, Prizren, 1993., str. 417-425. Usp. također: L. MIRKOVIĆ, *Pravoslavna liturgika ili nauka o bogosluženju Pravoslavne istočne crkve*, 2, Beograd, 1983., str. 155-157.

¹⁹⁸ Usp. *Preghiere nelle grandi feste bizantine* (prir. s. Maria), Morcelliana – Brescia, 1980., str. 59-75.

¹⁹⁹ U povijesti je bila razmjerno česta pojava da su neki tipično istočni obredi dolazili u Rim zaobilazno preko Galije ili Španjolske, kao npr. ophod na Cvjetnicu. Usp. Z. PAŽIN, Cvjetnica – Nedjelja muke, u: *Crkva u svijetu*, 41 (2006), br. 1, str. 64-81, ovdje: 65-66.

²⁰⁰ Tako svjedoči Augustin. Usp. AUGUSTIN, *Gовори 1*, (Preveo M. MANDAC), Služba Božja, Makarska, 1990., str. 161-175. Jednako tako Leon Veliki i Gelazijev sakramentar.

²⁰¹ Radi se o himnu *Illuminans altissimus* koji je sigurno njegov. Vidi: H. LIETZMANN, *Lateinische Altkirchliche Poesie*, Bonn, 1910., str. 11.: „Seu mystico baptismate / fluena Iordanis retro / conversa quondam tertio, / praesente sacraris die. / Seu stella partum virginis / coelo micans signaverit, / et hoc adoratum die / praesepe magos duxeris. / Vel hydriis plenis aquae / vini saporem infuderis, / hausit minister conscius, / quod ipse non impleverat.“ Ovaj himan se i danas nalazi u Časoslovu ambrožjanskog obreda.

²⁰² „Sic quinque millibus virum / dum quinque panes dividunt, / edentium sub dentibus / in ore crescebat Cibus.“

²⁰³ Časoslov 1, KS, Zagreb, 1984., str. 395. Ista je antifona na istome mjestu bila i u prethodnom Časoslovu: „Hodiae caelsti sponso iuncta est Ecclesia: quoniam in Iordane lavit Christus eius crimina: currum cum muneribus Magi ad regales nuptias, et ex aqua facto vino laetantur conviviae.“ – *Breviarium Romanum*, Editio princeps (1568.) – fototipsko izdanje, Libreria editrice Vaticana, 1999., str., 236, br. 1210

²⁰⁴ Vidi: H. FRANK, Hodie coelesti Sponsko iuncta est Ecclesia. Ein Beitrag zur Geschichte und Idee des Epiphaniefestes, u: B. NEUNHEUSER (prir.) *Vom christlichen Mysterium. Gesammelte Arbeiten zum Gedächtnis von Odo Casel, OSB*, Düsseldorf, 1951., str. 192-226.

od Ivana da nas spasi.“²⁰⁵ Ako Bogojavljenje gledamo u njegovu prvotnom značenju kao epifaniju – pojavak Sina Božjega, onda se ova tri otajstva skladno uklapaju ovaj blagdan. U poklonu mudraca liturgijska tradicija vidi *objavljanje* Krista kao Božjeg Sina svim narodima (Mt 2,1-12); prigodom krštenja u Jordanu, Otac je *proglasio* Isusa svojim ljubljenim Sinom (Mt 3,13-17; Mk 1,9-11; Lk 3,21-22), a „u Kani Galilejskoj, učini Isus prvo znamenje i *objavi* svoju slavu te povjerovaše u njega njegovi učenici“ (Iv 2,1-11).

U Rimu je, poput Božića, i Bogojavljenje imalo svečano noćno bdjenje (službu časova) koje je Papa u bazilici sv. Petra započinjao u ponoć. Na samo Bogojavljenje bila je svečana euharistija kojoj bi opet prethodila služba časova. Između službe časova i mise bilo je poznato „skazanje“ zvano *officium stellae*: trojica pjevača bi s krunama na glavama i s darovima u rukama svečano ušla u crkvu. Još je jedna osobitost vezana uz ovaj blagdan: Rimski pontifikal određuje da se toga dana nakon evanđelja svečano proglaši dan slavljenja Uskrsa i ostalih pomičnih svetkovina,²⁰⁶ što se preporuča i u današnjem Direktoriju.

Blagoslov vode uoči Bogojavljenja, istočnog podrijetla, poznat je i u našim krajevima kao i u južnoj Italiji. Svjedočanstvo o tome u nas nalazimo još u *Ritualu Rimskom*, što ga je na hrvatski preveo i uredio Bartol Kašić i izdao u Rimu 1640. Nakon što je već napisao „sfarha“ (kraj), Kašić dodaje *Blagoslov od vodae, kojise cinij u nadvecerye od Vodokaerscta*.²⁰⁷ Istovjetan obred nalazimo i u Đakovačkom obredniku 1878.²⁰⁸ Za opću Crkvu je ovaj blagoslov odobren je tek 1890. i to kao blagoslov pridržan biskupu ili njegovu delegatu, dočim u našim obrednicima nikada nije bilo toga ograničenja, nego je to činio „misnik“.²⁰⁹

2. Bogojavljenje na Zapadu

Danas se dva srodnna otajstva slave na dva blagdana povezana jedan uz drugoga: Bogojavljenje u užem smislu (6. siječnja) i Krštenje Isusovo (nedjelja poslije 6. siječnja) kada se on objavio svome narodu.

²⁰⁵ Časoslov 1, KS, Zagreb, 1984., str. 402. Ista je antifona na istome mjestu bila i u prethodnom Časoslovu: „Tribus miraculis ornatum diem sanctum colimus: hodie stella Magos duxit ad praesepium: hodie vinum ex aqua factum est ad nuptias: hodie in Iordane a Ioanne Christus baptizari voluit, ut salvaret nos.“ – *Breviarium Romanum*..., str. 228, br. 1217.

²⁰⁶ To je bilo veoma korisno u vremenima kada kalendari za puk nisu postojali. Usp. *Pontificale Romanum. Editio princeps* (1595-1596). *Editio anastatica* (fototipsko izdanje), Libreria editrice Vaticana, Città del Vaticano, 1997., str. 544-547 (paginacija ovog izdanja).

²⁰⁷ *Rituale Romanum Urbani VIII Pont. Max. iussu editum, illyrica lingua*. Romae ex Typographia Sac. Congreg. de Propag. fide, MDCXL (1640). Reprint izdanje Kršćanska sadašnjost i Zavod za hrvatski jezik Hrvatskog filološkog instituta, (priredio V. Horvat), Zagreb, 1992., str. 394-422.

²⁰⁸ *Obrednik biskupije Bosansko-djakovačke i Sriemske, izdan po naredbi preuzvišenog, presvetloga i prečasnoga gospodina Josipa Jurja Strossmayera biskupa bosanko-djakovačkoga i Sriemskoga, itd.*, Zagreb, tisak dioničke tiskare, 1878., str. 172-193. Obred je dug: Govore se psalmi 29; 68 i 91, litanije svih svetih, slijedi zaklinjanje vode, čitanja iz Knjige brojeva i Ivanova evanđelja, dvije molitve nad solju, zaklinjanje soli te soli i vode zajedno te pet zaključnih molitava...

²⁰⁹ Usp. *Rimski obrednik izdan po naredbi pape Pavla V. i pregledan brižljivošću drugih papa a oblašću svetog G. N. pape Pija XI. udešen prema Zborniku kanonskoga prava. Po tipskom izdanju rimskom*, Zagreb, 1929., str. 516.

Bogojavljenje. Krist se preko mudraca objavljuje poganskim narodima (ne samo Izraelu). To je prekretnica u povijesti spasenja. Liturgija govori: „*Danas si u Kristu, svjetlu svijeta, objavio narodima otajstvo spasenja.*“

Krštenje Gospodinovo. Bogojavljenje je u nekim krajevima dobilo i osminu, a osmog se dana slavilo krštenje Kristovo. Danas se ovaj blagdan slavi u nedjelju iza Bogojavljenja, ili sutradan nakon Bogojavljenja, padne li ono nedjeljom. Međutim, zanimljivo je da se na samu Bogojavljenje u Časoslovu u jednoj antifoni spominje Isusovo krštenje, iako na Zapadu, eto, postoji poseban blagdan Krštenja Gospodinovog. Tu se vidi utjecaj Istoka.

3. Bogojavljenje na Istoku

Na čitavom se Istoku (a i u hrvatskim krajevima) blagoslivlje voda 5. siječnja uoči Bogojavljenja, na spomen krštenja Gospodnjeg.²¹⁰ Na početku se, kao i u drugim kršćanskim krajevima, krštavalo u vazmenom bdjenju, ali na Istoku se počelo krštavati i na Bogojavljenje, (spomen krštenja Isusovog, kada je on posvetio jordansku vodu i vodu krštenja). Kasnije više nije bilo krštenja odraslih, a djeca su se krštavala po kućama, ali je blagoslov vode o Bogojavljenju ipak ostao. Ovaj je blagdan na Istoku osobito popularan („Vodica“!).

Na Zapadu nije zaživio istočnjački običaj blagoslova vode na Bogojavljenje, tako da toga blagoslova nema u Rimskom obredniku iz 1614.²¹¹ niti u drugim Rimskim obrednicima sve do konca 19. st., a nije ga bilo ni u svim obrednicima u našim krajevima. Tako ga nema u Vrhovčevu obredniku iz 1796.,²¹² međutim, nalazimo ga u starijim mađarskim obrednicima.²¹³ Međutim, u katoličkim krajevima gdje se u određenoj mjeri osjećao utjecaj Istoka, to jest u južnoj Italiji („*Magna Graecia*“!) i u Hrvatskoj, ipak se javlja običaj blagoslivljanja vode o Bogojavljenju. Tako je već u 11. stoljeću poznat „*Red bogojavljenskog blagoslova svetih voda prema redu Istočnih crkava*“.²¹⁴ Zanimljivo je da je ovaj obred kasnije ušao u dodatak Salcburškog Rimsko-germanskog pontifikala.²¹⁵ Međutim, ovaj je blagoslov po svojoj strukturi i po sadržaju posve drugačiji od onih koji se kasnije javljaju u kasnijim obrednicima.

Blagoslov vode na Bogojavljenje u našim krajevima. Kako se Bogojavljenje posebno na Istoku shvaća kao blagdan Isusova krštenja, to se značenje osjeća i u našim krajevima,

²¹⁰ Ta je praksa bila poznata i na Zapadu. Tijekom povijesti je nestala, a zadržala se u našim krajevima. Tako se u južnim hrvatskim krajevima ovaj blagdan zove i „Vodokršće“.

²¹¹ Usp. *Rituale Romanum. Editio princeps (1614). Edizione anastatica. Introduzione e Appendice a cura di Manlio Sodi – Juan Javier Flores Arcas*, Città del Vaticano, 2004.

²¹² Usp. *Rituale Romano-Zagrabicense sdeu formula agendeorum in administratione sacramentorum caeteris Ecclesiae publicis functionibus rite obeundis observanda, ac in usum Zagrabiensis diaecesis accomodata, et utilibus additamentis aucta*, M. Vrhovac (ur.), Zagrabiae, 1796.

²¹³ Usp. npr. *Rituale Romano-Colocense, seu Formula agendorum in administratione sacramentorum et caeteris Ecclesiae publicis fonctionibus rite obeundis observanada ac in usum colocensis, et comprovintialium dioecesum accommodata*, Budae, Typis regiae Universitatis pestiensis, 1798., 340.-356.

²¹⁴ Usp. P. DE PUNIET (prir.), *Benedictio aquarum sanctarum theopaniarum secundum ordinem orientalium ecclesiarum*, u: *Revue Bénédicteine* XXIX (1912.) 21-46. Podsjetimo da se u različitim zapadnim liturgijskim knjigama blagdan *Epiphania* naziva i *Theophania*, kao, na rimjer u Gelazijevu sakramentarju br. 57-61. Usp. MOHLBERG, L. C. (prir.), *Liber sacramentorum Romanae Aeclesiae ordinis anni circuli (Sacramentarium Gelasianum)*, Casa editrice Herder - Roma, 1981.

²¹⁵ Usp. M. ANDRIEU (prir.), *Les ordines Romani du haut moyen âge*, 1, *Les manuscrits*, Leuven, 1931., 352-354.

tako da se u nekim krajevima Hrvatske umjesto Bogojavljenje ili Tri Kralja čuje naziv „Vodokršće“. Jednako je tako onda i u našim krajevima prisutan blagoslov vode uoči Bogojavljenja, što nije bio slučaj u ostalim dijelovima katoličkog svijeta. Koliko je u nas blagoslov vode o Bogojavljenju važan, vidljivo je i iz naziva: u Dalmaciji te u nekim dijelovima Bosne i Hercegovine Bogojavljenje se naziva „Vodokršće“, to jest dan kada se voda „krsti“, odnosno blagoslivlje. Prvo svjedočanstvo ovoga blagoslova u nas nalazimo u *Ritualu Rimskom*, što ga je na hrvatski preveo i uredio Bartol Kašić i izdao u Rimu 1640. (dakle 26 godina nakon pojave tipskog izdanja iz 1614.).²¹⁶ Nakon što je na str. 394. već napisao „sfarha“ (kraj), Kašić na str. 395-422 donosi *Blagossov od vodae, kojise cinij u nadvecerye od Vodokaerscta*. Uskoro se i u nekim drugim izdanjima Rimskog obrednika u dodatku donosi blagoslov vode uoči Bogojavljenja (tamo gdje je običaj), kao npr., već 1663. u obredniku tiskanom u Veneciji, s napomenom da je taj obred odobren od Kongregacije obrada.²¹⁷ Nakon toga se ovaj obrazac blagoslova – kako ga donosi Kašić – uz neznatne razlike nalazi i u drugim obrednicima, kao u onom Strossmayerovom izdanom 1878.²¹⁸ Konačno, Kongregacija obreda 6. prosinca 1890. formalno uvrštava ovaj blagoslov u Rimski obrednik, dok je prije toga bio samo u vlastitim obrednicima. Nakon toga se ovaj blagoslov nalazi i u drugim obrednicima u kojima ga ranije nije bilo.²¹⁹ Međutim, Strossmayerov obrednik gotovo u potpunosti slijedi Kašićev, dočim je obred blagoslova vode prema Rimskim obrednicima poslije 1890. drugaćiji i on se nalazi u Rimskom obredniku iz 1925. (latinski) i 1929. (hrvatski). Zanimljivo je da u opasci stoji da je to blagoslov pridržan biskupu ili njegovu delegatu,²²⁰ dočim u našim obrednicima nikada nije bilo toga ograničenja, nego je to činio „misnik“. Zanimljivo je, nadalje, da u Đakovačkom obredniku iz 1933. ovoga obreda nema.²²¹ Možda se išlo za tim da ovaj obrednik bude što sažetiji. Svećenik se onda za ovaj blagoslov služio RO 1929. ili ĐO 1878. Zanimljivo je da u Đakovačkom obredniku iz 1933. ovoga obreda nema.

4. Blagoslov kuća o Bogojavljenju u našim krajevima

U Rimskom obredniku iz 1614. koji je vrijedio do Drugog vatikanskog sabora²²² nalazimo nekoliko obreda blagoslova kuća: Blagoslov kuća na Veliku subotu i u ostalo

²¹⁶ *Rituale Romanum Urbani VIII Pont. Max. iussu editum, illyrica lingua*. Romae ex Typographia Sac. Congreg. de Propag. fide, MDCXL (1640). Reprint izdanje priredila Kršćanska sadašnjost i Zavod za hrvatski jezik Hrvatskog filološkog instituta, Zagreb, 1992. (= RR 1640)

²¹⁷ *Rituale Romanum Pauli V. Pont. Max. iussu editum cum Coniurationibus ad fugendam tempestates „Benedictione Aquae, quae fit in Vigilia Epiphaniae, „ aliis. Nunc addita Formula Absolvendi, „Benedicendi Populos, „agros, a Sacra Rituum Congregatione approbata*, Venecija 1663., 300-314. Nalazimo ga i u Bečkom obredniku: *Ritale Viennense, ad usum romanum accommodatum*, Beč, 1774., 365-381.

²¹⁸ *Obrednik biskupije Bosansko-djakovačke i Sriemske, izdan po naredbi preuzvišenog, presvjetloga i prečastnoga gospodina Josipa Jurja Strossmayera biskupa bosanko-djakovačkoga i Sriemskoga, itd.*, Zagreb, tisak dioničke tiskare, 1878. (= ĐO 1878.), str. 172.-193.

²¹⁹ Tako blagoslov vode o Bogojavljenju, prema rimskom obredniku nalazimo, na primjer u: *Rituale Strigoniense, seu Formula agendorum in administratione sacramentorum at caeteris Ecclesiae fonctionibus*, Ostrogon, 1907., str. 244-258. (latinski).

²²⁰ *Rimski obrednik izdan po naredbi pape Pavla V. i pregledan brižljivošću drugih papa a oblašću svetoga G. N. pape Pija IX., udešen prema Zakoniku kanonskoga prava*, po tipskom izdanju rimskom, Zagreb, 1929. (= RO 1929), 516-533.

²²¹ Usp. *Priručni obrednik. Dodatak Rimskom obredniku za Đakovačku biskupiju*, Đakovo, 1933. (= ĐO 1933)

²²² Prvo tipsko izdanje je iz 1614. u bitnom se ne razlikuje od posljednjeg prijesaborskog izdanja iz 1925. Hrvatski je prijevod iz 1929.: *Rimski obrednik izdan po naredbi pape Pavla V. i pregledan brižljivošću*

uskrsono vrijeme, Blagoslov kuće izvan uskrsnog vremena, Blagoslov mjesto ili kuće te Drugi blagoslov kuće.²²³ Međutim, u Dodatku Rimskog obrednika među nepridržanim blagoslovima nalazi se Blagoslov krede na blagdan Bogojavljenja i Blagoslov kuća na blagdan Bogojavljenja.²²⁴ Ovaj je blagoslov u Dodatak Rimskog obrednika ušao tek koncem 19. st. Ne nalazimo ga u starim mađarskim obrednicima²²⁵, ali se pojavljuje u austrijskim²²⁶ i hrvatskim obrednicima.²²⁷ Zanimljivo je da ga nema u Vrhovčevom obredniku iz 1796.²²⁸ Napomenimo da su identični obredi u RO 1893, RO 1929, ZO 1933 i ĐO 1933.

Kako to da je u vlastitim obrednicima nastao blagoslov kuća o Bogojavljenju, iako je rimski obrednik predviđao blagoslov domova o Uskrsu? Razlog je vrlo vjerojatno taj, što uskrsono vrijeme za puk nije bilo prikladno zbog poljodjelskih radova. Zbog toga se blagoslov domova o Bogojavljenju pokazao puno prikladnijim, jer u to doba godine nije bilo poljodjelskih radova. Drugi bi razlog bio taj, što se u vlastitim obrednicima o Bogojavljenju blagoslivljava voda, pa se činilo zgodnjim da se domovi blagoslivljuju tom novoblagoslovljenom vodom. Konačno, bilo je slikovito pohađati domove o Bogojavljenju, kao što su mudraci pohodili novorođenog Spasitelja. Taj je motiv vidljiv iz obreda, kao i iz običaja da se imena mudraca upisuju na vratima kuća. Bio je predviđen i blagoslov krede za tu svrhu. U molitvi se spominju Gašpar, Melkior i Baltazar, čija će se imena kredom upisivati na vratima kuće.²²⁹ Obrednici iz Salzburga (1740.), Beča (1774.) i Brixena (1827.) donose kratak obred na latinskom. Istovjetan obred na hrvatskom jeziku nalazimo i u obredniku biskupa Ožegovića iz 1859. U nas je obred bio bogatiji. Evo kako je izgledao prema ĐO 1933.

ĐO 1933. napominje da Svećenik obuče košuljicu i štolu plave boje te po običaju i plašt. Na ulasku u kuću pozdravi. „Mir kući ovoj“. Odgovor: „I svima koji prebivaju u njoj“. Govori se antifona: „S istoka dođoše Mudraci u Betlehem, da se poklone Gospodinu, otvorije blago svoje i prinješe dragocjene darove; zlato velikomu Kralju, tamjan pravomu Bogu, miru njegovu ukopu. Aleluja“. Slijedi himan „Velica“. Dok se moli Očenaš svećenik škropi blagoslovljenom vodom i kadi. Govori se rezponzorij: „I

drugih papa a oblašcu svetoga G. N. pape Pija IX., udešen prema Zakoniku kanonskoga prava, po tipskom izdanju rimskom, Zagreb, 1929. (= RO 1929).

²²³ Usp. RO 1929, 257-260.

²²⁴ Usp. RO 1929, 437-439.

²²⁵ Usp. npr.: *Rituale Strigoniense...*, Tyrnaviae, 1772.; *Rituale Romano-Colocense...*, Buda, 1798. *Rituale Strigoniense...*, Strigoni, 1907.

²²⁶ *Rituale Salisburgense, ad usum Romanum accommodatum*, Salzburg, 1740., 271.; *Ritale Viennense, ad usum romanum accommodatum*, Beč, 1774., 264-265.; *Manuale sacrum ad usum sacerdotum Dioecesis Brixensis*, Brixen, 1827. (prema izdanju iz 1811.), 252.

²²⁷ Usp. npr.: *Senjski Ritual ili obrednik Biskupije Senjske i Modruške*, tiskan po zapovědi njegove preuzvišenosti, presvētloga i prečastnoga gospodina, gospodina Mirka barona Ožegovića, biskupa senjskog i modruškog..., Zagreb, 1859., 98-99.; *Rimski ritual (obrednik)* izdan pozapovijedi sv. Otca Pape Pavla V. a pomnažan i prispravljen Benediktom XIV. čestite uspomene s Dodatkom raznih novih blagoslova, Tisak sv. Sbora „de propaganda fide“ Rim, 1893. (= RO 1893), 407-408.; *Obrednik biskupije Bosansko-djakovačke i Sriemske*, izdan po naredbi preuzvišenog, presvētloga i prečastnoga gospodina Josipa Jurja Strossmayera biskupa bosansko-djakovačkoga i Sriemskoga, itd., Zagreb, tiskarne dioničke tiskare, 1878. (= ĐO 1878), 146-147; *Priručnik Rimskog obrednika izdan za porabu svećenstva Nadbiskupije zagrebačke*, Zagreb, 1933. (= ZO 1933), 136-140.; *Priručni obrednik. Dodatak Rimskom obredniku za Đakovačku biskupiju*, Đakovo, 1933. (= ĐO 1933), 140-143.

²²⁸ *Rituale Romano-Zagrabience sdeu formula agendeorum in administratione sacramentorum caeteris Ecclesiae publicis functionibus rite obeundis observanda, ac in usum Zagrabiensis diaecesis accommodata, et utilibus additamentis aucta*, M. Vrhovac (ur.), Zagrabiae, 1796.

²²⁹ Usp. RO 1929, 437.

ne uvedi nas u napast. Nego izbavi nas od zla. Svi će iz Sabe doći. Noseći zlato i tamjan. Gospodine, usliši molitvu moju. I vapaj moj k tebi da dođe. Gospodin s vama, I s duhom tvojim. “ Govori se molitva Bogojavljenja: „*Bože koji si na današnji dan Jedinorodenca svoga objavio narodima po zvijezdi prethodnici, podaj milostivo da mi, koji smo te već upoznali po vjeri, budemo privedeni onamo, gdje ćemo gledati twoju uzvišenu krasotu.*“ Slijedi drugi responzorij: „*Prosvijetli se, prosvijetli, Jeruzaleme, jer dođe svjetlost tvoja, i slava Gospodnja izide nad tobom, Isus Krist iz Djevice Marije. I ići će narodi u svjetlu tvojem i kraljevi u sjaju što ti zasja. I slava Gospodnja izide nad tobom.*“ Na koncu je završna blagoslovna molitva: „*Blagoslovi, Gospodine, Bože svemogući ovu kuću, da bude u njoj zdravlje, čistoća, pobjedna krepost, poniznost, dobrota i blagost, potpuno izvršivanje zakona i zahvaljivanje Bogu Ocu i sinu i Duhu Svetomu, i neka ovaj blagoslov ostane na ovoj kući i na njezinim stanovnicima.*“

Rimski obrednik 1893 i 1929; Zagrebački 1933 i ĐO 1933 donose istovjetan obred, a neznatno se razlikuje u Strossmayerovom obredniku 1878.

Spomenimo i to da ovaj obred blagoslova kuća o Bogojavljenju nije novosastavljen, nego je uglavnom složen na osnovu već poznatih tekstova iz Časoslova i Rimskog obrednika.

II. PRIKAZANJE GOSPODINOVO U HRAMU - SVIJEĆNICA

Četrdeset dana nakon Božića Crkva slavi blagdan prikazanja Gospodnjeg – Svijećnicu. Ovaj je blagdan dio Božićnog ciklusa, a slavio se u Jeruzalemu već 386. kao *Quadragesima de Epiphania*, da bi u slijedećem stoljeću bio obogaćen procesijom u kojoj se isticala antifona: „*Svetlost na prosvjetljenje naroda*“. U Carigradu je u 6. st. ovaj blagdan uveden pod imenom *Hipapante* (Susret), a u 7. st. u Rimu pod nazivom Dan sv. Šimuna. Toga je dana bila i procesija sa svijećama koja je imala izrazito pokorničko obilježje. U slijedećim se stoljećima - osobito u franačkim državama - za taj blagdan sve više širio naziv Očišćenja Blažene Djevice Marije, koji je bio prihvaćen i od Tridentskog misala iz 1570. i zadržao se sve do novog misala iz 1970. Međutim, iako je prema Tridentskom misalu ovo bio Gospin blagdan, misni su tekstovi govorili o prikazanju Gospodnjem u hramu. Sadašnji misal naziva ovaj blagdan Prikazanje Gospodnje (ovo se ime prvi puta pojavljuje u nekim francuskim misalima iz 17. st.).

Prema Lk 2,22-40 Josip se i Marija pojavljuju u hramu da udovolje dvama propisima Zakona. Prvi nalaže da se žena koja je rodila muško čedo 40 dana ima smatrati nečistom, a 40. dana je trebala u hramu prinijeti žrtvu za svoje očišćenje (usp. Lev 12,2-8). Drugi propis nalaže da se svako muško prvorodenče ima otkupiti za 5 hramskih šekela. Bog je, naime, u pashalnoj noći u Egiptu poštudio izraelske prvorodenčence, tako da otada oni pripadaju samo njemu: prvorodenči životinja trebaju stoga biti žrtvovani, a sin prvorodenac otkupljen. To je trebao učiniti otac tako da rečenu svotu isplati bilo kojem svećeniku u (Izl. 13,2-12). Dakle, da bi se udovoljilo prvom propisu (očišćenje), bilo je dovoljno da samo majka u hramu prinese žrtvu, a da bi se otkupio prvorodenac - Isus - bilo je po sebi dovoljno da Josip gdje u Izraelu isplati nekom svećeniku 5 šekela. Zašto su onda Josip i Marija donijeli Isusa u hram? Radi li se tu o Lukinom površnom poznавању ѣидовских уредби, или се у том крије неко друго значење?

Iako to Lukin tekst izravno ne potvrđuje, teolozi smatraju da Isus u hramu nije bio *otkupljen*, nego *prikazan*. Zašto? Prvo: Josip uopće nije bio Isusov pravi otac, pa prema tome nije ni mogao Isusa otkupiti. Drugo: Isus je trebao biti prikazan kao prvo vazmeno janje koje ima biti žrtvovano za spas svijeta. Ovakvom shvaćanju ide u prilog i liturgijska tradicija ovog blagdana koja u misnim molitvama ne spominje Marijino očišćenje, nego Isusovo prikazanje. U obnovljenoj liturgiji ovaj blagdan više nema pokorničko obilježje (umjesto ljubičaste uzima se bijela boja) te se smatra Gospodnjim, a ne Gospinim blagdanom.

Obnovljeni misal predviđa dva načina slavljenja ovog blagdana. Prvi je svečaniji i predviđa blagoslov svijeća i ophod od neke manje crkve (ili kojeg drugog prikladnog mjesto) do crkve, a drugi način ima iste obrasce, samo što se blagoslov svijeća upriliči na crkvenim vratima.

III. DOŠAŠĆE

Pojam *došašće*, grčki *parousia* ponekad i *epiphania*, latinski *adventus* u grčko-rimskom poganskom svijetu označava dolazak neke važne osobe u neki grad, ali i godišnji dolazak nekog božanstva u svoj hram. Uskoro među kršćanima, tamo od 3. stoljeća ovaj termin označava dolazak (utjelovljenje) Sina Božjega, njegov dolazak u hram, tako da u počecima ovaj termin ima slično značenje kao i *Natale (Božić)* i *Epiphania (Bogojavljenje)*. Uskoro u rimskim sakramentarima ovaj termin označava dvostruki dolazak Sina Božjega: prvi u tijelu, po rođenju i drugi na koncu vremenâ.

1. Priprava na Božić na Zapadu

Priprava se na Božić prvo bilježi u Galiji i Španjolskoj koncem 4. st. Trajala je tri tjedna i vrlo je vjerojatno da se uklapala u pripravu na krštenje koje se podjeljivalo na Bogojavljenje, tako da bi došašće bilo „božićna korizma“. Tako sabor u Zaragozi 380. određuje da vjernici revnije dolaze u crkvu od 17. prosinca do Bogojavljenja. U Rimu se došašće – kao priprava za Božić – došašće počelo slaviti tek u 6. st. Zašto da stoljeća kasnije nego u Španjolskoj, iako je Božić nastao baš u Rimu? Razlog je vjerojatno sljedeći: Rim je očito slavljenje Vazmenog otajstva – Uskrsa trebalo imati središnje mjesto, pogotovo uzme li se u obzir katekumenat koji se snažno razvijao upravo u 4. st. Za Leona Velikog je Božić snažno povezan s Kristovim vazmenim otajstvom, kao njegov početak. Zato je i Božić *sacramentum – otajstvo*. Zato u vrijeme pape Leona Velikoga u rimskoj liturgiji nije bilo došašća. Za Augustina je Božić bio tek *memoria – spomandan*. U tome slučaju se možemo zapitati sljedeće: ako na Božić slavimo Kristovo rođenje – njegov prvi dolazak – kako se možemo pripravljati na ono što se već dogodilo? Zato bi došašće prvenstveno bilo shvaćano kao vrijeme u kojem vjernici posebno iščekuju Kristov dolazak na kraju vremena. Međutim, za Leona Velikog Božić je *sacramentum – otajstvo*, koje po sebi uključuje oba Kristova dolaska. Tako on – zajedno s drugim crkvenim Ocima – povezuje dolazak Kristov u Betlehem s njegovim slavnim dolaskom na koncu vremena. Sam termin *adventus* – preuzet od pogana – sada znači „dolazak, obljetnica dolaska“, što onda podrazumijeva iščekivanje i pripravu. U počecima *adventus* znači rođenje Gospodinovo, obljetnicu njegova rođenja, zatim priprava na taj događaj te, konačno, iščekivanje drugo Kristova dolaska. U tome

kontekstu treba da je došašće u Rimu shvaćano kao iščekivanje konačnog Kristova spasenja na kraju vremena, a koje je započelo iščekivanje njegovog prvog dolaska. Prema tome, dvostruki je smisao rimskog došašća. S jedne je strane to priprava na Božić, a s druge je strane došašće radosno iščekivanje konačnog Gospodnjeg dolaska na koncu svijeta.

U tome je smislu ilustrativno što govori Ćiril Jeruzalemski, kako možemo pročitali u Službi čitanja Prve nedjelje došašća:

„Većinom je sve u Gospodina našega Isusa Krista dvojako. Dvojako je rođenje: jedno od Boga prije vjekova, drugo od Djevice na svršetku vjekova; dvojak silazak: jedan skrovit, poput rose na runo, a drugi onaj budući, očigledan. Kod prvog dolaska bio je u pelenama povit u jaslama, a kod drugoga zaodjenut će se svjetlošću kao odijelom. Kod prvoga podnio je križ i prezreo sramotu, a kod drugoga doći će okružen vojskom anđeoskom, proslavljen. Ne ustavljamo se, dakle, samo pri prvom dolasku, već čekamo i drugi. I kao što smo pri prvom rekli: *Blagoslovlen koji dolazi u ime Gospodnje*, tako ćemo isto reći i kod drugoga, kad budemo s anđelima pošli u susret Gospodinu i klanjajući mu se klicali: *Blagoslovlen koji dokazi u ime Gospodnje*.“

Kada se u 6. st. u Rimu se javlja došašće, ono je trajalo šest tjedana, kako je to i danas u milanskoj (ambrozijskoj) liturgiji. Međutim, u istom stoljeću već papa Grgur Veliki određuje da došašće treba imati četiri nedjelje. Zanimljivo je da u istom stoljeću Grgur Turški spominje vrijeme pokore od 11. studenoga do Božića i za to bi se vrijeme postilo tri dana u tjednu, tako da se ovo razdoblje kasnije nazivalo „korizma svetoga Martina“, jer se izvan Rima na Bogojavljenje slavilo i krštenje katekumena. Konačno, i u rimskoj se liturgiji danas na Bogojavljenje sjećamo i Isusovog krštenja u Jordanu, dok je na Istoku Bogojavljenje postalo isključivo Svetkovina krštenja Gospodinova. Tako došašće postaje nalik korizmi. U rimskoj je liturgiji ipak prevladalo došašće od četiri tjedna.

2. Priprava na Božić na Istoku

Na Istoku nemamo došašća u zapadnom smislu. U bizantskom obredu se u nedjelju koja prethodi Božiću spominju „svi Oci koji su tijekom stoljeća bili Bogu mili, od Adama, sve do Josipa, zaručnika Djevičina“. Međutim, u Bizantskom obredu posti se strogo četrdeset dana prije Božića. Tako, na primjer, ne jede se ni meso ni hrana životinjskog porijekla (mljeko, jaja), a riba se može jesti samo subotom i nedjeljom. Zanimljivo je nadalje da se sirijskom obredu 4 ili 5 nedjelja prije Božića nazivaju nedjelje navještaja: navještaj Zahariji, navještaj Mariji, pohodenje Marijino, rođenje Ivana Krstitelja, navještenje Josipu.

3. Došašće u prethodnom misalu

Kao što je poznato, u prethodnom je misalu postojao samo jednogodišnji krug čitanja nedjeljom i svetkovinama. Osim toga bilo je samo jedno čitanje i evanđelje, a psalam zvan „gradual“ bio je posve kratak. Navodimo samo evanđeoske odlomke:

- Prva nedjelja: *Bit će znaci na suncu i na mjesecu* (Lk 21,25-33).
- Druga nedjelja: *Dočuo Ivan u tamnici za djela Kristova* (Mt 11,2-11).

- Treća nedjelja: *Poslaše Židovi iz Jeruzalemu Ivanu svećenike i levite da ga zapitaju: Tko si ti?* (Iv 1,19-28).
- Četvrta nedjelja: *Petnaeste godine vladanja cara Tiberija... dođe riječ Božja Ivanu, sinu Zaharijinu, u pustinji.* (Lk 3,1-6).

Spomenimo da je tada – kao i danas – Treća nedjelja došašća (*Gaudete*) bila posebna, kada se može uzeti ružičasta liturgijska boja, slično kao i Četvrte korizmene nedjelje (*Laetare*). O tome misal izrijekom govori tek u izdanju iz 1962., međutim, tako određuje Biskupski ceremonijar i to ne u prvom izdanju godine 1600., nego u kasnijim izdanjima. Međutim, u službenim liturgijskim kalendarima toga vremena („Direktorijima“) redovito je stajalo da se te nedjelje može uzeti ljubičasta ili ružičasta boja. U danima preko tjedna vlastite su misne obrasce još imali kvatrena srijeda, petak i subota (što je padalo poslije Treće nedjelje došašća).

4. Zornice

U prethodnom je misalu izrijekom stajalo da se u danima kroz tjedan u došašću načelno uzima misa prethodne nedjelje (kao što je to bilo i inače tijekom godine osim korizme, svetkovina i blagdana te osmina). Međutim, uskoro se javio običaj da se u došašću preko tjedna uzima zavjetna misa o Blaženoj Djevici Mariji, a koja odgovara misi koja se uzimala kvatrene srijede poslije Treće nedjelje došašća. Prema ulaznoj pjesmi *Rorate caele – Rosite nebesa*, te su se mise nazivale „*Rorate*“, a u nas zornice. Prvo je čitanje bilo Iz 7,10-15 (*Djevica će začeti i roditi sina i nadjenut će mu ime Emanuel*). Evangelje je bilo o navještenju: Lk 1, 26-38: *U šestom mjesecu posla Bog anđela Gabrijela*. Naime, Kongregacija obreda je u više navrata dopustila nekim krajevnim crkvama i redovima da se tijekom cijelog došašća u dane preko tjedna može uzeti ta misa: godine 1713. Kataniji,²³⁰ 1718. franjevcima,²³¹ 1744. biskupiji Krakov,²³² 1752. poljskim karmelićanima²³³ i kasnije mnogim drugim biskupijama.²³⁴ U starim je misalima stajalo da se zavjetna misa „*Rorate*“ može slaviti svagdanom cijelo došašće.²³⁵

Takve su zornice bile i u našim krajevima. Tako Strossmayer 16. travnja 1874. (br. 466/1875) pozivajući se na odredbe Kongregacije obreda od 1. prosinca 1742. određuje da se mise „*Rorate*“ svečano pjevaju cijelo došašće osim blagdana I. i II. klase i nedjeljama.²³⁶ Biskupski ordinarijat u Đakovu u dopisu br. 2143/1920. od 30. studenoga 1920. određuje da se ex usu immemorabili (od pamтивјека) slave mise zornice „*Rorate*.²³⁷ Nadalje, Biskupski ordinarijat u Đakovu, br. 1689/1921. od 25. listopada 1921. veli da „prema otpisu S. C. Rituum od 30. svibnja 1921. br. 48. mogu se „za

²³⁰ Usp. *Decreta authentica Congregationis Sacrorum Rituum Ex actis eiusdem collecta eiusque auctoritate promulgata sub auspiciis ss. domini nostri Leonis papae XIII. Appendix III.*, Congregatio Rituum (1860) Reimpressio, Romae 2021., br. 2223.

²³¹ Usp. *Isto*, br. 2259.

²³² Usp. *Isto*, br. 2378.

²³³ Usp. *Isto*, br. 2417 ad 5.

²³⁴ Usp. *Isto*, br. 2378 ad 8.; 2378 ad 7.; 2417 ad 5.

²³⁵ Vidi npr. *Missale Romanum ex decreto sacrosanctum concilii Tridentini iussu editum S Pii V. Pontificis Maxim restitutum, Clementis VIII. et Urbani VIII. auctoritate recognitum, cum missis sanctorum usque ad hanc diem per Summos Pontifices concessis, accurate suis locis dispositis, impressum*, Viennae, ex typographia Mechitaristica, MDCCXLII. (1842.) str. XLI; *Missale Romanum ex decreto sacrosancti Concilii Tridentini*, Marietti, Roma, 1949., str. [34].

²³⁶ Vidi VBBS 3(1875.)8, 73-75.

²³⁷ Vidi GBBS 48(1920.)21 i 22, 92-93.

nadstojno petogodište“ svakodnevno u adventu služiti „svečane votivne mise (pjevane) „Rorate“. ²³⁸ Biskup nadalje određuje Okružnicom od 28. studenog 1921, broj 1918/1921. da se u došašću svakog dana (osim zapriječenih) slavi pjevana misa zornica, a tek izuzetno tiha. Osim toga, biskup određuje da se barem tri puta u tjednu prije zornice puku kratko izlaže kršćanski nauk.²³⁹ U kasnijim se direktorijima naglašava da se u došašću redovito slave mise zornice pozivajući se pri tome na spomenuti dopis Kongregacije obreda uz 1921. Očito je da je to vrijedilo i nakon spomenutog petogodišta. Tako i Kniewald kaže da se „*Rorate misa*“ običaje u nekim crkvama svakim danom pjevati“, a u njegovu „Rimskom misalu“ (1922.-1944.) misa se zornica navodi kao redovita za svaki dan.

Međutim, Kongregacija obreda Instrukcijom od 14. veljače 1961. izrijekom zabranjuje zavjetne mise u došašću (pa i misu „Rorate“). Prema tim odredbama u svagdanima došašća imala se uzimati misa od prethodne nedjelje.²⁴⁰ O tome izvješćuje i naš Vjesnik. Pa ipak, Kongregacija Obreda je 11. studenoga opet na pet godina dala privilegiju da se mise „Rorate“ mogu slaviti cijelo došašće.²⁴¹ Kako god bilo, ova zadnja privilegija je postala bespredmetna s novim Misalom iz 1970. u kojem je svaki dan došašća ima vlastitu misu (s molitvama i čitanjima). U nas su zornice i danas veoma omiljene.

5. Došašće u važećem misalu

Koliko točno traje došašće? Opća načela o liturgijskoj godini i kalendaru u br. 40 kažu: „*Vrijeme došašća počinje I. Večernjom nedjelje što pada 30. studenog ili mu je bliža, a završava pred I. Večernju Božića, Rođenja Gospodnjega.*“ Drugim riječima, došašće treba uvijek imati četiri nedjelje, a dana koliko ispadne. Tako ove godine, budući da je Božić nedjeljom, došašće će imati četiri nedjelje i puna četiri tjedna. Sljedeće pak godine, budući da je Božić ponедjeljkom, došašće će opet imati četiri nedjelje ali samo tri tjedna i jedan dan. Opća načela o liturgijskoj godini i kalendaru br. 39 u važećem misalu o došašću kažu sljedeće:

„Vrijeme došašća je dvojakog značaja: vrijeme priprave na svečanosti Božića, u kojem se slavi prvi dolazak Sina Božjeg k ljudima, a ujedno i vrijeme u koje se preko ovog spominjanja misli upravljuju na iščekivanje drugo Kristovog dolaska na svršetku vremena. Iz ova dva razloga predstavlja se vrijeme došašća kao vrijeme predanog i radosnog iščekivanja.“

Dvostruko značenje došašća očituje se i po svome ustroju. Prvi dio je od Prve nedjelje došašća, pa do 16. prosinca uključivo. Drugi dio započinje 17. prosinca uključivo i traje do 24. prosinca do prije Mise bdjenja toga dana navečer. Ti dani su višeg liturgijskog stupnja pa tako su u tim danima svi spomendani neobvezatni i slave se kao „spomendani u povlašteno vrijeme“, što znači da svećenik, ako želi, toga dana može od spomendana uzeti samo zbornu molitvu, a ostalo mora biti od dana. (usp. OURM 316a). Glede spomenutih datuma, valja paziti kod izbora mise i svagdanih čitanja. Naime, u prvom dijelu došašća Lekcionar donosi čitanja, a misal misne obrasce za svaki dan,

²³⁸ VĐSB (1921)20, 158.

²³⁹ Vidi: VĐDB (1921) 22, 173.

²⁴⁰ Vidi: VĐB (1961)12, 183-184.

²⁴¹ Vidi: *Directrium Divine Officii recitadni Sacrisque peragendi... iuxta Calendrium Ecclesiae universalis et Proprium dioecesis Diacovensis pro Anno Domini 1967*, Diacovae 1966., 84.

prema danima u tjednu (tako npr. stoji: „utorak drugog tjedna došašća“) i tako sve do petka trećega tjedna došašća. Međutim, 17. prosinca pa nadalje uzimaju se čitanja naznačena po datumima. Ona imaju prednost pred prethodnim čitanjima i misnim obrascima. Npr. ako se poklopi 17. prosinca (ili bilo koji drugi dan nakon 17. prosinca) s nekim danom trećega tjedan došašća, onda 17. prosinca i dani koji slijede imaju prednost. To jednako vrijedi i za Časoslov. To je zbog toga što došašće nema uvijek isti broj dana: došašće, naime, uvijek ima 4 nedjelje, ali ne nužno i puna 4 tjedna.

U prvom dijelu čitanja i molitve uglavnom govore o drugom Kristovom dolasku. U drugom dijelu čitaju se evanđeoski odlomci koji iznose događaje prije Isusova rođenja (navještaj Zahariji, Josipu, Mariji, Ivanovo rođenje, pohod Marije Elizabeti, itd.). U tome su tjednu poznate i one „O – antifone“ koje su danas antifone prije „Veliča“ u Večernjoj, a u obnovljenoj se liturgiji uzimaju također kao aleluja reci prije evanđelja. Dvojakost došašća odnosno dolaska Gospodina osobito se lijepo vidi u predslovljima. Prvom predsloviju koje se uzima do 16. prosinca o Kristovu spasenju ostvarenom po njegovom prvom dolasku, a koje se ima dovršiti u vječnosti, o njegovu drugom dolasku:

„On (Krist) je već došao uzevši naše smrtno tijelo, ispunio pradavni Božji naum i otvorio nam put vječnoga spasenja, da bismo – kad ponovno dođe u slavi veličanstva – napokon u očitu daru primi ono što kao obećano budno čekamo.“

Druge predslove se uzima od 17. prosinca govori više o prvom Dolasku Sina Božjega, koje se pak naziva *otajstvom* to jest ne samo prošlim događajem, nego otajstvenim događajem po kojem smo spašeni., da bi se na koncu naglasilo iščekivanje njegovog konačnog dolaska.

„Njega (Krista) su naviještali svi proroci, Djelica ga Majka s neizrecivom ljubavlju nosila, Ivan mu pjesmom najavio dolazak i naznačila ga pokazao. On nam daje da se već unaprijed radujemo otajstvu njegova rođenja, da nas zateče i budne u molitvi raspjevane njemu na slavu.“

U obnovljenoj liturgiji nedjeljna su čitanja u došašću raspoređena u trogodišnjem krugu („A“, „B“ i „C“), dok svaki dan i preko tjedna ima vlastita čitanja i to u jednogodišnjem krugu (za razliku od vremena „kroz godinu“ kada su preko tjedna prva čitanja raspoređena u dvogodišnjem krugu, a evanđelje u jednogodišnjem). Prvo čitanje u nedjeljama došašća jest uvije mesijanski proročki navještaj (Izajija, Baruh Sefonija). Druga čitanja govore o tome kako su se proroštva u Kristu ostvarila, te najavljuju njegov drugi dolazak. Evanđelja u sva tri kruga svake pojedine nedjelje imaju jednaku tematiku, kao što možemo vidjeti u sljedećoj shemi:

Prva nedjelja: A: *Bdijte* (Mt 24,37-44)

Budno iščekivanje Gospodina B: *Bdijte* (Mk 13,33-37)

C: *Bdijte* (Lk 21,25-28)

Druga nedjelja: A: *Pripravite put Gospodinu* (Mt 3,1-12)

Opomena Ivana Krstitelja: Pripravite
putove Gospodinu B: *Pripravite put Gospodinu* (Mk 1,1-8)
C: *Pripravite put Gospodinu* (Lk 3,1-6)

Treća nedjelja: A: *Ozdravljenja i znakovi* (Mt 11,2-11)

Prisutnost mesijanskih vremena. Radost B: *Krist među nama* (Iv 1,6-8.19-28)
C: *Dolazi jači od mene* (Lk 3,10-18)

Četvrta nedjelja A: *Navještaj Josipu* (Mt 1,18-24)
Utjelovljenje Riječi Božje B: *Navještaj Mariji* (Lk 1,26-38)
C: *Navještaj Elizabeti* (Lk 1,39-48)

Vrijeme došašća jest vrijeme iščekivanja. Starozavjetni su proroci naviještali i iščekivali dolazak Mesije. Kada se Sin Božji utjelovio i izvršio djelo spasenja vazmenim otajstvom svoje smrti i uskrsnuća, on je ispunio sva proroštva i donio savršeno spasenje. Međutim, kršćani su već spašeni, kršćani su već dionici božanske naravi Isusa Krista, međutim, to se još nije posvema očitovalo. Isusovo je spasenje konačno, dovršeno, ali se ima očitovati. To je ono – u teologiji poznato – „već, ali ne još“ upravo kako stoji u Prvoj Ivanovoj poslanici: „Sad smo djeca Božja i još se ne očitova što ćemo biti. Znamo: kad se očituje, bit ćemo njemu slični, jer vidjet ćemo ga kao što jest.“ (1 Iv 3,2) Dakle, dok radosno iščekujemo blagdan Kristova rođenja u Betlehemu, s nadom i još većom radošću iščekujemo njegov drugi dolazak kojim nas želi u potpunosti uzeti k sebi: „Kad odem i pripravim vam mjesto, ponovno ću doći i uzeti vas k sebi da i vi budete gdje sam ja.“ (Iv 14,3)

6. Navještenje Gospodinovo – Blagovijest

Navještenje u došašću. Zapadne su liturgije tijekom čitavog došašća zapravo slavile navještenje Kristovo. Sabor u Toledou 656. određuje da se navještenje slavi 18. prosinca. Navještenje se u Rimu slavi 25. ožujka (9 mjeseci prije Božića) tamo negdje od 7. st. pod imenom *Annuntiatio Domini* (*Navještenje Gospodinovo*). Uskoro je utjecaj marijanske pobožnosti doveo do promjene ovog imena *Annuntiatio Beate Mariae Virginis* (*Navještenje Blažene Djevice Marije*), tako da je ova Gospodnja svetkovina pretvorena u Gospinu.²⁴² Tek je reforma iz 1969. vratila ovom blagdanu njegovo izvorno ime: *Annuntiatio Domini* – *Navještenje Gospodnje*. Zanimljivo je da bizantska liturgija, koja ne dopušta nikakav blagdan u korizmi, ovaj blagdan slavi i onda kada on padne u korizmi.

²⁴² Tako je u romanskim jezicima Anuncijata žensko ime (misli se na blagdan Gospe „Anuncijate“ – Naviještene”)

TREĆI DIO

SVETKOVINE I BLAGDANI „KROZ GODINU“

I. GOSPODNJI BLAGDAN

A. OPĆI

1. Preobraženje Gospodnje (6. kolovoza)

Postanak i razvoj. Vrlo je vjerojatno da ovaj blagdan zapravo komemorira posvetu bazilike na brdu Taboru. Ovaj je blagdan mlađi od blagdana Uzvišenja svetog Križa. Naime, prema tradiciji, Isus se preobrazio točno 40 dana prije svoje smrti. Tako Crkva slavi Uzvišenje svetog Križa (14. rujna) točno 40 dana nakon blagdana Preobraženja (6. kolovoza). Na Zapadu se ovaj blagdan pojavljuje u drugoj polovici 9. st., prvo u Napulju, zatim u germanskim zemljama. U 11/12. st. ovaj se blagdan prihvata u Rimu. U kalendar ga upisuje papa Kalikst III. 1457. u zahvalu za pobjedu nad Turcima (pod sv. Ivanom Kapistranom) kod Beograda 6. kolovoza 1456. Ovaj se blagdan osobito svećano slavi na Istoku koji ovako izražava njegovu teologiju: „*Na današnji je dan Krist na Taboru preobrazio narav što ju je od Adama primio: prekrio ju je svojim sjajem i tako ju pobožanstvenio.*” Zapad ne slavi ovaj blagdan tako svećano, ali se u Službi čitanja susreće misao Anastazija Sinajskog: „*S Kristom ćemo i mi biti obnovljeni i pobožanstvenjeni u našim dušama*”.

2. Uzvišenje svetog Križa

Postanak i razvoj. Blagdan Uzvišenja svetog Križa je nastao u Jeruzalemu, gdje se slavio izuzetno svećano. U 5. st. se 14. rujna slavila obljetnica posvete Konstantinove bazilike na Golgoti. Prema Egeriji taj je dan bio izabran zato što se upravo toga dana 335., zaslugom Helene, majke cara Konstantina, pronašao sveti Križ. U Rimu se, pod galskim utjecajem, početkom 6. st. slavio blagdan Našašća sv. Križa koji je padao 3. svibnja. Od 7. st., nakon što su relikvije svetoga Križa 635. preotete od Perzijanaca, sveti Križ se izlagao vjernicima na štovanje 14. rujna u vatikanskoj bazilici. Budući da su se relikvije doslovno podizale, uzdizale u vis da bi ih vjernici vidjeli (kao što je danas podizanje u misi), blagdan se počeo nazivati „uzvišenje“, što se onda shvaća i doslovno i u prenesenom smislu (križ, koji je bio ludost i sablazan, postao je moćno sredstvo Kristove proslave i ljudskoga spasenja). Kasnije su ove relikvije prenesene u baziliku Svetog jeruzalemског Križa. Blagdan Našašća sv. Križa (3. svibnja) dokinut je 1960. Na Istoku se ovaj blagdan slavi skoro toliko svećano koliko i Uskrs. Izraz „uzvišenje“ potječe iz istočnog obreda: svećenik uzdiže križ prema 4 strane svijeta a zbor svaki puta pjeva po 100 puta *Kyrie eleison*. U Rimu je toga dana bila procesija od Marije Velike do Laterana gdje se častio sv. Križ (prije nego se prenio u baziliku sv. Križa). Ova je procesija bila poznata i u drugim zapadnim Crkvama.

3. Posveta Crkve

Židovi su svake godine slavili blagdan očišćenja hrama (nakon makabejskih ratova 165. prije Kr.). I kršćani su slavili obljetnicu posvete svojih bazilika, ali su pri tome više mislili na živu zajednicu - Crkva koja se u crkvi-zgradi okuplja. U rimskoj se liturgiji danas svake godine slavi posveta Lateranske bazilike, koja je „*omnium ecclesiarum mater et caput*“; a u svakoj se biskupiji slavi blagdan posvete katedrale a i svaka crkva slavi blagdan svoje posvete. Blagdan posvete crkve je blagdan Crkve-zajednice vjernika, naroda Božjega koji se u crkvi-zgradi okuplja. Stoga predslovje veli: „U ovoj kući koju si nam dao ti izgrađuješ na svoju slavu živi hram, a to smo mi“. Prema Novom zavjetu Krist je novi hram, jer u njemu prebiva slava Očeva (Iv 17,22). I vjernici su hram Božji ukoliko su živi udovi Kristova tijela (1 Kor 6,19; Rim 8,11), oni su živo kamenje koje se ugrađuje u duhovni hram, zaglavni je kamen Krist (1 Pt 2,4-5). Kršćanstvo dakle zabacuje ideju hrama kao građevine u kojoj bi prebivalo neko božanstvo, nego je hram-crkva zapravo zgrada u kojoj se okuplja zajednica-Crkva koja je u Duhu Svetom hram Božji, prebivalište Božje slave. Zato u sadašnjem misalu misa obljetnica posvete crkve jest na prvom mjestu u zajedničkim misama.

B. ZAPADNI GOSPODNI BLAGDANI

1. Presveto Trojstvo

Nastanak. Izgleda da bi ovaj blagdan bio vezan uz provalu Gota i arijanskog krivovjerja. Budući da su arijevcii nijekali Kristovo božanstvo, svetkovina Presvetog Trojstva bi bio reakcija. Naime, još ranije je Alkuin (oko 800.) bio sastavio u Franačkoj državi nekoliko misa za svaki dan (što je nedostajalo u Grgurovom sakramentaru kojeg je papa dao Karlu Velikom), a na čelu tih misa je bila misa u čast Presvetog Trojstva. U 11. st. se u Clunyju počeo slaviti poseban blagdan Presvetog Trojstva i to u prvu nedjelju poslije Duhova (a u nekim crkvama na posljednju, 14. nedjelju po Duhovima). Ipak, još 1181. papa Aleksandar III. nije smatrao zgodnim da se slavi posebna misa u čast Presvetog Trojstva, jer se ono časti svaki dan kad se moli „Slava Ocu“. Ipak se u samostanima ovaj blagdan naveliko slavio, samo što još nije bilo točno određeno kada. Neki su ga slavili u nedjelju prije došašća, a drugi na osminu Duhova. Konačno je papa Ivan XXII. 1334. odredio da se ovaj blagdan ima slaviti u nedjelju iza Duhova. Razumljivo zašto baš nedjelja iza Duhova. Naime, u tjednu poslije Duhova slavile su se kvatre, tako da je nedjelja iza Duhova bila *vacante* (kao sve nedjelje nakon velikih noćnih bdjenja). Kasnije su i Duhovi dobili svoju osminu, pa su kvatre pomaknute tjeđan dana, a te je nedjelje, po uzoru na bizantsku liturgiju onda bila stavljena blagdan svih svetih, što je već Grgur Veliki dokinuo i vratio kvatre na prvotno mjesto. Nedjelja iza Duhova bila je i dalje *vacante*. Kasnije su crkve, koje nisu imale kvatre, morale staviti neki obrazac za nedjeljnju misu.²⁴³ Tako su onda uzeli Alkuinov obrazac mise Presvetog Trojstva. Obnovljena je liturgija zadržala ovu svetkovinu, ali je molitvene tekstove osvježila, te se umjesto molitve „*aeterne Trinitatis gloriam agnoscere... et*

²⁴³ Kasnije su dokinute sve nedjelje „*vacante*“, tj. euharistija se slavila svake nedjelje. U ovom slučaju to je onda značilo da su u nedjelju iza Duhova počeli svi slaviti Presveto Trojstvo.

adorare unitatem", govori više pod vidom povijesti spasenja: „*Bože koji si svoju Riječ i Duha istine poslao u svijet...*“ Ovaj blagdan ne slavi nikakvo otajstvo, tj. nikakav događaj našeg spasenja, nego jednu vjersku istinu, što je po sebi za liturgiju previše statično. Vidjet ćemo da je to problem čitavog niza (novijih) blagdana kao što su Tijelovo, Srce Isusovo, Gospa Lurdska... Prva Crkva to nije poznavala.

3. Tijelovo

Tijelovo je jedan od onih blagdana koji svoje postojanje u dobroj mjeri zahvaljuje privatnim objavama, iako pravi razlozi leže još dulje u povijesti. U ranom srednjem vijeku kršćani su se sve rjeđe pričećivali zbog strogog shvaćanja uvjeta za sakramentalno odrješenje u ispovijedi. K tomu je misa zbog latinskog jezika postala nerazumljiva, što je također doprinijelo tome da su vjernici sve manje shvaćali misu kao žrtvenu *gozbu*. Tako je pučka pobožnost u svetoj misi sve više častila Krista *prisutnog* pod prilikama kruha i vina, a sve manje doživljavala da se tu radi o Kristu žrtvovanom koji se daje kao *hrana*. Misa je postala trenutak slavodobitnog silaska Kristova među svoje vjernike. Tako je nekako vrhunac euharistijske pobožnosti bilo *promatranje* posvećene hostije.

Takva se euharistijska pobožnost posebno počela širiti poslije 1000. godine, a osobito na području današnje Belgije. Tako stižemo do jedne privatne objave: Ivana od Retinea (1193.-1258.), poglavarica jednog samostana u blizini Liège-a, u molitvenom je zanosu vidjela jedan svijetao krug, čiji je tek jedan isječak bio taman. Razumjela je da taj krug predstavlja liturgijsku godinu kojoj nedostaje jedan blagdan u čast Presvetog Oltarskog Sakramenta. Tamošnji su teolozi prihvatali istinitost tih objava, pa je biskup iz Liègea odredio da se u njegovoj biskupiji Tijelovo slavi četvrtkom iza svetkovine Presvetog Trojstva. Bila je to 1246.

Teolog koji je prihvatio tu privatnu objavu bio je Hugo od Thierry-a. Kad je on kasnije postao kardinalom i legatom Svetе Stolice u Flandriji, uveo je blagdan Tijelova na područje svoje nadležnosti. Još kasnije, 1261. on je postao papa pod imenom Urban IV. Kao papa je ipak oklijevao propisati ovu svetkovinu čitavoј Crkvi. I tada se dogodila i druga privatna objava. Jedan je češki svećenik-hodočasnik služio misu u Bolseni, u blizini Orvieta (nadomak Rima). Dok je slavio misu imao je velikih sumnji glede stvarne prisutnosti Kristove na oltaru. I tada se dogodilo čudo: posvećena se hostija pretvorila u živo ljudsko tkivo koje je obilno krvarilo, tako da se krv s plitice prelijevala po tjelesniku. Ovaj su tjelesnik u svečanoj procesiji odnijeli papi u Orvieto gdje se on tada nalazio. Bilo je to 19. lipnja 1264. Urban IV. se riješio svih sumnji i 11. kolovoza iste godine bulom *Transiturus de hoc mundo* propisuje ovu svetkovinu obvezatnom za svu Crkvu. Bilo je to prvi put u povijesti da papa svojim autoritetom nameće slavljenje jednog blagdana čitavoј zapadnoј Crkvi. Nakon smrti Urbana IV. ova bula ostaje pomalo u zaboravu. Kasnije, papa Celestin V. i Ivan XXII. početkom 14. st. provode bulu *Transiturus*, pa se Tijelovo širi po svoj Crkvi.

Iako ni jedan od tih papa ne propisuje teoforičnu procesiju, ipak se tijelovske procesije javljaju usporedo sa uvođenjem ovog blagdana. Ove procesije i odgovaraju onom duhu u kojem je i nastao ovaj blagdan: kler i vjernici su htjeli na što svečaniji način iskazati počast Kralju slave, Kristu prisutnom u Sakramentu među svojim vjernicima. Uskoro se Sakrament nije nosio jednostavno u čestičnjaku, nego u pokaznici, tako da se može

vidjeti posvećena hostija.²⁴⁴ Nakon reformacije su tijelovske procesije na poseban način imale značenje isповijesti vjere.²⁴⁵ Protestantzi su naime stavljali u pitanje stvarnu prisutnost Kristovu pod svetim prilikama iza mise. Tako su, osobito u vrijeme baroka, tijelovske procesije postale najsvečaniji dio liturgijske godine. Uskoro su se ustalile četiri postaje. Novi Red euharistijskih procesija predlaže četiri tematske postaje, od kojih svaka ima uvodnu pjesmu, kratki nagovor, evanđelje, psalam, (homiliju), litanijske molitve, te zaključnu molitvu. Ovaj Red predviđa veliku slobodu u strukturiranju pojedinih postaja, i u određivanju njihova broja.²⁴⁶

3. Blagdan Srca Isusova

Pobožnost Srcu Isusovu seže u srednji vijek gdje su duhovni pisci (osobito sv. Bernard) širili pobožnost prema muci Isusovoj, razmatrajući osobito njegove rane, među kojima se isticala rana na boku, odnosno, probodeno srce. Ta je pobožnost zabilježena osobito u samostanu Helfta u Saskoj početkom 14. st. i općenito u Njemačkoj u dominikanskim samostanima. U novootkrivenim zemljama ovu su pobožnost širili isusovci. Ova je pobožnost ušla u liturgiju tek u drugom dijelu 17. st. Biskup iz Rennes-a je 1670. dopustio svećeniku Ivanu Eudes-u (Ed) da svake godine 31. kolovoza slavi misu u čast Srcu Isusovu, upotrebljavajući misne obrasce koje je bio sam sastavio. Nekoliko su godina kasnije (1675.) privatne objave Margarete Marije Alacoque pridonijela širenju ovog kulta. Od sv. Bernarda pa sve do 17. stoljeća pobožnost Srcu Isusovom je osobna i privatna. Tek je papa Klement XIII. godine 1765. dopustio poljskim biskupima i rimskoj nadbratovštini Presvetoga Srca Isusova da slave ovaj blagdan.²⁴⁷ Blagdan se širio bez nekog posebnog reda. Tako npr. od 1672. do 1840. u Francuskoj ima preko 30 dana kada se slavi ovaj blagdan. Od 1765. do 1970. Rim je odobrio samo 4 mise: *Miserabitur*, odobrena za Poljsku i Portugal (1765); *Egredimini*, za Veneciju, Austriju i Španjolsku (1778.); *Cogitationes i Sciens Iesu* (Euharistijsko Srce Isusovo) 1921. Ova je misa dokinuta 1960. Pio IX. je uveo ovaj blagdan u kalendar Latinske Crkve 1856. i odredio da se slavi trećega petka iza Duhova.²⁴⁸

Pobožnost prvih petaka. Prema privatnoj objavi Margareti Mariji Alacoque, onima koji se na čast Srca Isusova budu pričestili na prvi petak kroz devet mjeseci uzastopce, Isus obećava da neće umrijeti u nemilosti niti bez sakramenata. Ta je pobožnost i dalje prisutna, iako ne u tolikoj mjeri kao prijašnjih godina.²⁴⁹

²⁴⁴ Te su pokaznice znale biti vrlo maštovite, kao npr. križ optočen zlatom i dragim kamenjem u čijoj je sredini bila hostija, lik Kristov kojemu je na mjestu gdje je srce bila postavljena hostija, lik Gospe i sv. Ivana kako kleče pred Hostijom, kip Krista uskrsloga s hostijom. U svakom je slučaju bilo bitno a hostija bude *vidljiva*.

²⁴⁵ U Njemačkoj su te procesije praktički postale oblik blagoslova polja.

²⁴⁶ Ova je svetkovina prilično problematična, jer ne slavi neko otajstvo našega spasenja, nego istinu naše vjere. Nadalje, ovaj blagdan pokušava „konkurirati” Velikom četvrtku. Međutim, očito je da zadnja liturgijska reforma nije mogla jednostavno dokinuti tu svetkovinu, jer je donedavno bila nakon Uskrsa i Božića najveća svetkovina a u svijesti mnogih vjernika i danas je veoma važna, pogotovo na njemačkom govornom području.

²⁴⁷ Usp. A. ADAM, *Uvod u katoličku liturgiju*, Hrvatski institut za liturgijski pastoral, Zadar, 1993., 312.

²⁴⁸ Usp. P. JOUNEL, *L'anno*, u: G. MARTIRMORT, *La Chiesa in preghiera*, 4, *La liturgia e il tempo*, Queriniana, Brescia 1984, str. 51-178, ovdje str. 130.

²⁴⁹ Usp. *Isuse, ja se uzdam u Te, molitvenik za privatnu upotrebu*, pr. Josip Sukner, Sion, Zagreb, 1976., 108.

4. Blagdan Krista, Kralja svega stvorenja

Ovu je svetkovinu uveo Pio XI. 1925. i odredio da se slavi u nedjelju koja prethodi svetkovini Svih Svetih. Krista Svevladara Crkve je i ranije slavila: Bogojavljenje, Uskrs i Uzašašće po sebi već slave Krista Kralja. Pio XI. ovako tumači; svetkovina se uvodi iz „pedagoških” razloga – u jeku sve veće sekularizacije i ateizacije htjelo se naglasiti Kristov vrhovni autoritet nad ljudima i nad poviješću.

Reforma kalendara iz 1970. htjela je naglasiti kozmičko-eshatološki značaj Kristova Kraljevskog dostojanstva. Svetkovina je pomaknuta na posljednju nedjelju „kroz godinu”, uoči došašća: dakle u perspektivi Kristovog drugog dolaska u slavi. To je po sebi djelomično problematično, zato što je u prvom dijelu došašća osnovni sadržaj Kristov drugi dolazak.

II. PORIJEKLO I POVIJEST RAZVOJA ŠTOVANJA SVETACA

1. Štovanje mučenika

Od samih je početaka Crkva imala svoje mučenike - muževe i žene koji su vjernosti Kristu Gospodinu zasvjedočili svojim životom. Zato se u grčkom i nazivaju μαρτυρεῖς - svjedoci. Vrijeme Crkve je uvijek, manje ili više, vrijeme mučenika, sve tamo od prvih progona Heroda Mlađega, preko Nerona i drugih rimskih careva, pa do primjera iz ovoga stoljeća. Grčki pojam ο/η μαρτυρ, μαρτυρος, u crkvenoj uporabi najčešće kasniji eolski oblik ο/η μαρτυρ, μαρτυρος označava, osobito u sudskoj praksi, osobu koja svjedoči za nešto što je osobno vidjela i doživjela. Kasnije ovi pojmovi nemaju isključivo pravnički značaj, nego označavaju općenito svjedočenje za neku ideju. Tako već u staroj Grčkoj μαρτυρία može biti svjedočanstvo sve do predanja vlastitog života. U rimsku liturgiju jezika preuzet je grčki izraz i na latinskom glasi: *martyr, martyris*.

U Novom zavjetu ovaj pojam označava ponajprije svjedoka, a Luka govori o svjedocima Kristovog uskrsnuća. Kršćanska se vjera temelji ne samo na očevicima (αυτοπταῖ) Kristovih djela, nego upravo na svjedocima (μαρτυρεῖς) koji u činjenici Kristove smrti i uskrsnuća svjedoče i dubokim osobnim uvjerenjem prepoznaju otajstvo našega spasenja. Tako Isus šalje svoje učenike da budu svjedocima njegovih djela uključujući i uskrsnuće: (*Isus*) im reče: „Ovako je pisano: ‘Krist će trpjeti i, treći dan, ustati od mrtvih, i u njegovo će se Ime propovijedati obraćenje i otpuštenje grijeha po svim narodima počevši od Jeruzalema.’ Vi ste tomu svjedoci” (Lk 24,46-48). Uz ova značenja u NZ poznat je i pojam mučeničkog svjedoka u osobi Stjepana koji je svjedočeći prolio svoju krv.

Moguće je da već Klement u svojoj Poslanici Korinćanima rabi izraz μαρτυρεῖν u smislu mučeništva. Mučeništvo kao svjedočenje vlastitim životom sigurno je zasvjedočeno u opisu mučeništva sv. Polikarpa sredinom 2. st. Mučenik se bori protiv sotone. „U toj borbi kršćani ne samo da Krista naslijeduju, nego i nadopunjaju njegove muke i to ne oni sami nego Krist u njima i po njima. Oni osjećaju u sebi potporu Krista i Duha Svetoga po kojoj su oni postaju kadri bez jadikovanja, štoviše, s osmjehom na

usnama podnosi najstrašnija mučenja.”²⁵⁰ Naime, „otajstvo mučenika je plod i dio otajstva Kristova. Ono je s njim povezano, štoviše jedno s njime. U štovanju mučenika ne stavlja se uz bok otajstva Kristova još jedno drugo autonomno otajstvo nego se u njemu otajstvo Kristovo zapravo razvija i primjenjuje.”²⁵¹

Kult mučenika je oblik štovanja pokojnika što je prisutno u svim kulturama.²⁵² Članovi obitelji bi se sastajali na grobu svojih pokojnika, osobito o njihovu rođendanu, gdje su onda činili žrtve ljevanice ili obdržavali *refrigerium*, gozbu u čast pokojnika. U Rimu su se takve gozbe održavale osobito u veljači, koja je u ono vrijeme bila posljednji mjesec u godini. Izgleda da je blagdan Katedre sv. Petra smješten u taj mjesec upravo iz tog razloga. Kršćani inače nisu odbacivali poganske običaje ukoliko nisu bili u suprotnosti s kršćanskim načelima. Želeći biti slični svome Gospodinu i u njegovu ukopu, kršćani su odbacili spaljivanje pokojnika i odlučili se za sahranjivanje. Umjesto *refrigeriuma*, slavili su euharistiju, a umjesto žalopojki, pjevali su himne i psalme.

Kult mučenika je u osnovi sličan štovanju pokojnika i vezan je prvenstveno uz njegov grob. Dok su se pogani okupljali oko grobova svojih pokojnika o njihovu rođendanu, kršćani su se okupljali na grobovima svojih mučenika o njihovu *nebeskom rođendanu* (*dies natalis*), na dan njihova mučeništva. Tako su se npr. vjernici iz Smirne već u 2. st. okupljali svake godine na dan mučeništva biskupa Polikarpa u radosti i veselju.²⁵³ Tom je prigodom euharistijsko slavlje bilo osobito svečano, kako to svjedoče brojni stari liturgijski spisi. U početku se nije puno razlikovalo štovanje umrlih kršćana od štovanja mučenika. Tek Augustin pobliže određuje da se za mučenike ne moli, nego za ostale pokojnike, da bi se kasnije i kršćani molili „preko” njih (kao zagovornika), a ne za njih.²⁵⁴ Za razliku od ostalih umrlih kršćana, na grobu mučenika nije se okupljala samo njegova rodbina, nego svi vjernici. Kršćani su se molili svojim mučenicima da ih zagovaraju kod Boga, kako to svjedoči *Memoria apostolorum* u katakombama sv. Sebastijana u Rimu gdje su na crvenom zidu upisani graffiti u kojima se moli Petra i Pavla da zagovaraju pojedine pokojnike.²⁵⁵ Uskoro se *dies natalis* pojedinog mučenika počeo slaviti svečanom euharistijom na njihovu grobu koji više nije bio običan, nego posebno čašćen i uređen. Sa slobodom koju su kršćani dobili u 4. st. na grobu mučenika grade se bazilike. Vrlo skoro se kult mučenika širi i izvan mjesta njihova mučeništva, a kult manje poznatih mučenika se od 4. st. širi prijenosom njihovih moćiju.²⁵⁶ Gdje god

²⁵⁰ H. STRATHMANN, μαρτυρ, u: Grande lessico del Nuovo Testamento, 6, 1269-1372, ovdje, 1370.

²⁵¹ O. CASEL, *Mysterium und Martyrium in den römischen Sakramentarien*, u Jahrbuch für Liturgiewissenschaft 2(1922)18-38, ovdje 29.

²⁵² U rimsku liturgiju latinskog jezika preuzet je grčki izraz i na latinskom glasi: *martyr*, *martyris*, usp. A. BLAISE, *Le vocabulaire latin des principaux thèmes liturgiques*, Brepols, 1966., 70.

²⁵³ Usp. *Martirio di San Policarpo*, u G. CARDARELLI (prir.), *Atti dei martiri*, Edizioni Paoline, Milano 1985., 100-113. Iz ovog je spisa vidljivo kako su već u 2. st. kršćani posebno častili Polikarpove zemne ostatke, kako su se u radosti sastajali na njegovu grobu svake godine o njegovu *dies natalis*, te kako im je Polikarpovo mučeništvo bilo primjerom i poticajem da i oni pokažu takvu vjernost i hrabrost budu li se našli u prilici da životom posvjedoče svoju vjeru. Ovaj dokument obrazlaže kult mučenika: „Doista, mi štujemo njega (Krista) jer je Sin Božji, a mučenike dostoјno častimo kao Gospodinove učenike i naslijedovatelje, zbog nenadmašne privrženosti koju su gajili prema svome Učitelju”.

²⁵⁴ Ipak, u nekim se molitvenim obrascima još u 6. st. nalazi po koja molitva „za” mučenike.

²⁵⁵ Npr. *Paule et Petre, in mente habete Sozomenum; Petre et Paule, petite pro Victore*. Ipak valja pripomenuti da u Rimu prije 250. nije bilo liturgijskog slavlja pojedinih mučenika. Grobovi su im bili bez ikakvih posebnih ozнакa, tako da se čak spomen na neke mučenike i izgubio. Izuzetak je bilo štovanje Petra i Pavla, koje ipak, prije navedene godine još nije bilo liturgijsko. Usp. M. RIGHETTI, *Manuale di storia liturgica*, 2, Ancora, Milano, 1946., 268.

²⁵⁶ Iako su antički zakoni bili strogi glede nepovredivosti grobova, ipak su kršćani prenosili kosti svojih mučenika. To je uzelo maha s osnutkom Konstantinopolisa, „novoga Rima”, koji je kostima mučenika

se nalazile moći pojedinog sveca, razvijao se i njihov kult, tako da je uskoro postalo nezamislivo sagraditi oltar u koji ne bi bile ugrađene kosti mučenika.²⁵⁷ Zanimljivo je da je i prvi kontakt Rima s novodoseljenim Hrvatima bio vezan uz relikvije mučenika: papa Ivan IV. sredinom 7. st. šalje u Dalmaciju opata Martina između ostaloga i zato da iz Istre i Dalmacije donese moći mučenika koje je onda papa položio u jednu rimsku crkvu.²⁵⁸ Kasnije spomeni svetaca ulaze i u liturgijske knjige. Koncem 4. st. rimski kalendar bilježi 50 imena mučenika kao i 12 papa. Molitve susrećemo tek u sakramentarima.

2. Štovanje svetaca koji nisu bili mučenici

Još od vremena progona počeli su se slaviti kao mučenici i oni koji su – makar nisu bili ubijeni – pretrpjeli progono, tannice, prisilni rad u rudnicima zbog vjernosti Kristu. Pojam se mučenika tako počeo širiti. Uskoro su se kao mučenici počeli slaviti i isповједnici, pustinjaci, osobito biskupi. U rimskom se kalendaru tako štuju kao sveci svi pape koji su živjeli prije 313. godine.

a) Štovanje asketa i djevice

Askete. Kad su progona bila prestala, pojavilo se pitanje kako doseći vrhunac svetosti kada više nije bilo mogućnosti pravog mučeništva? Antun Pustinjačak (+356.), Hilarije (+371.), Bazilije (+379.) i ostali odgovaraju: po asketskom životu. Ivan Zlatousti veli: „*Umrtvujte i razapinjite svoje tijelo, pa ćete i vi primiti vijenac mučeništva.*” Tako se pojavio novi tip svetosti. Kad bi asketi umirali, njihovi bi ih učenici častili kao mučenike. Tako npr. kad je Hilarion došao proslaviti prvu obljetnicu smrti Antuna Pustinjačaka, mogao je izvijestiti kako su Antunovi učenici bili sakrili njegovo tijelo bojeći se da im ga neki bogataš ne bi uzeo i sahranio u vrtu svoje vile da bi mu tamo sagradili svetište.²⁵⁹

Djevice. Bogu posvećeno djevičanstvo bilo je smatrano uzvišenijim oblikom askeze. Metod Olimpski (3. st.) uspoređuje djevičanstvo s mučeništvom: „*Zar nisu djevice svjedočile (= bile mučenice) ne trpeći, istina, tjelesnih muka za kratko vrijeme, nego vodeći borbu za vrijeme čitavog svog života za vlastitu čistoću?*”

htio podići vlastiti ugled. Car Konstancije je tamo dao prenijeti moći sv. Andrije, sv. Timoteja, sv. Luke, egipatskih mučenika, a Teodor je dao prenijeti i glavu Ivana Krstitelja. Usp. M RIGHETTI, *Manuale di storia liturgica*, 2, 271.

²⁵⁷ Osim toga, barbarske provale i pustošenja očitovala su se i na grobljima, a opustošena rimska okolica i katakombe bile su često utočišta razbojnika i ljudi na lošu glasu. Da bi se dakle grobovi mučenika sačuvali od pljačke, pape su dale prenijeti kosti najpoznatijih mučenika u rimske bazilike. Pape su kasnije iz svoje riznice davale relikvije novosagrađenim crkvama. Usp. M. RIGHETTI, *Nav. dj.*, 270-271.281-282.

²⁵⁸ Usp. F. ŠANJEK, *Crkva i kršćanstvo u Hrvata*, 1, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1988., 45.

²⁵⁹ Upozorimo i na slijedeće. Mudrost Crkve veli: „Svece valja naslijedovati, ne oponašati”. No tijekom povijesti to nažalost mnogi nisu uzimali u obzir. Tako npr. život sv. Antuna Pustinjačaka nije ideal kršćanstva. Jednostavno, to je bio njegov put, a svatko od nas, unutar evanđeoskih naputaka pod vodstvom Duha Svetoga treba pronaći svoj put. Mnogi su tako otišli u fanatizam nastojeći oponašati sv. Antuna Pustinjačaka, sv. Franju... A valjalo se samo nadahnjivati njihovim životom i naslijedovati njihovu želju i volju da odgovore na poziv koji je Bog njima bio uputio. Nema recepta za svetost. Svaki je čovjek jedinstven i neponovljiv. Takvim ga je Bog htio, tako je onda i s njegovim pozivom na svetost.

Udovištvu se također smatralo oblikom askeze s mogućnošću služenja Crkvi. Naime, institucionalizirani red udovica, još je u apostolskim vremenima bio posvećen karitativnom djelovanju, kako se to vidi iz 1 Tim 5,10-11:

„U popis neka se unosi udovica ne mlađa od šezdeset godina, jednog muža žena, koja ima svjedočanstvo dobrih djela: da je djecu odgojila, da je bila gostoljubiva, da je svetima noge prala, da je nevoljnima pomagala, da se svakom dobru djelu posvećivala.“

b) Štovanje biskupa

U vrijeme progona mnogi su biskupi bili mučenici i kao takvi čašćeni. Drugi su trpjeli progonstva i tamnice i bili također štovani. Kad su se pojavili pustinjaci, crkve su sve češće njih birali za biskupe, tako da su se i oni kasnije počeli častiti kao sveci (da se razumijemo, samo iza smrti!). Svaka je Crkva još imala popis dana smrti svojih biskupa. U jednom je trenutku taj popis jednostavno uvršten u kalendar mučenika, pa su se tako i biskupi počeli slaviti kao sveci.²⁶⁰

3. Daljnji razvoj štovanja svetaca

U prvim su se stoljećima mučenici častili gotovo isključivo na njihovim grobovima. Koncem 4. st. njihov se kult širi, tako na npr. u Rimu susrećemo štovanje afričkih mučenika Ciprijana, Perpetue i Felicite. Od 6. st. vjernici slave *dies natalis* pojedinog mučenika u bazilikama, gdje redovito i počivaju kosti pojedinog mučenika. U ovo je vrijeme već redovita pojava da štovanje pojedinih svetaca prelazi iz Crkve u Crkvu. Poznato je npr. da već koncem 4. st. cijela Crkva slavi svetkovinu Petra i Pavla.

a) Prijenos i štovanje relikvija

Nakon progonstva, koncem 4. st. posvuda su se prenosile kosti mučenika s groblja u bazilike. To je osobito poticao Ambrozije. U Rimu su kosti svih mučenika bile prenesene u crkve tek u 8. st. zbog opće nesigurnosti nastale gotsko-bizantskim ratom. Dijeljenje (komadanje) relikvija se u Rimu javilo razmjerno kasno. Poznato je npr. da su se 415. u Jeruzalemu pronašle moći sv. Stjepana, a jedan je njihov dio dospio do Hipone gdje su se onda počela događati čudesna. Otada je svaka crkva koja bi posjedovala komadić-relikviju nekog sveca počela slaviti njegov *dies natalis*. Širenjem relikvija širilo se i štovanje pojedinih svetaca.

b) Hagiografska literatura

Hagiografska je literatura također pridonijela širenju kulta pojedinih svetaca. Najznačajniji su spisi svakako *Acta martyrum*. To su najizvorniji dokumenti o mučeništvu, „iz prve ruke”, tj. spisi nalik sudske spisima o njihovu mučeništvu. Nastali su nedugo nakon mučeništva, praktički još za života onih koji su bili svjedoci. Donosimo kao primjer izvještaj o mučeništvu sv. Sinerota u Sirmiju 307.:

1. Kad je Sinerot, pridošlica grčkog podrijetla, iz mjesta progonstva stigao do Sirmija, započe obrađivati vrt da bi se prehranio, jer drugog umijeća nije znao. U vrijeme

²⁶⁰ Valja ipak priznati sljedeće: kod proglašenja svetima čini se da je i danas postupak brži i jednostavniji ukoliko se radi papi, biskupu, svećeniku, redovniku, redovnicu, nego kada je u pitanju neki laik...

progona, bojeći se vremenitih muka, skrivaо se kraće vrijeme, nekoliko mjeseci. Nakon toga započeo je svoj vrt slobodno obrađivati. Dok je to činio, jednoga dana neka gospođa s dvije djevojke uđe u njegov vrt i započe se šetati. Kad ju je video gore spomenuti starac, reče joj: „Što tražiš ovdje, ženo?“ A ona reče: „Sviđa mi se šetati po vrtu.“ A on joj reče: „Kakva se to gospođa u neprimjereno vrijeme šeće? Tek je šesta ura. Vidim da nisi došla radi šetnje, nego radi neobuzdanosti i raspuštenosti. Zato izidi i vladaj se onako kako dolikuje čestitoj gospođi.“

2. Kad je ona sva smetena izišla, poče u sebi bjesnjeti, ne zbog toga što je bila istjerana, nego zbog svoje nezadovoljene strasti. Ipak je pisala svome mužu koji je bio u službi cara Maksimijana, spominjući nepravdu koja joj je učinjena. Kad je njezin muž pročitao pismo, odmah se požali caru i reče mu: „Dok smo mi ovdje u tvojoj službi, naše žene koje su daleko od nas trpe nepravde.“ Tad mu ovaj dade vlast da se osveti preko upravitelja pokrajine i tako dobije zadovoljštinu. Primivši tu ovlast, požurio je da osveti nepravdu ne gospođi, nego nečasnoj ženi. A kad je došao u spomenuti grad [Sirmij], odmah dođe upravitelju, iznese mu slučaj nepravde, pokaza carevo pismo i reče mu: „Osjeti nepravdu koja se dogodila mojoj gospođi dok sam ja bio odsutan.“²⁶¹ Čuvši to, upravitelj zapita u čudu: „Tko se to usudio uvrijediti ženu časnika careve tjelesne straže?“ A dvorjanin kaže: „Sinerot, neki plebejac, vrtlar.“ Saznavši mu ime, upravitelj naredi da ga smjesta dovedu. Kad su ga priveli, upita ga: „Kako se zoveš?“ A on odgovori: „Sinerot.“ Upravitelj upita: „Tvoje zanimanje?“ A ovaj reče: „Vrtlar.“ Upravitelj reče: „Zašto si uvrijedio ženu takva čovjeka?“ On odgovori: „Nikada nisam nikakvu gospođu uvrijedio.“ Upravitelj bijesan reče: „Dokaži mu kakvoj je gospođi nanio nepravdu, kad se ona htjela šetati vrtom.“ A on bez ikakva straha odgovori: „Sjećam se da sam u svome vrtu video neku ženu koja se šetala u nedolično vrijeme. Ukorio sam je i rekao da se ne ponaša ispravno žena koja u to doba izlazi iz muževljeva doma.“ A muž, čuvši za čin svoje neuredne i nečiste žene, pocrvenje i zamuknu: nije više tražio kaznu od upravitelja za nepravdu radi koje je došao. Bio je, naime, veoma smućen.

3. Kad je upravitelj čuo odgovor svetog čovjek, počeо je u sebi razmišljati o njegovu slobodnom iskazu i kazao je: „Ovaj čovjek je kršćanin kad mu se ne sviđa da vidi u neprimjereno vrijeme ženu u svojem vrtu.“ I reče njemu: „Što si ti?“ A ovaj bez ikakva oklijevanja odgovori: „Kršćanin sam!“ A upravitelj će: „Gdje si se do sada skrivaо i kako si izbjegao da ne žrtvuješ?“ On odgovori: „Bogu se svidjelo da me sačuva u tijelu do ovoga časa. Bio sam kao kamen odbačen od gradnje; a sada me traži Gospodin za svoju građevinu. Kada je sada htio da me otkriju, pripravan sam za njegovo ime trpjeti da s ostalim svetima imam udio u njegovu kraljevstvu.“ Kad je upravitelj ovo čuo, jako rasrđen reče: „Budući da si se do sada skrivaо i krijući se pokazivao prezir prema carskoj zapovijedi, te nisi htio žrtvovati, naređujemo da ti se odrubi glava.“ Odmah su ga zgrabili i odveli na stratište i sluge mu đavolske odrube glavu osmi dan prije martovskih kalenda (22. veljače) za vladanja Gospodina našega Isusa Krista, komu čast i slava u vijeke vjekova. Amen.²⁶²

Tzv. „mučeništva“ (*passiones*) su kasnijeg datuma i njihova je povijesna vrijednost manja nego kod *acta martyrum*. Često su to puta legende koje objašnjavaju nastanak nekog svetišta. K tomu dolaze životopisi svetaca različite povijesne vrijednosti, već prema tome tko ih je pisao koliko nakon svečeve smrti. Pripomenimo da su širenju

²⁶¹ Daljnji hrvatski tekst (uz neke nužne nadopune) preuzet je iz: VČ 1995, str. 15.-16. Ovaj je tekst inače preuzet iz rukopisa M. DRAGUTINCA. Usp. M. DRAGUTINAC, *Hagiografija II.*, Sv. Sinerot (rukopis), Arhiv SNFK Đakovo. Usp. također: M. DRAGUTINAC (nepotpisano), *Sveti Siren (Sinerot)*, u: VĐB, 2 (1949.), str. 17.-19.

²⁶² Z. PAŽIN – K. VIŠATICKI, *Vlastiti misal Đakovačke i Srijemske biskupije*, Đakovo, 2013., str. 114-115. U istoj knjizi donose se akta sv. Poliona, Ireneja Sirmijskog, Kvirina te Hermila i Stratoniaka.

štovanja pojedinih svetaca uvelike pridonijela i hodočašća. Uzmimo za primjer mučeništvo sv. Anastazije. Sigurno je da je srijemska mučenica, ali su mnogi odlomci očito legendarni. Evo dijela iz *Passio S. Anastasiae*.

35. [Prefekt] zapovijedi [prefekt] da se ona [Anastazija], zajedno s mnogim drugima koji su po zakonu imali biti kažnjeni, ukrca na brod koji onda treba biti potopljen. Neki su od ukrcanih bili ubojice, neki preljubnici, a drugi osuđeni zbog različitih zločina. Među njima bio je jedan kršćanin, Eutihijan, kojemu je bila oduzeta velika baština, jer je bio bogat. On, po naravi posve nevin, nadmašivao je i aristotelovce. Naime, nakon što su mu bila oduzeta sva njegova dobra, šutio je brinući se i strahujući samo za to da ne izgubi bogatstvo svoje vjere. Kad god bi ga saslušavali i kad god bi ga ispitivali, ništa drugo nije govorio nego: „Neće mi uzeti Krista niti onaj koji mi uzme glavu.“ Ukrcaše, dakle, na brod oko sto dvadeset zločinaca i pustiše da otplove na pučinu, gdje je more bilo uzburkano. Tamo, prema zapovijedi, oštetiše oplatu broda i ostaviše ih tako [na brodu]. Tada se ukaza sveta mučenica Teodata koja je sjedila upravo na oštećenom dijelu broda, spasivši tako brod od opasnosti. Anastazija je poticala sve koji bijahu na brodu da povjeruju u Gospodina, a mučenica Teodata im je pokazala Eutihijana koji će im biti sudrug u mučeništvu. Anastazija mu poljubi koljena govoreći: „Reci molitvu da svi budu kršteni.“ Kad je on na poticaj svete Anastazije počeo moliti, svi povjerovaše. Jedan dan i jednu noć ostadoše na pučini, ali tako da im se činilo kao da su na kopnu: bez straha, bez jakih struja, bez valovlja. Trećega dana dospješe do otoka zvanog Palmarija na koji su kroz određeno vremensko razdoblje bili slani u izgnanstvo mnogi biskupi, svećenici i mnogi vjernici. Iskrcavši se na kopno bijahu primljeni s himnima i psalmima.

36. Trećega dana poslali su ribare duž obale da izvijeste prefekta gdje ih je pobješnjelo more izbacilo mrtve. Oni izvjestiše da su svi, postavši kršćani, neozlijedjeni došli na otok Palmariju i da, zajedno s onima koji su prije tu bili izagnani, danju i noću neprestano hvale svoga Boga. Onda prefekt dade da ih se sve dovede na kopno te stavi pred njihove oči s jedne strane darove a s druge isukane mačeve govoreći: „Tko bude htio žrtvovati biti će bogat i čašćen, a tko odbije to učiniti, biti će mu odrubljena glava ili će biti spaljen u vatri.“ Bilo je više od dvije stotine muškaraca i sedamdeset žena, ne računajući djecu. Od svih njih ni jedan jedini nije dopustio da bude zaveden da bi spasio sadašnji život žrtvujući bogovima i svi oni na različiti način podnesoše mučeništvo. Na koncu i samoj Anastaziji svezaše ruke i noge za stupove i ispod nje podmetnuše organj. U tom mučeništvu je predala duh moleći i blagosliviljajući Gospodina Isusa Krista. Onda je kršćanska gospođa Apolonija, zahvaljujući prefektovoj ženi, uspjela otkupiti njezinu tijelo. Kad ga je dobila, pomazala ga je mirisnim pomastima, omotala skupocjenim platnom i sahranila u vrtu svoje kuće, na način kako dolikuje jednoj mučenici. Nakon toga, potrošivši ne malu količinu novca, sagradi baziliku na mjestu njezina groba. Sveta je Anastazija podnijela mučeništvo osmoga dana prije siječanjskih Kalenda (25. prosinca) i držana na tajnom mjestu. Nakon što je sagrađena bazilika u kući Apolonije, prenesena je 7. rujna u tu baziliku gdje Gospodin čini svoja dobročinstva na hvalu svoga imena sve do konca vremena. Amen.²⁶³

4. Štovanje svetaca u liturgiji

Grgur Veliki tumači kako se glede štovanja nekog sveca u Rimu osobito pazi na načelo *nomen, locus, dies*, tj. da se radi o pravom mučeniku, te da se zna mjesto i vrijeme liturgijskog slavlja.

²⁶³ Z. PAŽIN – K. VIŠATICKI, *Vlastiti misal...*, str. 95-97

a) Kalendari

Svaka je Crkva imala kalendar u koji su bila unesena imena mučenika i dan kada se slavio njihov liturgijski spomendan, bilo da se radilo o mjesnim, bilo o općim svećima. Kasnije je, naravno, došao običaj da je pojedina Crkva rado unosila neke osobito poznate mučenike nekih drugih Crkava, tako da se, praktički sve više i više išlo prema općem kalendaru.

b) Martirologiji

Za razliku od kalendara, martirologiji nabrajaju sve svece koji padaju određenog dana (tj. može ih biti više u jednom danu), bez obzira na mjesto štovanja. Martirologij se prije čitao u sklopu časoslova, a često puta je bio jedini liturgijski spomen pojedinih (jedva poznatih) svetaca. Dakle, martirologij je praktički sabrao i sistematizirao različite mjesne kalendare. Osobito je poznat *Jeronimov martirologij* koji se služio rimskim, nikomedijskim i afričkim kalendarima. Ovaj martirologij navodi samo ime, dan i mjesto, a tek koji puta donosi i kratku bilješku o mučeništvu pojedinog sveca. Ovaj je martirologij ujedno najvažniji izvor za ostala hagiografska djela. Spomenimo da je dosadašnji Tridentski martirologij²⁶⁴ zamijenjen novim tek 2004.²⁶⁵ Predviđeno je da se u bogoslužju ovaj martirologij koristi na sljedeći način: Kada se slavi Jutarnja iz Časoslova, nakon završne molitve čita se odgovarajući odlomak iz martirologija. Čitanje se završi riječima: *V. Dragocjena je u očima Gospodnjim. R. Smrt njegovih svetih.* Može se dodati jedno kratko čitanje koje se zaključi završnom molitvom i zaključnim blagoslovom. Predviđeno je da se martirologij čita istim redoslijedom, ali izvan službe časova. Nažalost, nema hrvatskog prijevoda. A to je službena i važeća liturgijska knjiga...

c) Proglašenje svetim (kanonizacija)

Iako je bilo biskupsko pravo uzdizati neke kršćane na čast sveca, ipak su se od 10.-11. st. biskupi sve češće obraćali autoritetu pape da potvrdi ispravnost štovanja pojedinog sveca. Prvo zasvjedočeno odobrenje kulta jednog sveca od strane pape bilo je 993. kada je proglašen svetim sv. Ulrik, augsburgski biskup (+ 973). Tek 1171. Aleksandar III. nalaže da se ne smije nikoga častiti kao sveca bez odobrenja Rimske crkve. Nakon Tridentskog sabora za proglašenje svetaca se počinje brinuti Kongregacija obreda (1588.). Godine 1634. je uveden prvi stupanj od proglašenja svetim: beatifikacija - proglašenje blaženim. Prvi je bio proglašen blaženim sv. Franjo Saleški. Kod proglašenja svetim ili blaženim se gleda na: a) pravovjerje kandidata, b) junačko vršenje evanđeoskih kreposti, c) čudesa koja su nastala na njegov zagovor. Pri tome se za mučenika ne traži treća točka.

d) Rimski kalendar

Sa sv. Tomom Becketom (+ 1170.) koji je neposredno nakon svoga mučeništva bio štovan kao svetac, rimski se kalendar otvorio suvremenim svećima. Osnova rimskog

²⁶⁴ Usp. *Martyrologium Romanum. Editio Princeps* (1584.), Libreria Editrice Vaticana, Città del Vaticano, 2005. i sva kasnija izdanja.

²⁶⁵ Usp. *Martyrologium Romanum ex decreto scorsancti oecumenici concilii Vaticani II instauratum, auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatum.* Editio altera, Typis Vaticanis, 2004.

kalendar je rimsko-franački kalendar iz 8. i 9. st. U 11. st. se širi kult papa, tako da su se uzimali kao sveci svи pape koji su umrli prije 313. U 12. st. se počinje širiti legenda o svecima koji nisu nikada ni postojali, nego je sāma legenda imala odgojni značaj.

e) Tridentski kalendar

Kalendar misala i brevijara Pija V. (1568.) preuzima kalendar iz 12. st. i uključuje ostale svece od 12. do 16. st. Rimski se kalendar širi po čitavom Zapadu. Od konca 16. st. pa do 2. Vatikanskog sabora rimski je kalendar doživio pravu inflaciju: kalendar iz 1568. je imao 200 blagdana, a onaj iz 1960. još 145 novih. Valja priznati da je u to vrijeme bilo puno velikana koji su zavrijedili da ih se časti, ali je bilo i onih čiji su život i svetost bili prilično nejasni.

f) Opći rimski kalendar iz 1969.

Pavao VI. je 14. veljače 1969.²⁶⁶ motuproprijem *Mysterii Paschalis* odobrio Opća načela misala i Opći rimski kalendar.²⁶⁷ Papa kaže kako je „tijekom stoljeća narastao broj vigilija, blagdana i osmina, postupno su prekrojeni neki dijelovi liturgijske godine, a vjernici su katkad prianjali uz neke posebne pobožnosti, te se činilo da im to odvraća duh od središnjih otajstava božanskoga otkupljenja“.²⁶⁸ Zato Papa ističe da „slavlje vazmenoga otajstva, kako nas jasno uči II. vatikanski sabor,²⁶⁹ zauzima središnje mjesto u kršćanskom bogoslužju“. koje se na svoj način slavi tijekom cijele liturgijske godine, osobito nedjeljom. U tome smislu valja ponovno istaknuti značenje nedjelje, što je vidljivo i iz reformi Pija X. i Ivana XXII. Papa posebno ističe reformu Velikoga tjedna za vrijeme Pija XII. Liturgijska godina, naglašava on, prvenstveno treba slaviti otajstva našega otkupljenja koje je ostvario Isus Krist. Međutim, i blagdanima Blažene Djevice Marije i svetaca Crkva naviješta i obnavlja Kristovo vazmeno otajstvo (SC 104). U tom je duhu preuređen kalendar, tako da su izostavljena imena nekih manje poznatih svetaca, a uvrštena „imena mučenika onih krajeva u koje je evandeoska poruka stigla kasnije“.

*Opća načela o liturgijskoj godini i kalendaru*²⁷⁰ obuhvaćaju liturgijsku godinu i sām kalendar te na koncu donose Opći rimski kalendar i Tablica liturgijskih dana prema redu prednosti. Opća načela na samom početku daju osnovnu postavku:

„Spasiteljsko djelo Kristovo slavi sveta Crkva u određene dane tijekom godine svetim spomenom. Svakoga tjedna, u dan što ga zove Gospodnjim, vrši spomen Gospodnjeg uskrsnuća, koje uz to, zajedno s njegovom blaženom mukom, obnavlja jednom godišnje

²⁶⁶ Usp. M. RIGHETTI, *Manuale di storia liturgica*, 2. *L'anno liturgico*, Milano, ³2005.; A. J. CHUPUNGCO (prir.), *L'anno liturgico. Anámnesis* 6, Genova, 1988.; A. BUGNINI, *La riforma liturgica (1948-1975)*, Rim, 1983.; V. ZAGORAC, *Krist, Posvetitelj vremena*, Zagreb, 1996.; G. MARTIMORT (prir.), *La Chiesa in preghiera*, 4, *La liturgia e il tempo*, Brescia, 1984.; A. ADAM, *Slaviti crkvenu godinu*, Sarajevo, 2003.; K.- H. BIERITZ, *Crkvena godina*, Zagreb, 2010.

²⁶⁷ Apostolsko pismo motuproprij „Slavljenje vazmenog otajstva“, u: *Rimski misal*, Zagreb, 1980., 42-43.

²⁶⁸ U prethodnom je Misalu bilo 345 različitih spomena svetaca, a 11 blagdana svetaca imalo je čak i svoju osminu: Stjepan, Ivan apostol, Nevina dječica, Bogojavljenje, Josip (čije je slavlje, osim 19. ožujka, bilo u srijedu 2. tjedna poslije Vazmene osmine), zatim Ivan Krstitelj, Petar i Pavao, Velika Gospa, Mala Gospa, Svi sveti te Bezgrešno začeće BDM.

²⁶⁹ Usp. SC 102-111.

²⁷⁰ Usp. Opća načela o liturgijskoj godini i o kalendaru, u: *Rimski misal*, Zagreb, 1980., 44-49. Opća načela su identična u sva tri tipska izdanja: 1969., 1975. i 2002.

najvećom svetkovinom Vazma. A u krugu jedne godine razvija cjelokupno Kristovo otajstvo te s njime zajedno slavi spomendane svetih.“

Tako se i postupilo u oblikovanju jakim vremena, te u vrednovanju Dana Gospodnjega. Glede slavljenja spomendana svetaca osnovno je načelo reforme kalendara bilo to da se pojedini svetac po mogućnosti slavi na dan njegove smrti, što odgovara dnevnome *dies natalis*. Htjelo se također pročistiti i obogatiti Rimski kalendar. „Pročistiti“ je značilo izbaciti iz kalendara spomendane onih svetaca koji su ili legendarni, ili o njima ne znamo ništa osim imena i napomena da su u nekoj Crkvi bili nekada štovani. Tu, naravno, ima izuzetaka. Tako su ostali su u kalendaru spomendani sv. Nikole, sv. Juraja, sv. Cecilije, iako o njima znamo veoma malo.²⁷¹ „Obogatiti“ je značilo da u kalendar treba uvrstiti neke novije svece, a osobito one iz novokršćanskih zemalja (npr. afrički i japanski mučenici). Tako se došlo do 180 svetaca predloženih za spomendane i blagdane, s time da su mnogi od njih neobvezatni spomendani.²⁷² 'Decentralizirati', znači ostaviti mjesnim Crkvama da slave one svece koji su na njihovu području važni. Nadalje, dokida se mogućnost da se u istoj misi uzimaju dvije ili više molitava, tako da bi se „pokrilo“ više slavlja koja bi pala istoga dana. U prethodnom Misalu najpoznatiji je slučaj da su se na božićnoj misi zornici nakon zborne, darovne i popričesne molitve uzimale i odgovarajuće misne molitve o sv. Anastaziji. Takve mogućnosti danas nema. Prema tome, ako su jednoga dana moguća dva liturgijska slavlja (npr. od dana i od nekoga sveca), onda se može uzeti samo jedan obrazac.

Spomenimo ipak još i ovo. Misal Pija V. imao je oko 200 spomendana svetaca, ali je tome popisu do Drugoga vatikanskog sabora dodano još 145 novih. Kao da se u naše vrijeme nešto slično događa. Naime, od prvog tipskog izdanja 1970. pa do trećeg tipskog izdanja 2002. uvedeno je još 16 neobvezatnih i jedan obvezatni spomendan. Od 2002. pa do 2020. uvedeno je još šest neobvezatnih i jedan obvezatni spomendan. K tome, od 2002. pa do 2020. uvedeno je šest novih blagdana, od kojih su prije toga četiri bila obvezatna spomendana: Sv. Ćiril i Metod (po Općem kalendaru 14. veljače, a po našem vlastitom 5. srpnja), Sv. Katarina Sijenska, 29. travnja; Sv. Benedikt, 11. srpnja, te Sv. Marija Magdalena, 22. srpnja, a dva su sadašnja blagdana bila neobvezatni spomendani: Sv. Terezija od Križa, 9 kolovoza te Sv. Brigita, 23. kolovoza. Tako su od 1970. do 2020. sveukupno uvedena 24 nova spomendana i pet novih blagdana. Spomenimo i ovu poteškoću. Za čak dvadeset obvezatnih spomendana u Misalu se donosi kao vlastita samo zborna molitva, dok se druge dvije molitve trebaju uzeti iz zajedničkog slavlja. K tome nije lako dokučiti kriterije po kojima su za neke spomendane donesene sve vlastite molitve, a za neke samo zborna. Na primjer, za spomendan Sv. Antuna („sveca svega svijeta“!), te za apostola Njemačke, Sv. Bonifaciju, donosi se samo zborna molitva, a istovremeno za sv. Alojzija sve tri...²⁷³

Glede slavljenja spomendana i blagdana svetaca spomenimo još i ovo. U korizmi nema obvezatnih spomendana, nego se oni mogu slaviti samo kao „spomendani u povlašteno vrijeme“ i to tako da se od spomendana uzima samo zborna, a ostale molitve od dana.

²⁷¹ Istini za volju, ovo troje svetaca izuzetno je važno. Sv. Nikola i sv. Juraj zbog ekumenskih i kulturoloških razloga, a sv. Ceciliju je ipak valjalo zadržati kao zaštitnicu crkvene glazbe.

²⁷² Međutim, svakome je svećeniku slobodno slaviti bilo kojega sveca koji je za određeni dan spomenut u Rimskom martirologiju.

²⁷³ Na njemačkom govornom području to je jednostavno riješeno: u Misalu se za svakoga sveca donose sve molitve (preuzete po potrebi iz zajedničkog slavlja), a u Lekcionaru se za svaki spomendan donose otisnuta sva čitanja (po potrebi preuzeta iz zajedničkog slavlja), što je za čitača i svećenika puno praktičnije.

Da bi se naglasio pokornički značaj korizme, prebačeni su neki blagdani i spomendani svetaca.²⁷⁴ Evo nekoliko primjera:

	prethodni Misal	važeći Misal
Sv. Matija	24. veljače	14. svibnja
Sv. Toma Akvinski	7. ožujka	28. siječnja
Sv. Grgur Veliki	12. ožujka	3. rujna
Sv. Benedikt	21. ožujka	11. srpnja
Sv. Leon Veliki	11. travnja	10. studenoga

Međutim, iako su ove promjene liturgijski bile posve opravdane, ipak se nešto i izgubilo, jer su neki datumi bili snažno utisnuti u kulturu našega naroda. Tako se, na primjer, govorilo da „sveti Matija led razbjija“ (21. veljače), a Grgurovo (po starom kalendaru 12. ožujka) i danas je veoma važan datum u Požegi, kad se slavi oslobođenje od Turaka...

Evo pregleda stupnjeva liturgijskog slavlja svetaca:

- *Svetkovina*: to je najviši stupanj. U misi se uzimaju Slava i vjerovanje, dva čitanja i evanđelje, a u Službi čitanja u časoslovu dodati Tebe Boga hvalimo.
- *Blagdani*: U misi se uzima slava, jedno vlastito čitanje i evanđelje, u časoslovu opet Tebe Boga hvalimo.
- *Obavezni spomendani*: Uzimaju se molitve od sveca (kao u svetkovinama i blagdanima), čitanja se mogu uzeti bilo od sveca, bilo od dana.
- *Neobavezni spomendani*: Ove spomendane nije obvezano uzeti, a ako se uzmu, onda se postupa kao kod obaveznih spomendana.

g) Liturgijsko slavlje

Već od samih početaka štovanje se svetaca sastojalo u bdjenju uz grob mučenika na obljetnicu njegova mučeništva. Pri tome su se čitali biblijski odlomci, izyještaji o mučeništvu svetaca. Euharistija se u pravilu slavila dvaput: prvi put kao misa bdjenja uz grob, a drugi put slijedećeg dana. Drugi Vatikanski sabor ovako objašnjava smisao slavljenja spomendana svetaca (SC 104):

„O rođendanima svetaca Crkva naješće vazmeno otajstvo u svecima koji su zajedno s Kristom trpjeli, te su s njime suproslavljeni, a vjernicima predlaže njihove primjere, koji po Kristu sve privlači k Ocu, i njihovim zaslugama moli i postizava Božja dobroćinstva.“

Uočimo: Svetac je velik koliko je u svom životu uspio ostvariti Kristovo vazmeno otajstvo, pa nam u tome može biti uzor i kao takav ujedno i zagovornik. Neka silna čudesna djela koja bi on bio učinio su od drugotne važnosti. U misnim se molitvama spominje onaj specifični način na koji je pojedini svetac svom životu ostavio vazmeno otajstvo Kristovo (kao npr. posebno propovijedanju, posluživanju). Uglavnom se

²⁷⁴ Iako su ove promjene liturgijski bile posve opravdane, ipak se nešto i izgubilo, jer su neki datumi bili snažno utisnuti u kulturu našega naroda. Tako se, na primjer, govorilo da „sveti Matija led razbjija“ (21. veljače), a Grgurovo (po starom kalendaru 12. ožujka) i danas je veoma važan datum u Požegi, kad se slavi oslobođenje od Turaka...

nastojalo da svaki svetac ima barem vlastitu zbornu molitvu. Predložen je veliki izbor molitava u zajedničkim slavlјima pojedinih svetaca (mučenici, apostoli, pastiri, itd.).

Napominjemo da su misne molitve uvijek upravljene Bogu koji je čudesan u svojim svetima, pa se onda moli da nam Bog nešto podari po zaslugama pojedinog sveca. Nikad misne molitve nisu upravljene izravno nekom svecu. To bi bilo liturgijski nedopustivo.

h) Štovanje slika i kipova

Pogani su doslovno štovali kipove svojih božanstava, vjerujući da ti kipovi imaju božansku moć. Bila je to prava idololatrija. Iako bi onda bilo za očekivati da su se kršćani u počecima jako čuvali toga da slikama i kipovima prikazuje događaje i likove iz Svetog pisma, povjesna je činjenica da su već u katakombama slikali biblijske i simboličke prizore. Ipak je i u prvoj crkvi, a i kasnije bilo onih koji su se oštro suprotstavljali bilo kakvim slikama i kipovima koji bi prikazivali Krista, Mariju, svece ili općenito biblijske prizore, a osobito su se protivili tome da se te slike i kipovi postave u crkve.²⁷⁵ Protivnici slika i kipova nazivali su se *ikonoklasti*. Tzv. ikonoklastičke borbe bile su veoma žestoke i krvave sve do konca 8. st. kada je konačno na 2. Nicejskom saboru 787. pobijedilo pravovjerje:

*„Prikazivanje križa, kao i svete slike, bilo da su naslikane ili isklesane ili kopirane na bilo koji način trebaju se postaviti na zidove crkava, na sveto posuđe, na odjeću, duž putova. Postavljajući ove slike vjernik se prisjeća onih koje te slike prikazuju i tako će se potaknuti da ih nasljeđuje i osjećat će se potaknutim da ih časti i slavi. Međutim, neće im iskazivati ono štovanje i klanjanje (*cultus latriae*), koje pripada samo Bogu. Ipak će moći častiti (te likove i slike) prinoseći im tamjan i sjaj kandila, kako se to običava činiti pred slikama svetoga Križa i pred knjigama evanđelja. To je bio pobožni običaj starih, jer čast koja se iskazuje slici pripada onome koga ona predstavlja i tko god časti sliku ima nakanu častiti osobu koju ona predstavlja!“²⁷⁶.*

Rekli bismo da i danas valja imati na umu kako neki, „nejake savjesti“ pristupaju slikama, kipovima i relikvijama na čisto poganski način. Slično se ponašaju kad je u pitanju neko svetište. Valja ih strpljivo odgajati nudeći im pravu nauku i zdravo bogoslužje. Pored svega toga, neki vjernici hodaju rubom praznovjerja ili upadaju u pravo praznovjerje kada je u pitanju bolest ili neka velika nevolja. Za neke od tih pojava krivnju snose i određeni svećenici.²⁷⁷

5. Neke svetkovine

a) Sveti Ivan Krstitelj

Ugled je sv. Ivana Krstitelja nedvojbeno velik: on je preteča Spasiteljev, za njegovo su začeće i rođenje vezani čudesni znakovi, on je još u majčinoj utrobi pozdravio Spasitelja... Njega konačno, i sam Isus proglašava „najvećim rođenim od žene“. To se

²⁷⁵ Vjerojatno su povoda toj strogoj osudi slika davali kršćani koji su štovali slike i kipove na poganski način – dajući im božanska svojstva. To je uvijek opasnost za one nejake u vjeri.

²⁷⁶ DS, 302. Ipak, istočne Crkve danas časte samo slike, ali ne i kipove.

²⁷⁷ Tako je npr. u bosanskoj Posavini poznat običaj da svećenik poslije mise „rastresa“ misno ruho nad bolesnim djetetom da bi ozdravilo...

vidi i u liturgijskoj godini: uz Božić i Malu Gospu jedino se još slavi rođendan Ivana Krstitelja. K tome postoji još i liturgijski spomen njegove smrti. Štovanje je sv. Ivana Krstitelja zasvjedočeno već od 4. st. po čitavom kršćanskom svijetu. Njemu je posvećena i poznata lateranska krstionica u Rimu (u kojoj je kršten ostarjeli car Konstantin) te je po njoj i lateranska bazilika dobila ime (ta je bazilika prvotno posvećena Spasitelju, a danas još i sv. Ivanu Krstitelju i sv. Ivanu Apostolu).

Datum. Ima svjedočanstva da je u počecima postojala svetkovina sv. Ivana Krstitelja koja se slavila u siječnju, što je bilo vezano uz Bogojavljenje koje – osobito na Istoku – između ostalog slavi i Kristovo krštenje. Ta je svetkovina vrlo vjerojatno padala 5. siječnja. Ipak, već je od samih početaka postojala svetkovina rođenja sv. Ivana Krstitelja 24. lipnja. Zašto? Prema Lukinom izvještavanju, Ivan je 6 mjeseci stariji od Isusa, čije se rođenje slavi 25. prosinca. Zašto se onda Ivanovo rođenje ne slavi 25. lipnja? Prema rimskom računanju Božić (25.12.) se slavio *VIII. Kal. ianuarii*, a Ivanovo rođenje isto *VIII. Kal. iulii*, što pada 24. lipnja, jer lipanj ima samo 30 dana.²⁷⁸

Kult se sv. Ivana naglo širio. Npr. u Rimu je bilo dvadesetak crkava njemu posvećenih, a u Galiji je ovoj svetkovini prethodio dvotjedni post. Najstarije bogoslužne knjige predviđaju za ovaj dan više misa. Tako Grgurov sakramentar donosi misu bdjenja, ponoćku i dnevnu misu. Ovdje je očigledna sličnost s Božićem.

Uz ovu su svetkovinu vezani različiti narodni običaji od kojih su svakako najpoznatiji ivanjski krjesovi. I ovdje je očigledna sličnost s Božićem. Božić je vezan uz rimske solsticije i polazeći od poganskog slavlja u čast mladom suncu koje se ponovno rađa (jer dani opet postaju dulji, a sunce na obzorju više) ovaj blagdan slavi Krista koji je ono pravo „mlado sunce s visine” koje nas pohada. Rođenje pak Ivana krstitelja je vezano uz ljetne solsticije, kada je sunce najjače; Ivan je onaj koji je najavio Krista-Sunce. Sami ivanjski krjesovi imaju nešto i poganskoga - na početku ljeta još su stari narodi paleći vatre htjeli „pojačati” snagu sunca.

Danas svetkovina rođenja sv. Ivana Krstitelja ima misu bdjenja i dnevnu misu. Budući da se radi o svetkovini, ona ima prednost pred nedjeljom „kroz godinu” ako padne nedjeljom. Misna čitanja su bogata: evanđelja donose izvještaje o najavi Ivanova rođenja i o samom rođenju, a prva čitanja (Jer i Iz) govori o proroku kojega Bog poziva još u utrobi njegove majke. Druga čitanja govore o najavi spasenja koje nam je došlo u Kristu.

Mučeništvo sv. Ivana Krstitelja. Ovaj spomendan pada 29. kolovoza. Poznat je i pod imenom Glavosijek sv. Ivana Krstitelja. Naravno, ne možemo znati da li je sv. Ivan podnio mučeništvo upravo toga dana. Beda Časni vjeruje da je 29. kolovoza koju godinu prije 391. u blizini Kalcedona pronađena Pretečina glava. Međutim, po svoj prilici ovaj datum odgovara danu posvete bazilike u čast sv. Ivana u Sebasti (drevnoj

²⁷⁸ Pavao Đakon (+ 799) spjevalo je poznati himan sv. Ivanu. Legenda pripovijeda okolnosti: Jedne Velike subote, kad je on trebao pjevati Vazmeni hvalospjev, izgubio je glas. Onda je spjevalo himan u čast sv. Ivana moleći ga da mu – kao što je to učinio svome ocu Zahariji – povrati glas. Na latinskom himan glasi: „Ut queant laxis / Resonare fibris / Mira gestorum / Famuli tuorum, / Solve poluti / Labii reatum / Sancte Johannes”. Kada je Guido d’ Arezzo (+ 1050.) uglazbio ovaj himan, učinio je to tako da je svaki stih započinjan ton više. Tako je nastala skala, s tim da je manje pjevni UT zamijenjen pjevnijim DO, a zadnji SA je zamijenjen s TI ili SI. Tako smo dobili DO, RE, MI, FA, SO, LA, TI. Evo hrvatskog prijevoda: „Da uzmognemo / zanosnom ti pjesmom / čudesna djela / pravo opjevati / izbriši grijeh nam / s usta okaljanih, / Ivane sveti!”

Samariji) oko sredine 4. st. U toj su se bazilici častili grobovi sv. Ivana Krstitelja i Ilike proroka. Augustin još ne poznaje ovaj spomendan, ali se on slavio u Galiji i Španjolskoj u 5. st. Sakramentar iz Verone ga ne spominje, ali ga nalazimo u Gelazijevu sakramentaru.

Neki istočni kalendari poznaju još jedan blagdan Ivana Krstitelja: njegovo začeće. Jedno se vrijeme taj blagdan slavio u Napulju, Španjolskoj i Engleskoj. Danas postoji samo u kalendaru Bizantske crkve i to 23. rujna.

Kao što vidimo, ako izuzmemos Marijine blagdane, sv. Ivan Krstitelj je oduvijek posebno slavljen u Crkvi. Slavi se i njegov rođendan i njegov smrtni dan. On je bio onaj Prorok kojeg je Bog unaprijed predodredio da navijesti Kristovo spasenje. On je tome pozivu ostao vjeran i po cijenu vlastitog života. Kao takav on je i danas znak i primjer svim vjernicima koji su također pozvani naviještati Kristovo djelo spasenja u svoj odvažnosti i dosljednosti.

b) Svetkovina svetog Petra i Pavla

Petar i Pavao su bili ne samo rimske mučenici, nego i apostolski prvaci, uzidani u temelje rimske crkve, te su stoga bili osobito čašćeni. Rimska ih je Crkva oduvijek slavila istoga dana, 29. lipnja o čemu imamo prvo svjedočanstvo već iz sredine III. st. Uskoro se ova svetkovina u Rimu slavila na tri postaje: u vatikanskoj bazilici sv. Petra, u katakombama na Via Appia (Memoria Apostolorum, danas bazilika sv. Sebastijana), te u bazilici sv. Pavla na Ostijskoj cesti.

Prva je postaja, dakle bila u Konstantinovoj bazilici sagrađenoj 326. na Vatikanskom brdu nad grobom sv. Petra a u blizini mjesta njegova mučeništva. Ova je bazilika bila osobito ugledna: tu su bile Petrove kosti, tu su se slavila sva ređenja, tu su pape bili sahranjivani. Prema jednom dokumentu iz XII. st. papa bi se 28. lipnja poslije podne uputio iz Laterana u baziliku sv. Petra gdje bi s klerom molio večernju. U ponoć bi započinjalo bdijenje: čitalo bi se tri psalma i devet čitanja, a papa bi držao homiliju. U zoru bi se pjevale pohvale, a zatim bi slijedila svečana papinska misa.

Druga je postaja bila na Via Appia, uz katakombe u Basilica Apostolorum (kasnije prozvana bazilika sv. Sebastijana). Zašto baš tamo? Po svoj su prilici u te katakombe 258. privremeno prenesene kosti Petra i Pavla, da bi se sačuvale od obeščaćenja u vrijeme Valerijanova progona. Prijenos kostiju se zbio upravo 29. lipnja te godine, pa je tako taj dan postao dan slavlja za čitav kršćanski Rim. Drugi vjeruju da je tu bio domus Petri, pa su se vjernici tu okupljali kada im je to bilo onemogućeno na njihovu grobu. Sigurno je, međutim, da je uz te katakombe vezana vrlo živa pobožnost prema Petru i Pavlu. Godine 1915. pronađen je tamo jedan zid s grafitom koji su zazivali Petra i Pavla, npr.: „*Petre et Paule, petite pro Victore: Paule et Petre, in mente habite Sozomenum*“. Ova se druga postaja obdržavala samo do V. st.

Treća je postaja bila u bazilici sv. Pavla na Ostijskoj cesti, mjestu njegova mučeništva. Odmah nakon bogoslužja u bazilici sv. Petra papa bi požurio u baziliku sv. Pavla, gdje je ponovo slavio misu. Petar i Pavao su bili u jednakoj časti kao osnivači rimske Crkve, bili su poput „dva oka u jednom tijelu“, „dva ključa spasenja“ (Petrova hijerarhijska i Pavlova učiteljska uloga). Njihov je blagdan bio dies bifestus. Međutim, takav način slavlja je očigledno bio za papu prenaporan, pa je od XII. st. papa tek navečer 29. lipnja

odlazio u baziliku sv. Pavla gdje bi praktički ponovio bogoslužje koje je imao u bazilici sv. Petra: bdjenje, jutarnju i zatim svečanu misu. Tako se ovaj blagdan u papinskoj liturgiji slavio dva dana.

Ova se svetkovina već od IV. st. slavila u Italiji i Africi. U dosadašnjem (tridentskom) misalu bila je misa bdjenja, danja misa, zavjetna misa sv. Petra, te 30. lipnja misa *In commemoratione S. Pauli*. Novi misal također donosi misu bdjenja i danju misu. Za zavjetnu se misu uzima misa bdjenja, a dokinuta je misa *In commemoratione S. Pauli*.

Mise „uočnice“. Samo neke svetkovine imaju i svoju misu bdjenja (tzv. „uočnicu“). Najvažnije je vazmeno bdjenje. Misu bdjenja imaju još: Božić, Duhovi, sv. Ivan Krstitelj, sv. Petar i Pavao, Velika Gospa, a u najnovijem misalu iz 2002. još Bogojavljenje i Spasovo.

c) *Svi sveti*

Blagdan svih svetih mučenika počeo se slaviti na kršćanskom Istoku prve nedjelje poslije Duhova, kako nam to svjedoči Ivan Zlatousti. U Edesi se ovaj blagdan slavio 13. svibnja, a u istočnoj Siriji u petak vazmene osmine. U VI. st. u Rimu susrećemo sva tri datuma ovog istočnog blagdana, ali je ipak prevladao dan 13. svibnja. Papa Bonifacije IV. izabrao je upravo taj dan 609. godine da posveti Pantheon (poganski hram u čast Jupitera osvetnika) u kršćansku baziliku u čast Marije Djevice i svih svetih mučenika. Obljetnica posvete ove bazilike se počela u Rimu vrlo svečano slaviti uz veliko sudjelovanje puka. Novi zamah kulta mučenika dao je papa Grgur III. koji je 741. u bazilici sv. Petra dao podići kapelicu posvećenu ne samo mučenicima, nego i svima svetima. Tu se svakodnevno održavala molitvena bdjenja. Stotinu godina kasnije (835.) papa Grgur IV. nalaže Ljudevitu Pobožnom da u svom carstvu odredi da se blagdan Svih Svetih slavi 1. studenoga, kao i u Rimu. Nije nam točno poznat razlog pomicanja ovog blagdana s 13. svibnja na 1. studenoga. Prema jednom svjedočanstvu iz XII. st. Grgur se IV. na to odlučio zbog toga što je u proljetnom mjesecu svibnju vladala oskudica živežnim namirnicama (a pridolazili bi mnogi hodočasnici). Tako bi trebalo biti izabran 1. studenoga, kada bi žetva i berba bili završeni.

Za nas će biti još zanimljivije promotriti razvoj teologije ovog blagdana sve do naših dana. U počecima je to bio spomen svih svetih mučenika, kasnije se dodaju i ostali sveti. Novi je misal iz staroga preuzeo samo zbornu molitvu, te još dalje razvija nauku o svetima. Darovna i popričesna molitva su uzete iz Pariškog misala iz XVIII. st. dok je predslovље s osobitom pažnjom sastavljeno na osnovu Gal 4,26; Augustinovih *Ispovijesti* 10; LG 10 i Heb 12,22. Zborna i darovna molitva govore o zagovoru svih svetih, a popričesna ima eshatološki vid: kršćani su već ovdje na zemlji pozvani postići svetost u punini Božje ljubavi. Predslovљje donosi cjelovitu nauku. Evo njegovog središnjeg dijela: *Danas slavimo tvoj sveti Grad, svoju domovinu, nebeski Jeruzalem; onđe te zauvijek hvale preobraženi udovi Crkve, naša braća i sestre u slavi; onamo u vjeri i mi putujemo, ohrabreni njihovim zagovorom i primjerom.*

Sveci su svi oni koji su dospjeli do nebeskog Jeruzalema, a on je cilj svih naših kršćana koji su već „sveti i izabrani“, određeni za vječnu slavu s Isusom Kristom. Preobraženi udovi Crkve su tek njezini proslavljeni članovi koji su životno povezani s članovima Crkve na zemlji.

Svi Sveti je svetkovina cjelokupne Crkve. Slavimo sve one koji su po Kristovoj Crkvi dospjeli do nebeske slave, a koji su s nama povezani. Svjesni smo također da smo mi, koji smo po krštenju već postali „kraljevsko svećenstvo i dio svetoga naroda”, također pozvani u istu slavu s njima. Sigurno je da ova svetkovina liturgijski gledano najbolje uprisutnjuje i ostvaruje nauku o općinstvu svetih i nauku o općem pozivu na svetost. Vjerujemo također da osim spomena naših pokojnika i molitve za njih, ova svetkovina može biti prigoda da u vjernicima (i u nama) ojačamo eklezijalni duh. Biti kršćanin znači biti ud živog Tijela Crkve koja je sveta i čija se svetost posvema ostvaruje tek u Nebeskom kraljevstvu.

Na svetkovinu Svih Svetih vjernici osjećaju duboku povezanost sa svojim pokojnicima (praktički se taj dan poistovjećuje s Dušnim danom). Čini nam se uputnim (a teološki i liturgijski ispravnim) toga dana naglašavati životnu povezanost nebeske i zemaljske Crkve, naglašavati eklezijalnost našeg kršćanskog života uopće, te stavljati pred oči naš opći poziv na svetost. A liturgija je upravo zato: da u zgodan čas i na pravi način dade vjernicima mogućnost da shvate i proživljavaju otajstva spasenja u Isusu Kristu.

d) Spomen svih vjernih mrtvih – Dušni dan

Prvi spomen ovog blagdana nalazimo u Izidora Seviljskog (+ 636.) koji u *Monaškom pravilu* određuje da se spomen svih vjernih mrtvih treba slaviti u ponedjeljak poslije Duhova,²⁷⁹ a početkom 9. st. sv. Egilije, opat samostana u Fuldi odredio je 17. prosinca, dan smrti Sturma, osnivača tog samostana, kao spomen njega i svih pokojnih redovnika toga samostana. Međutim, pravi začetnik ovog blagdana je sv. Odilo, opat benediktinskog samostana Cluny od 994.-1048. On je između 1000. i 1008. odredio da se slijedećeg dana nakon svetkovine Svih Svetih koja pada 1. studenoga, slavi spomen svih vjernih pokojnika.²⁸⁰ On je na sretan način povezao sukladne blagdane – Svi svete i Dušni dan.

Benedikt IV. 1748. dao je privilegiju svim svećenicima Španjolske, Portugala i Latinske Amerike da toga dana mogu slaviti tri mise. Benedikt XV. proširio je 1915. tu privilegiju na cijelu Crkvu, pod uvjetom da svećenik jednu misu odsluži po vlastitoj nakani, drugu za sve pokojne i treću po papinoj nakani.

e) Sveti Josip

Svetkovina svetoga Josipa ulazi u kalendar razmjerno kasno. U nekim istočnim Crkvama sv. Josip se slavio u božićno vrijeme zajedno sa svim svetim Ocima. Najstariji spomen štovanja sv. Josipa na Zapadu potječe iz 800. (martirologij iz Rheinau-a). Međutim, pravo štovanje sv. Josipa započinje s križarima koji su u 11. st. Nazaretu sagradili baziliku u čast sv. Josipa na mjestu gdje se vjerovalo da je bila kuća sv. Josipa. U 13. st. u Bruxelles-u se spominje svetkovina u čast sv. Josipa 19. ožujka. Štovanje sv. Josipa su osobito širili franjevci i karmelićani u 15. st., osobito u Francuskoj. Siksto IV.

²⁷⁹ To je razumljivo, jer se u to vrijeme u mnogim crkvama na Zapadu, pod utjecajem istočne liturgije, svetkovina Svih svetih slavila u nedjelju iza Duhova.

²⁸⁰ I ovo je vezano uz legendu. Jedan se brodolomac našao na Siciliji gdje je boravio neki sveti čovjek koji ga je izvijestio kako u blizini ima demona koji se žale kako upravo zahvaljujući mnogim molitvama redovnika iz Clunyja mnoge duše gube iz svoje vlasti. Brodolomac je bio iz Akvitanije i kad je došao u svoju domovinu, otišao je u Cluny i to ispričao opatu Odilu, koji je onda odredio da se spomen i posebna molitva za sve pokojne slavi 2. studenoga.

(1471.-1484.) prihvatio je ovu svetkovinu i odredio da se slavi 19. ožujka. Danas ne možemo reći zašto se upravo ovaj datum javlja još od 13. st.²⁸¹ Na molbu nekih vladara Grgur XV. je 1621. ovu svetkovinu proglašio zapovjedanom. Pio IX. je svetoga Josipa proglašio zaštitnikom cijele Crkve 8. 12. 1870. Hrvatski ga je sabor proglašio zaštitnikom Hrvatske 1687. Zalaganjem biskupa Petra Čule na 2. vatikanskom saboru ime sv. Josipa uvršteno je u Rimski kanon. Najnovijom odredbom od 1. svibnja 2013. ime sv. Josipa uvršteno je još u 2., 3. i 4. euharistijsku molitvu.²⁸²

f) *Sv. Josip Radnik.*

Slavlje „zaštita sv. Josipa“ spominje se u karmeličanskom kalendaru, a u kalendar opće Crkve uvrstio ga je Pio IX 1847. i smjestio ga na 3. nedjelju iza Uskrsa. Pio X. je taj spomen premjestio na srijedu iza te nedjelje, a Pio XII. je ovo slavlje prebacio na 1. svibnja i promijenio mu ime u „Sv. Josip radnik“ (očigledan je paralelizam s međunarodnim blagdanom rada 1. svibnja). U današnjem je kalendaru ovo neobvezatan spomendan.

g) *Godišnja doba i blagdani*

Božić slavimo upravo 25. prosinca, Uskrs početkom proljeća, Rođenje Ivana Krstitelja 24. lipnja, a blagdan sv. Mihaela Arhanđela 29. rujna. Ovi blagdani očito stoje na početku godišnjih doba, i poput četiri stožera posvećuju cijelu godinu.

Božić. Mlado sunce koje se rađa predstavlja Krista koji je svojim rođenjem rasvijetlio ovaj svijet. Slavlje otajstvo utjelovljenja Sina Božjega poslužilo naravnom simbolikom sunca koje se ponovno rađa. Na početku zime, kad izgleda da sve umire, stoji veliki blagdan rođenja Krista, sunca koje nas spašava i koji jamči život iz prividne obamrlosti.

Uskrs. Krist je umro i uskrsnuo na dan židovske Pashe i on je postao naše vazmeno janje. Kršćani su dali vlastito značenje židovskoj Pashi. Još stara arapska plemena su prvog proljetnog uštapa žrtvovali jedno janje kao zalog plodnosti za cijelu godinu. S proljećem su oni kretali u ispašu, pa su tako jednim blagdanom obilježili početak sadržaj: istražitelji, naime, smatrali da su židovska plemena poznavala taj blagdan još prije izlaska iz Egipta: žrtva jednoga janjeta je trebala biti zalog plodnosti i života čitavog stada. Novo teološko značenje za Židove je bio izlazak iz Egipta djelovanjem „snažne ruke“ Jahvine. I kršćanska Pasha slavi rađanje novoga života, tj. spasenje po krvi Jaganjca Božjega koji uzima grijeh svijeta.

Rođenje sv. Ivana Krstitelja. Ova svetkovina pada 3. dana nakon ljetnog solsticija i taj je dan trebalo posvetiti velikom svecu „najvećem rođenom od žene“, njemu koji je pokazao na „mlado sunce“. Ovaj je dan već u poganskim kulturama bio svečano obilježavan. Ostaci tih poganskih običaja su poznati ivanjski krjesovi.

²⁸¹ Da je svetkovina starija mogla bi se povezati sa svetkovinom koja se u rimsko pogansko vrijeme tога dana slavila u čast Minerve, koja je bila zaštitnica svih obrtnika.

²⁸² Usp. KONGREGACIJA ZA BOGOŠTOVLJE I DISCIPLINU SAKRAMENATA, *Decreto per la menzione del nome di San Giuseppe nelle Preghiere eucaristiche II, III, IV del Messale Romano*, u: http://www.vatican.va/roman_curia/congregations/ccdds/documents/rc_con_ccdds_doc_20130501_san-giuseppe_it.html

Sv. Mihail (Gabrijel i Rafael). U starom poganskom shvaćanju jesen je bilo razdoblje u kojem su neprijateljski duhovi osobito jaki. Sunce postaje sve slabije i u čovjeka se pomalo uvlači strah. Ta nesigurnost i taj su bili osobito prisutni kod seobe naroda. Tko bi mogao bolje zaštiti od nečistih duhova i od sotone, ako ne Mihail, Borac Božji, on koji je pobijedio Sotonu, Staru Zmiju? Zato se 6 dana nakon jesenskog ekvinocija (dana kada noć postaje duža od dana) slavio blagdan sv. Mihaela Arhanđela. Nakon reforme kalendara iz 1969. toga dana se slave također Gabriel i Rafael. Inače, sv. se Mihail uvelike slavi i na Istoku i na Zapadu već od 4. i 5. st. a kao datum prvo se spominje 30. rujna, a kasnije 29. rujna. Sv. Mihail se u kršćanskoj pobožnosti javlja kao vodič ljudskih duša do Krista, ali i kao branitelj od đavolskih nasrtaja.

III. ŠTOVANJE BLAŽENE DJEVICE MARIJE

S Efeškim se saborom (431.) štovanje Marije počelo osobito širiti. Na tom je saboru Marija proglašena *Theotokos*, tj. Bogorodica. Koju godinu nakon toga se već u Jeruzalemu i Betlehemu 15. kolovoza slavi Marija Bogorodica. Još i ranije se susreće štovanje Marije. Poznata molitva „*Pod tvoju se zaštitu utječemo, sveta Bogorodice*” potječe iz 3. st. Nakon toga sagrađena je u Rimu znamenita bazilika Svetе Mariје Велике (uz baziliku Sv. Petra, Sv. Ivana Lateranskog i sv. Pavla izvan zidina, jedna od četiri tzv. patrijahlalne bazilike) i od tada se štovanje Blažene djevice Marije na Zapadu počinje sve više širiti.

A. ŠTOVANJE MARIJE NA ISTOKU

1. Jeruzalemski marijanski blagdani

Štovanje je Marije nastalo u Jeruzalemu, a prvi je bio već spomenuti blagdan 15. kolovoza koji od Blagdana Marije Bogorodice postaje blagdanom Usnuća Marijina. Koncem 6. st. car Mauricije određuje ovaj blagdan za cijelo carstvo. U međuvremenu se u Jeruzalemu slavi kompleks marijanskih blagdana od 13. do 17. kolovoza. Nadalje, početkom 5. st. bila je sagrađena i blizini Ovčjih vrata u Jeruzalemu crkva u čast Marije, koja je uskoro bila posvećena rođenju Marijinu. Po svoj je prilici tako nastao blagdan Rođenja Marijina 8. rujna.

2. Širenje marijanskih blagdana

Sve su Istočne Crkve preuzele blagdan Usnuća Marijina. U Etiopiji se razlikuje blagdan Marijine smrti (16. siječnja) od blagdana njezina uznesenja (15. kolovoza). K tome su dva Gospodnja blagdana imala i marijanski značaj: Blagovijest i Svijećnica. Pripomenimo da se u Istočnim Crkvama Marija osobito štuje: ona je prisutna u gotovo svim liturgijskim molitvama i himnima.

B. ŠTOVANJE MARIJE NA ZAPADU

1. Prijeklo

a) Rimski marijanski blagdan 1. siječnja

Odmah nakon Božića Rimska je crkva htjela častiti Mariju Bogorodicu. To je najstariji marijanski blagdan rimske liturgije. Marijanski značaj blagdana 1. siječnja je uskoro izbljedjelo, jer se toga dana uskoro počelo slaviti Obrezanje Isusovo. Toga je dana još u nekim sredinama bilo pokorničko bogoslužje kao ustuk poganskog blagdanu u čast bogu Janu. Danas se taj blagdan zove Svetkovina svete Bogorodice Marije.²⁸³

b) Štovanje Marije u došašću i Božićnom vremenu

Razumljivo je da je u svim božićnim misama bio naglašen i spomen Blažene Djevice Marije. Nije bez značaja da su u Rimu božićne mise bile upravo u bazilici Marije Velike. I došašće je imalo marijansko obilježje. U adventskim su se kvatrama čitalo evanđelja o navještenju. Do liturgijske reforme su se običnim danima na misama zornicama uzimali obrasci ove mise, tako da se svaki dan čitalo isto čitanje i molile iste molitve.

c) Četiri marijanska blagdana

U 7. st. postoje već 4 marijanska blagdana, od kojih 2 i nisu u pravom smislu marijanski.

- *Uznesenje Marijino (15. kolovoza)*. U početku se ovaj blagdan zvao blagdan Usnuća Marijina, a tek od 770. se javlja naziv Uznesenje Marijino. Liturgija je tako od davnine priznavala da je Marija uznesena na nebo, ali je trebalo čekati sve do 1950. da ta vjerska istina bude i službeno proglašena kao dogma. Učinio je to Pio XII. bulom *Munificentissimus Deus*.
- *Rođenje Marijino (8. rujna)*. Ovaj se blagdan popularno zove i Mala Gospa. Nastanak ovog blagdana je vezan uz posvetu Marijine crkve u Jeruzalemu.
- *Navještenje Marijino – Blagovijest (25. ožujka)*. Izvorno je ovog Gospodnji blagdan, kao i u obnovljenoj liturgiji. Međutim, stoljećima se on smatrao marijanskim blagdanom. Blagdan slavi otajstvo navještenja rođenja Isusovog, kada je „Riječ tijelom postala“.
- *Očišćenje Marijino (= Prikazanje Gospodinovo u hramu = Svijećnica – 2. veljače)*. I ovaj se Gospodnji blagdan dugo vremena smatrao marijanskim blagdanom.

d) Blagoslov trave o Velikoj Gospi

U Strossmayerovu obredniku iz 1878. nalazimo *Blagoslov trave na dan Velike Gospojine*.²⁸⁴ Toga blagoslova nema u vlastitom obredniku Đakovačke biskupije iz 1933. a i inače je manje poznat. Koje je prijeklo i značenje ovog blagoslova? U antici

²⁸³ Međutim, i vjernici danas 1. siječnja slave Novu godinu i marijanski značaj toga blagdana se u praksi uopće ne osjeti. U slavljenje Nove godine uklapa se i prvo čitanje: Svećenički blagoslov iz knjige brojeva.

²⁸⁴ *Obrednik biskupije Bosansko-djakovačke i Sriemske*, Zagreb, 1878., 165-166.

se vjerovalo da trave imaju ne samo ljekovitu, nego i izvjesnu magičnu moć.²⁸⁵ Poganska vjerovanja i poganski običaji dugo su se još vremena zadržavali među pokrštenim narodima. Budući da ih Crkva nije mogla, ali i nije htjela dokidati, dala im je kršćansko značenje. Tako je uvela – između ostaloga – i blagoslov različitih ljekovitih trava. To je izvrstan primjer inkulturacije. Među germanskim narodima od 13. st. zabilježen je blagoslov trava upravo na blagdan Veliku Gospu (Uznesenje Blažene Djevice Marije). Zašto baš na taj dan? U apokrifnom spisu *Usnuće Marijino (Transitus Mariae)*²⁸⁶ opisuje se kako je lice umrle Bogorodice „nalikovalo ljiljanu; iz njezina se tijela širio takav miomiris koji se ni s čim ne da usporediti“. Njezino se uznesenje na nebo povezuje s danom 15. kolovoza, „u godišnje doba u kojem na drveću dozrijevaju plodovi“.²⁸⁷ Uskoro se javljaju i legende koje opisuju kako su apostoli nakon Marijine smrti otvorili njezin grob, ali su umjesto Marijina tijela u njemu pronašli raznoliko cvijeće i taj se prizor nalazi u mnogim slikarskim djelima. Otuda se javlja Marijin naziv (i istoimene crkve) *Santa Maria dei Fiori*.²⁸⁸

2. Razvoj štovanja Marije na Zapadu

a) *Srednjovjekovni razvoj marijanskih blagdana*

Pohođenje Blažene djevice Marije.. U Bizantu se 2. srpnja slavio blagdan Pohrane Bogorodičine haljine u baziliku Blahernes, a zatim se čitalo evanđelje o pohođenju Marije Elizabeti. Franjevci su 1263. od ovog blagdana učinili blagdan Pohodenja, a papa Urban VI. je 1389. ovaj blagdan odredio za cijelu Crkvu, želeći osigurati Marijin zagovor u prevladavanju crkvenog raskola od 1054. Danas se ovaj blagdan slavi 31. svibnja, na završetku Marijinog mjeseca svibnja. To je i kalendarski logičnije, jer se Svetkovina rođenja sv. Ivana Krstitelja slavi 24. lipnja.

Bezgrešno začeće BDM. Od 8. st. Bizantska crkva slavi dan kada je sv. Ana začela Mariju. Hodočasnici u Svetu zemlju su ovaj blagdan u 11. st. prenijeli u Englesku. Već tada su se javila teološka mišljenja o bezgrešnom začeću Marijinu. tj. da je Marija začeta bez istočnog grijeha. Ovaj se blagdan iz Engleske proširio u Normandiju. Kasnije franjevci postaju osobito širitelji ovog blagdana, a 1477. ga je papa Siksto IV. uveo za rimsku biskupiju. Tek 1708. papa Klement XI. određuje ovaj blagdan za cijelu Crkvu. Dogma o bezgrešnom začeću BDM je svečano proglašeno 1854. bulom Pija IX. *Ineffabilis Deus.* Danas se ta svetkovina slavi (logično) 8. prosinca.

Prikazanje Marijino u hramu (21. studenoga). Temelji se na apokrifnom Jakovljevom evanđelju prema kojem je Marija u dobi od tri godine donesena u hram i tamo se posvetila Bogu i živjela u hramu sve do svojih zaruka. Izgleda da ovaj spomen vuče podrijetlo od dana posvete bazilike sv. Marije Nove u Jeruzalemu 23. 11. 543. S

²⁸⁵ Nešto slično nalazimo i u Ivane Brlić-Mažuranić. U zbirci „Priče iz davnine“ nalazimo bajku „Jagor“. U njoj se opisuje biće (božanstvo) po imenu Bagan. On je „malen kao palac, na nožicama mu konjska kopitašca, na čovječjoj glavici volovski roščići“, a prebiva u snopu pšenice koji je upleten u pleter u staji da „čuva blago (stoku) u pojati“.

²⁸⁶ Ovaj je apokrif bio omiljen među kršćanskim pukom, tako da postoje i stari hrvatski prijevodi. Usp. M. MIKEĆIN, Apokrif Usnuće Bogorodice u hrvatskoglagoljskoj književnosti (I.) Usporedba teksta iz pazinskih fragmenata s grčkim izvornikom i najstarijim slavenskim tekstovima, u: *Slovo* 68 (2018), 227–288.

²⁸⁷ H. DANIEL-ROPS(prir), *Nav. dj.*, 112.

²⁸⁸ Usp. Z. PAŽIN, Iz riznice naših vlastitih obrednika (6). Blagoslov trava, u: *VĐON* 150(2022.)5, 31-32.

križarskim ratovima se proširio i na Zapadu. Siksto IV. (1471.-1484.). Budući da se temelji na apokrifima, Pio V. je ovaj spomen dokinuo, a ponovno ga je uveo nešto kasnije Siksto V. (1585.).

Gospa Snježna (5. kolovoza). Dan posvete bazilike Svetе Marije Velike u Rimu vezan je uz jednu legendu: papa Liberije je bio usnio san u kojem mu se ukazala Bogorodica i rekla da joj dadne sagraditi crkvu tamo gdje bude našao snijega. I doista, usred ljeta (5. kolovoza!) se našao snijeg na brdu Esquilinu gdje je onda bazilika i sagrađena. Bilo je to neposredno nakon Efeškog sabora. Pio V. je ovaj blagdan uvrstio u kalendar opće Crkve 1568.

Sedam žalosti BDM = BDM Žalosna (15. rujna). Blagdan je nastao u 12. st. a inspiriran je riječima Šimunovim: „*A i tebi će mač probosti dušu*“. U početku se ovaj blagdan slavio petkom prije Cvjetnice, a danas neposredno nakon blagdana Uzvišenja sv. Križa.

b) Štovanje sv. Ane

Već se 550. nalazi u Carigradu bazilika u čast sv. Ane. S križarima se njezin blagdan proširio i na Zapad. Križari su izgradili baziliku sv. Ane u Jeruzalemu, a spomendan se slavio 26. srpnja. Urban VI. je odobrio njezin kult u Engleskoj 1378., a u rimski je kalendar ušao 1505.

c) Noviji razvoj štovanja Marije

Ime Marijino. Blagdan je najprije bio odobren za Španjolsku, a u rimski je kalendar uvršten 1683. kao zahvala za spas Beča od Turaka 12. rujna 1683. Pio X. je odredio da se ovaj blagdan slavi 12. rujna.

Gospa od krunice. Blagdan je prvo bio odobren za Kruničarsko bratstvo dominikanskog nadahnuća. Dana 7. listopada 1571. su kršćanski saveznici porazili Turke u bitci kod Lepanta. Pobjeda je pripisana BDM i moljenju krunice. Tako je ovaj blagdan uveden za rimsku biskupiju. Za čitavu Crkvu ga je uveo Klement XI. 1716. u znak zahvale za novu pobjedu nad Turcima kod Petrovaradina, a od 1913. se slavi 7 listopada.

Gospa Lurdska (11. veljače). Na 50. obljetnicu lurdskog ukazanja Pio X. je 1907. uveo u rimski kalendar blagdan ukazanja BDM u Lourdesu.

Svibanjske i listopadske pobožnosti nastaju tek početkom 18. st. u Italiji. Listopadske su uključivale i molitvu krunice. Red pobožnosti nije bio toliko strogo određen, tako da su župnici ubacivali u njih i pričest (izvan mise!), različite molitve, ili su čitali dijelove nekih knjiga, a u modernija vremena su čak prikazivali i dija-filmove. Pripominjemo da su i nedjeljne večernjice, jednakoj kao listopadske i svibanjske pobožnosti bile veoma posjećene. Tako je na jutarnjoj latinskoj („tihoj“) misi znalo biti tek nekoliko osoba, a ne večernjici (nije bilo večernjih misa!) bilo ih je i preko stotinu. I to svaki dan u listopadu i svibnju, nešto manje nedjeljom poslije podne. Večernjice su imale, uz neprijeporni duhovni značaj, i određeno društveno značenje. Valja napomenuti, da u Đakovačkom obredniku 1878. večernjica kao takvih nema, a i naš vlastiti obrednik iz 1933. ne donosi na jednom mjestu uzornu večernjicu, nego su svećenici služili shemom iz našeg vlastitog molitvenika-pjesmarice „Vijenac“ ili su pabirčili po obredniku i dodavali i vlastite stvari. Ipak se u većini župa ustalio obred koji donosimo. Evo

kako je uglavnom izgledala večernjica u svibnju: ulazna pjesma, pjevane lauretanske litanije, molitva „Pod tvoju se zaštitu utječemo“, molitva Gospo i sv. Josipu, „Kraljice neba“. Zatim se izlaže Presveto uz pjesmu „Svet, svet, svet“ i „O tolika tajna to je“ uz kađenje. Redovito se ovdje ubacivala pričest uz opću isповijed, Evo jaganjca Božjeg, a nakon pričesti „O sveta gozbo“. Nakon molitve slijedi blagoslov s Presvetim. Pjeva se „Blagoslovljen budi Bog“. Završava se marijanskom pjesmom.

d) Obnovljeni kalendar Marijinih blagdana

U obnovljenom kalendaru su neki spomendani ispušteni, dva su Gospina blagdana ponovo postala Gospodnja (Svijećnica i Blagovijest). Tri su svetkovine: Materinstvo (01. 01.), Uznesenje (15. 08), Bezgrešno začeće (08. 12.). Dva su blagdana: Pohođenje (31. 05.), Rođenje (08. 09.). Četiri su obvezatna spomendana: Prikazanje u hramu (21. 11.), BDM Žalosna (15. 09.), Gospa od Krunice (07. 10.) i BDM Kraljica (22. 08.). Ostali su spomendani neobvezatni za opću Crkvu. Naša je Biskupska konferencija uvela spomandan Marije Majke Crkve (ponedjeljak iza Duhova) i spomandan Majke Božje Bistričke (13. 07).

**EXCURSUS 5: VLASTITI KALENDAR
ĐAKOVAČKO-OSJEČKE NADBISKUPIJE
I SRIJEMSKE BISKUPIJE**

Kongregacija za sakramente i bogoštovlje odobrila je 1990. i 1992. vlastiti kalendar Đakovačke i Srijemske biskupije, kako slijedi:²⁸⁹

- 13. siječnja – Hermilo i Stratonič, mučenici, neobvezatan spomandan
- 15. siječnja – Anastazija, mučenica, obvezatan spomandan
- 20. veljače – Mučenici Osijeka i Panonije, neobvezatan spomandan
- 24. veljače – Sinerot, mučenik, obvezatan spomandan
- 26. travnja – Montan i Maksima, mučenici, obvezatan spomandan
- 6. svibnja – Irenej, biskup i mučenik, obvezatan spomandan
- 29. svibnja – Euzebij, biskup i Polion, lektor, mučenici, obvezatan spomandan
- 4. lipnja – Kvirin Sisački, biskup i mučenik, neobvezatan spomandan
- 5. srpnja – Ćiril monah i Metod biskup, svetkovina
- 13. srpnja – Majka Božja Bistrička, blagdan
- 19. srpnja – Agripin i Sekundo, mučenici, neobvezatan spomandan
- 20. srpnja – Ilija, prorok, svetkovina
- 27. srpnja – Klement Ohridski, Gorazd i drugovi, učenici Ćirila i Metoda, obvezatan spomandan
- 17. kolovoza – Urzicin, mučenik, obvezatan spomandan
- 30. kolovoza – Bazila, djevica i mučenica, neobvezatan spomandan

²⁸⁹ Dana 16. ožujka 1990. br. CD 118/90 te 22. prosinca 1992., br. CD 236/1992. Vidi: SACRA CONGREGATIO PRO CULTO DIVINO ET DISCIPLINA SACRAMENTORUM (Prot. CD. 236/90), *Diacovenis et Sirmensis. Proprium Liturgiae Horarum. Textus croaticus confirmatum. Ex aedibus Congregationis de Cultu divino et Disciplina Sacramentorum, die 22. decembris 1992, + Gerardus M. Agnelo, Archiepiscopus a Secretis (rukopis)*. Budući da nema nikakvog novoga dekreta, ovaj kalendar vrijedi i za današnju Đakovačko-osječku nadbiskupiju.

- 23. listopada – Ivan Kapistranski, prezbiter, obvezatan spomendan
- 26. kolovoza – Dimitrije, đakon i mučenik, svetkovina
- 5. studenoga – Svi srijemski mučenici, blagdan
- 8. studenoga – Klaudije, Simforijan, Nikostrat, Kastorije i Simplicije, Fruškogorski mučenici, neobvezatan spomendan
- 19. studenoga – Salomeja, redovnica, obvezatan spomendan
- 28. studenoga – Jakov Markijski, prezbiter, obvezatan spomendan.

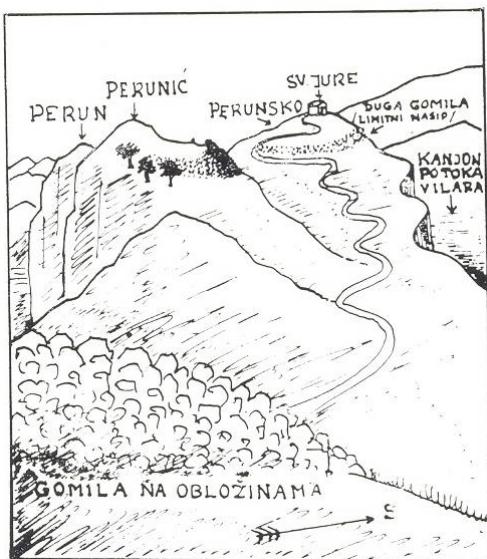
ČETVRTI DIO:

LITUGIJSKI PROSTOR

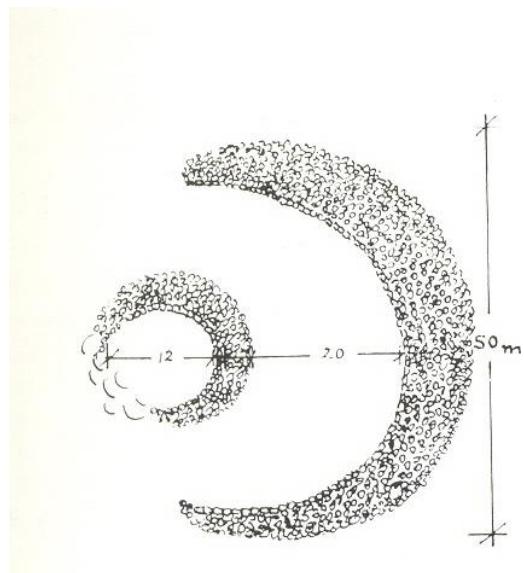
A. POVIJESNI PREGLED

1. Poganski hramovi

U primitivnih naroda svetišta su bila na teže pristupačnim mjestima, odnosno, tek Bogu pristupnim mjestima. U ravničarskim krajevima bila su ona u dubokoj šumi, odnosno u dijelu šume određenom samo za svetište. U brdovitim su krajevima svetišta bila na teže dostupnim vrhuncima. U sušnim krajevima ona su redovito bila uz vodu. Svetišta su redovito mogli pristupati samo svećenici (odnosno žreci, šamani, vračevi, već prema nazivu).²⁹⁰



Prapovijesna gomila i tri starohrvatska poganska naziva (Perun, Perunić, Perunsko) nad Podstarnom. (Sve je „prekršteno“ u crkvicu sv. Jure.)

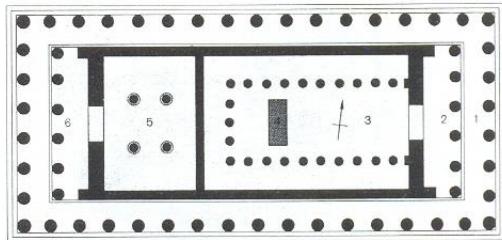
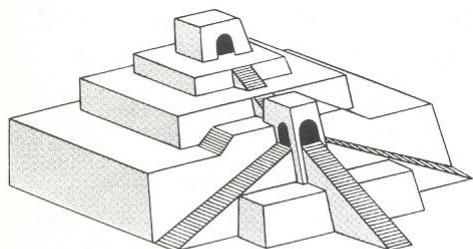


Dvostruka koncentrična gradina istočno od sv. Jure nad Podstranom.

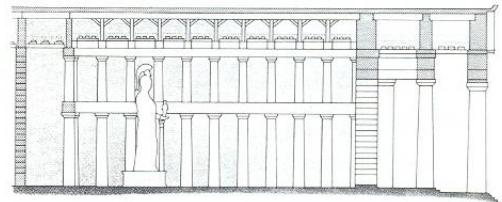
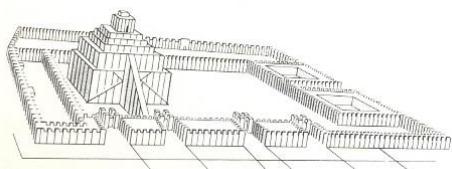
I u Bibliji se osim hramova u užem smislu spominju uzvišice, uspravljeni kamenje i sveti hrastovi. Sva su ta mjesta u izvjesnom mjestu bila i sveta i strašna, a u nekom smislu i nedodirljiva (tabu). Već su ljudi kamenog doba dublje dijelove pećina u kojima su obitavali posvećivali kultu, kao što se to vidi u glasovitoj špilji Niaux [Nio]: slikarije na zidovima te špilje prikazuju životinje, a svrha je prozbena: da im božanstvo podari dobar ulov. U Mezopotamiji se grade „umjetna brda“, zigurati, odnosno piramide, što je

²⁹⁰ Crteži i slike u ovom dijelu preuzeti su iz: A. BADURINA, B. ŠKUNCA, F. ŠKUNCA, *Sakralni prostor tijekom povijesti i danas*, Zagreb, 1987., str. 17-35.

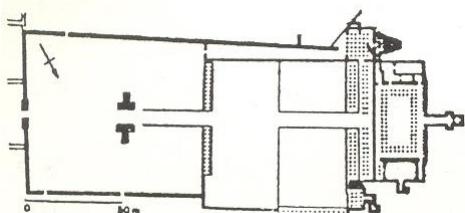
vidljivo i u srednjoameričkih Indijanaca (Azteka). Egipatski su hramovi su bile građevine masivnih zidova i stupova, pri čemu je moguće da su stupovi predstavljali „sveti gaj“. I ovdje su svetištu (koje je uvijek bilo u nekoj polutami) smjeli su pristupiti samo svećenici. I grčki su hramovi građeni na uzvišicama, ili na uzvisinama unutar grada (Akropola). Bili su sastavljeni od mnoštva stupova, a u unutrašnjosti je bio postavljen kip božanstva. Hramove su „opsluživali“ svećenici, a vjernici su se izvana divili i prepuštali svećenicima posredničku ulogu.



Slika 8: Zikkurat Etemenanki u Babilonu (oko 600. g. pr. Kr.). Pravokutni hram s umjetnim »brdom« nalazi se usred grada.



Slika 7: Zikkurat u Uru (oko 2000. g. pr. Kr.). Žrtvenik na umjetnom »brdu« unutar pravokutnog dvorišta.



Hram mrtvih u Deir el Bahri u Egiptu (2000. prije Krista) Prostrana dvorišta, a unutra „šuma“ stupova



Hram Atene Parthenos u Ateni, na Akropoli (oko 450. prije Krista) Tlocrt, uzdužni i poprečni presjek. I ovdje je vidljiva „šuma“ stupova iznutra i izvana.

Evo nekoliko osnovnih značajki poganskih hramova i njihova bogoslužja:

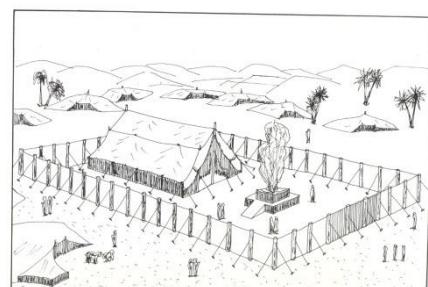
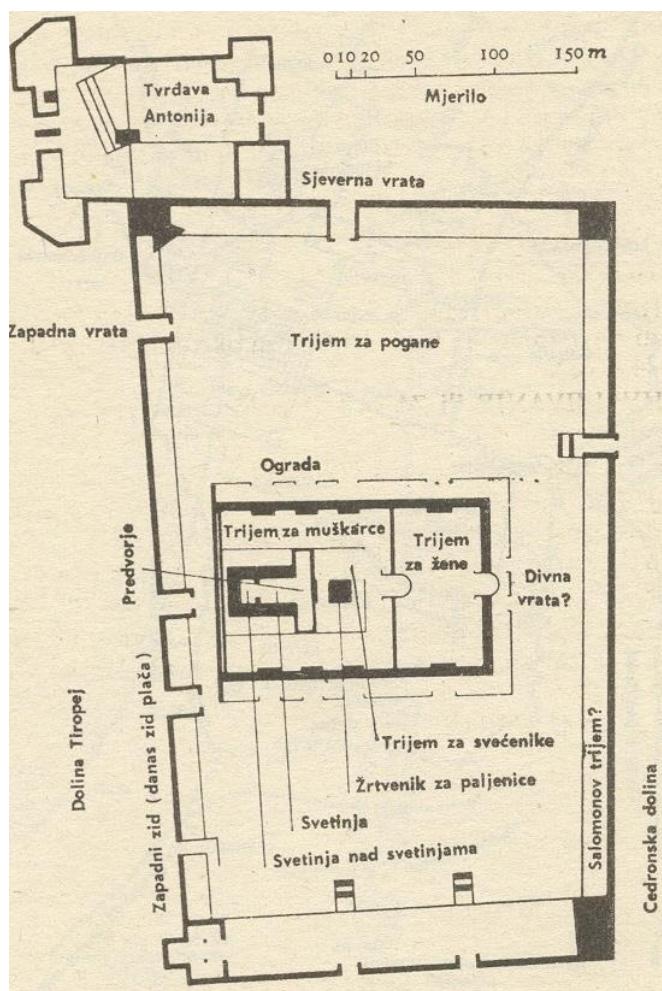
- Hramovi su boravišta božanstava. Kao što je Bog svet i nedodirljiv, tako su i ti hramovi. Zato su na uzvišicama, u šumama, na zabranjenim mjestima. Čak i u onim najprimitivnijim vremenima, nedodirljivost svetišta osiguravali su nepristupačnost mesta i neprohodnost putova, a izvan svega snažno izražen osjećaj za „tabu“, ono

nedodirljivo i sveto. U razvijenijoj fazi hramovi su pod stupovima, a oni svetiji dijelovi su u mračnijem dijelu svetišta.

- Služba u hramu povjerena je samo izabranima – redovito su to svećenici – ali i oni imaju određenu hijerarhiju, a i najviši među njima ima određena ograničenja. Vjernik ovdje dolazi tek ponekad i sve prepušta svećeniku profesionalcu.
- Ovdje nema govora o *zajednici vjernika*. Dolazi pojedinac (u najboljem slučaju poglavatar obitelji ili klana) da se pokloni božanstvu na svetome mjestu gdje ono prebiva i da mu po svećenicima prinese žrtvu.

2. Židovski hram

Na početku svoje povijesti Židovi su bili lutalački narod, pa onda nisu ni mogli imati čvrstoga hrama. Tako Abraham gradi žrtvenike na otvorenom, na različitim mjestima: kod *hrasta More* (Post 12,6-7), zatim na *brdu* između Betela i Aja (Post 12,8), pa onda u ravnicu kod *hrasta Mamre*. Trebao je žrtvovati Izaka na brdu koje se zove Morija.



Idealan prikaz svetog šatora do izgradnje hrama.

Lijevo je nacrt herodovskog hrama iz Isusovog vremena. Postojali su odijeljeni trjemovi za pogane, za žene, za muškarce i za svećenike. Svetište je odijeljeno i u nj imaju pristup samo svećenici prema strogo određenom ritualu. Dok puk vani moli, svećenici kao posrednici obavljaju svoju službu. Hram je boravište Božje Slave, i po sebi nije okupljašte zajednice.

Nakon izlaska iz Egipta imali su Židovi *šator* sastanka, pokretni hram u skladu sa svojim nomadskim načinom života na putu u obećanu zemlju. Kad su Židovi ušli u obećanu zemlju, imali su više svetišta (prisjetimo se da je Jeruzalem osvojen tek u vrijeme kralja Davida). Konačno, u novoj prijestolnici, Jeruzalemu, Davidov sin Salomon gradi hram.

3. Kršćanska bazilika

Dok je u pogana i u Židova hram bio prvenstveno stan božanstva, odnosno boravište Božje slave, za kršćana se javlja bitno nova koncepcija. Kršćani nemaju hrama, nemaju ni svećenika. Naime, Krist je jednom zauvijek prinio sama sebe, on je jedini Veliki svećeni, jedini posrednik između Boga i ljudi, on je prinio jednu jedincatu žrtvu. O tome opširno govori Poslanica Hebrejima:

Krist se pak pojavi kao Veliki svećenik budućih dobara pa po većem i savršenijem Šatoru - nerukotvorenu, koji nije od ovoga stvorenja - i ne po krvi jaraca i junaca, nego po svojoj uđe jednom zauvijek u Svetinju i nađe vječno otkupljenje. Doista, ako već poškropljena krv jaraca i bikova i pepeo juncićin posvećuje onečišćene, daje tjelesnu čistoću, koliko će više krv Krista - koji po Duhu vječnom samoga sebe bez mane prineće Bogu - očistiti savjest našu od mrtvih djela, na službu Bogu životu! Krist doista ne uđe u rukotvorenu Svetinju, protulik one istinske, nego u samo nebo: da se sada pojavi pred licem Božjim za nas. Ne da mnogo puta prinosi samoga sebe kao što veliki svećenik svake godine ulazi u Svetinju s tuđom krvlju; inače bi bilo trebalo da trpi mnogo puta od postanka svijeta. No sada se pojavit, jednom na svršetku vjekova, da grijeh dokine žrtvom svojom. I kao što je ljudima jednom umrijeti, a potom na sud, tako i Krist: jednom se prineće da grijeha mnogih ponese, a drugi će se put - bez obzira na grijeh - ukazati onima koji ga iščekuju sebi na spasenje. (Heb 9,11-14)

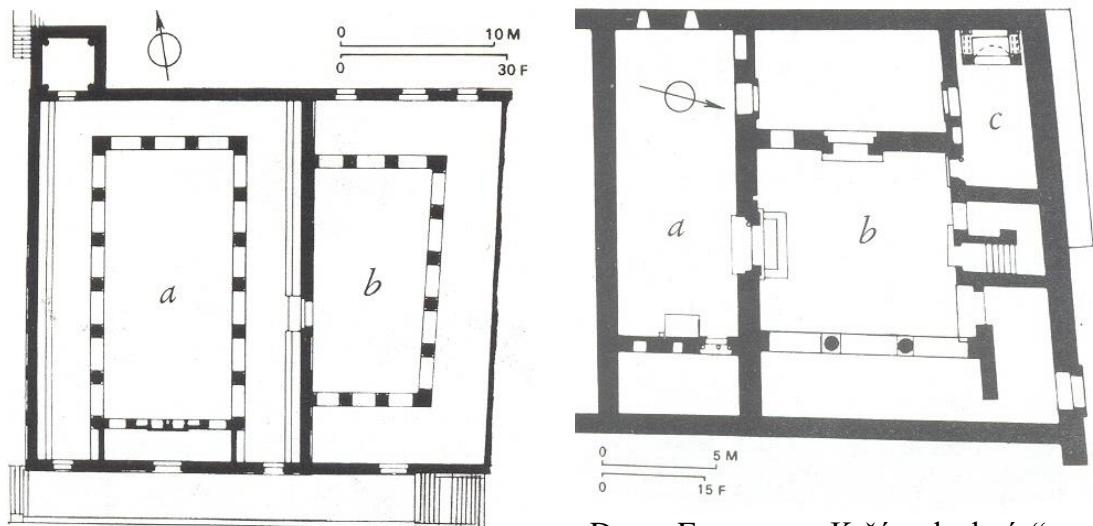
Kršćani slave Kristovu muku i smrt u euharistiji, koja ponazočuje i ostvaruje to otajstvo spasenja. Zato kršćanima treba okupljaliste, dvorana gdje se može naći zajednica kršćana koji se naziva Crkva, *ekklesia* – sazvani zbor. Tako se učenici neposredno nakon Kristova uskrsnuća okupljaju na *gornjem* katu (Dj 1,13), kasnije po kućama, pa čak i u Salomonovu trijemu u sklopu jeruzalemskog hrama. Počeli su se okupljati u kućama imućnijih vjernika u *gornjim odajama*:

U prvi dan tjedna, kad se sabrasmo lomiti kruh, Pavao im govoraše i kako je sutradan kanio otputovati, probesjedi sve do ponoći. U gornjoj sobi gdje smo se sabrali bijaše dosta svjetiljaka. Na prozoru je sjedio neki mladić imenom Eutih. Kako je Pavao dulje govorio, utone on u dubok san. Svladan snom, pade s trećeg kata dolje. Digoše ga mrtva. Pavao siđe, nadnese se nad dječaka, obujmi ga i reče: „Ne uz nemirujte se! Duša je još u njemu!“ Zatim se pope pa pošto razlomi kruh i blagova, dugo je još zborio, sve do zore. Tad otputova. Mladića odvedoše živa, neizmjerno utješeni. (Dj 20,7-12. Usp. Još 2,7-12; 18,7)

Takva se kuća onda nazivala dom Crkve – *domus Ecclesiae*. Pavao npr. piše:

Pavao, sužanj Isusa Krista, i brat Timotej: ljubljenom Filemonu, suradniku našemu, i sestri Apiji, i Arhipu, suborcu našem, i Crkvi u tvojoj kući. Milost vam i mir od Boga, Oca našega, i Gospodina Isusa Krista! (Fil 1,1-2)

Kršćani su se u počecima okupljali i u sinagogama, jer je sinagoga bila i predviđena za zajednički sastanak vjernika. Uskoro su kršćani počeli graditi i vlastite kuće za svoje liturgijske sastanke. Pri tome su imali posebnu prostoriju za katekumene (koji su smjeli biti samo na bogoslužju riječi, ali ne i na euharistijskoj službi), kao i krstionicu, kako se to vidi na primjeru „kršćanske kuće“ u *Doura Europos* na rijeci Eufratu.

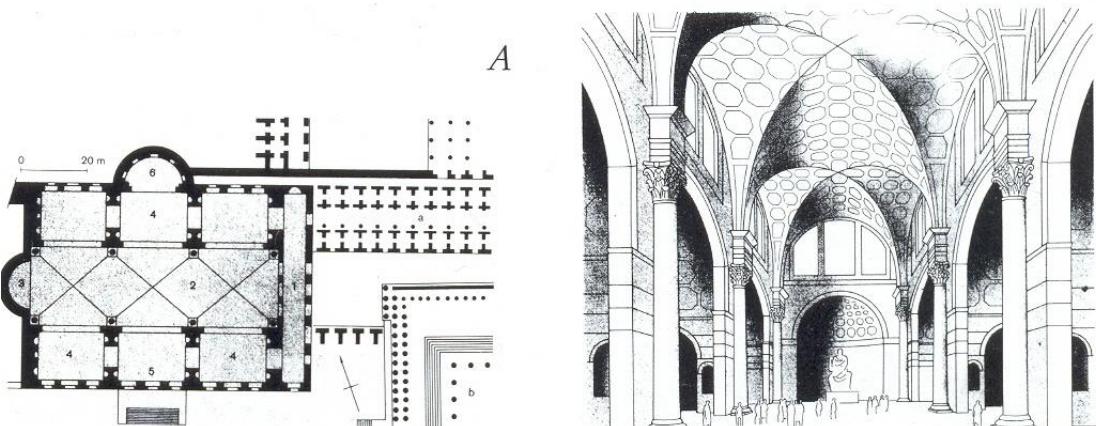


Tlocrt sinagoge u Tell Humu (2./3. st.): a) prostorija s galerijom na stupovima; b) dvorište.

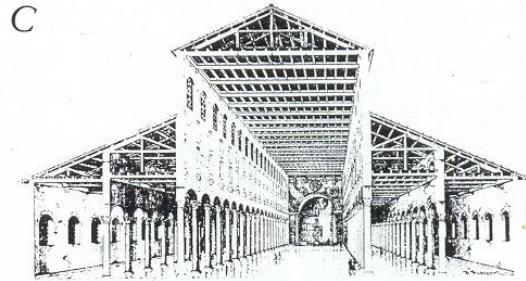
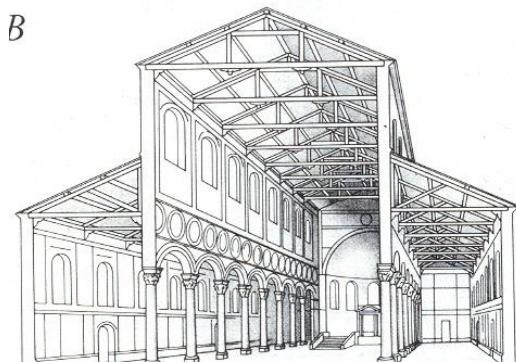
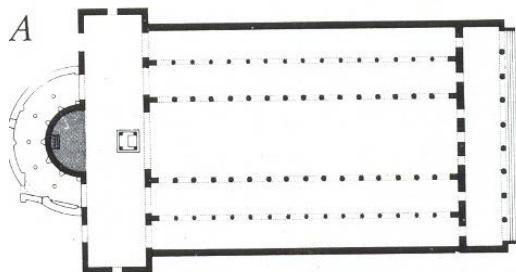
„Doura Europos – „Kršćanska kuća“:
a) glavna dvorana;
b) dvorište;
c) krstionica (baptisterij).

Kad su kršćani dobili slobodu, počeli su graditi svoje crkve. Budući da njima nije trebao hram – kao svetište i boravišta božanstva ili Božje slave, nego okupljalište, zbornica, kuća, dvorana za liturgijsko zborovanje, oni si se okrenuli tzv. bazilikama. Rimske civilne bazilike koje su bile namijenjene sudovanju, trgovanju i drugim javnim skupovima i poslovima. Bazilike su bile u osnovi kvadratne. Nasuprot ulazu imale su apsidu u kojoj je sjedio car ili sudac. Kršćanska je bazilika u osnovi vrlo slična. Oltar se stavlja u apsidu, amboni sa strane, a bazilika u svoj sastav uključuje zatvoreno dvorište s trijemom i zdencem, zatim krstionicu s popratnim prostorijama, te prostorije uz apsidu koje služe za pripravu darova, čuvanje euharistije, kao i neku vrstu današnje sakristije.

B



Prikaz Maksencijeve civilne bazilike (312. g.): A – tlocrt; B – rekonstrukcija.



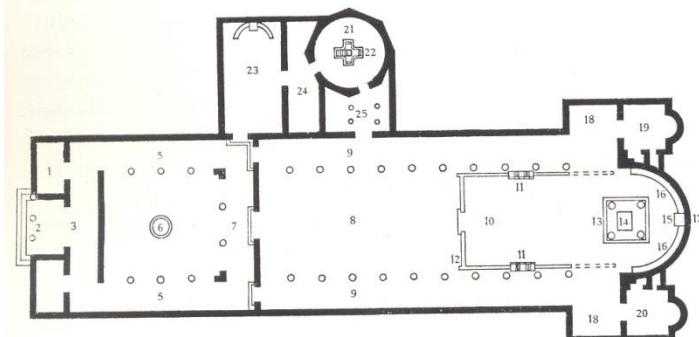
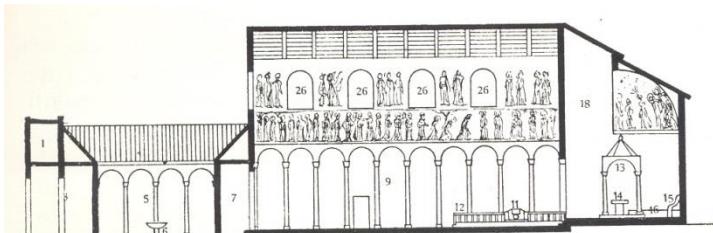
Slika 23: Uobičajeni, standardni oblik ranokršćanske (latinske, zapadne) bazilike:

A – Tlocrt bazilike sv. Ivana Lateranskog u Rimu (4.st.)

B – Presjek bazilike San Apolinare in Classe u Raveni (5. st.).

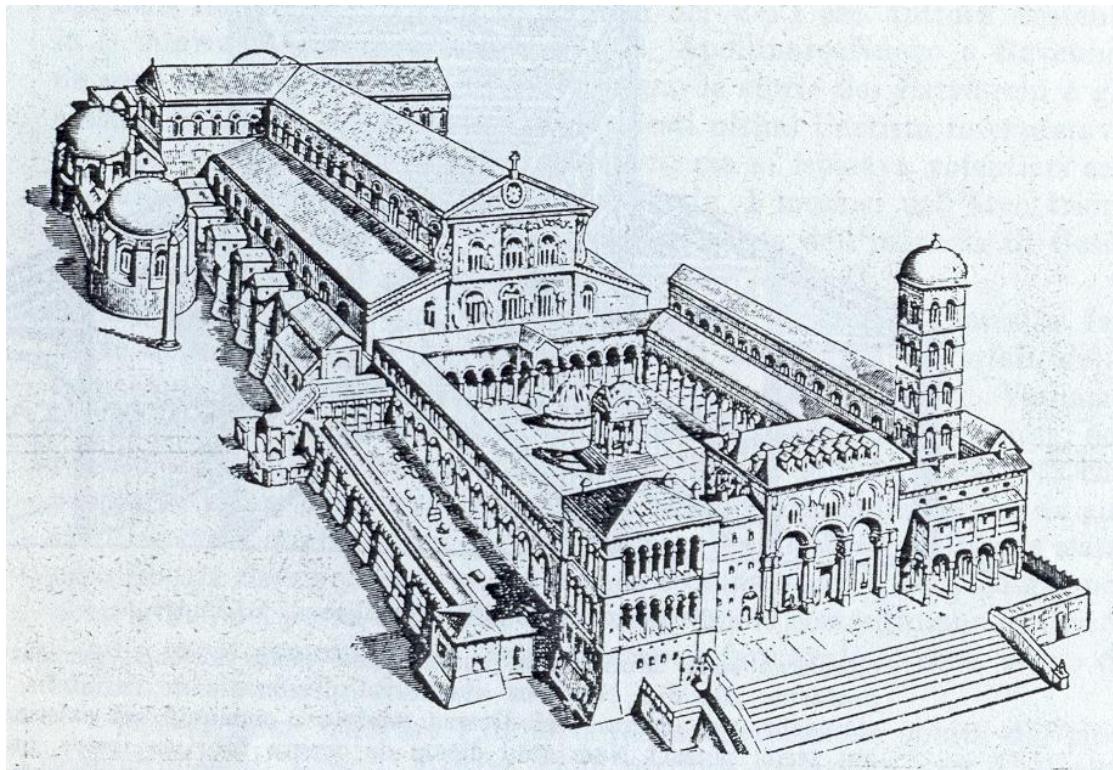
C – Presjek bazilike sv. Pavla izvan Zidina u Rimu (4. st.).

Za razliku od civilne rimske bazilike, kršćanska je bazilika uzdužno postavljena: ogled je usmjeren prema apsidi u kojoj je smješten oltar. Uz jednobrodne bazilike, javljaju se i bazilike s tri ili pet lada. Valja također zamijetiti da u bazilikama nema danas uobičajenih klupa ili sjedišta za vjernike. One su u crkvu došle puno kasnije, ponajviše nakon reformacije.

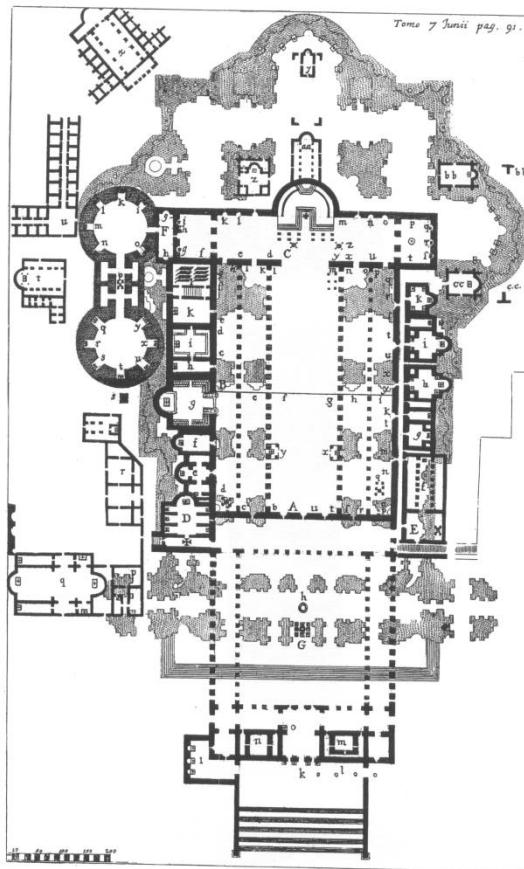


Slika 24: Idealna rekonstrukcija jedne latinske bazilike na temelju postojećih oblika u Rimu, Raveni i Saloni: 1. Ugaone kule. – 2. Propileje. – 3. Egzonarteks. – 4. Atrij. – 5. Trijemovi atrija. – 6. Kantaros. – 7. Narteks. – 8. Srednji brod. – 9. Bočni brodovi. – 10. Bema. – 11. Amboni. – 12. Ograda (septum). – 13. Ciborij. – 14. Oltar. – 15. Katedra. – 16. Subselia. – 17. Apsida. – 18. Transept. – 19. Prothesis. – 20. Diakonion (pastoforia). – 21. Baptisterij. – 22. Piscina. – 23. Katekumenion. – 24. Prostorija u kojoj se katekumeni svlače prije krštenja. – 25. Prostorija u kojoj novokrštenici oblače bijele haljine. – 26. Prozori za osvjetljenje srednjeg broda (bazilikalno osvjetljenje).

Propileje su ulazni trijem, egzonarteks je ulaz u narteks, što znači predvorje. Kantaros je zdenac u atriju, bema je povиено mjesto za oltar. Protesis je sjeverna od dvaju apsida, posebna prostorija u kojoj se vrшила priprema žrtvenih darova. Diakonion (pastoforia) ima sličnu ulogu kao i protesis, a i jedna i druga prostorija imaju ulogu današnje sakristije.



Prikaz prvotne bazilike sv. Petra u Rimu iz IV. st. (na mjestu današnje)



Bazilika sv. Petra stara i sadašnja (AASS, IUNII, tom VII, str. 91.). Valja zapaziti da se oltar i u jednoj i u drugoj bazilici nalazi na istome mjestu – ponad groba sv. Petra.

O dalnjem razvoju crkava kao građevina (predromanski, romanski, renesansni, barokni neogotski, moderni stil gradnje...) nećemo opširnije govoriti, jer je to područje kršćanske arhitekture u užem smislu. Zadržat ćemo se na unutarnjem uređenju crkve, osobito svetišta (prezbiterija), jer je to liturgijski puno zanimljivije.

B. UREĐENJE CRKVENOG PROSTORA

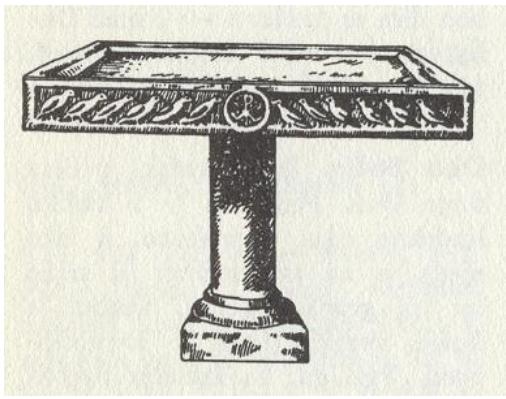
1. Svetište sa svojim dijelovima

Prezbiterij ili svetište dio je crkve koje je obično uzvišeno za nekoliko stuba. U njemu se nalazi oltar. U starini je bio rezerviran samo za klerike, a redovito je bio odijeljen tzv. pričesnom ogradiom. U istočnim crkvama i danas je svetište odijeljeno od prostora za narod drvenom pregradom zvanom ikonostas. Danas su u svetištu osim oltara smješteni još ambon i sedes, a nerijetko svetohranište, pa čak i krstionica.

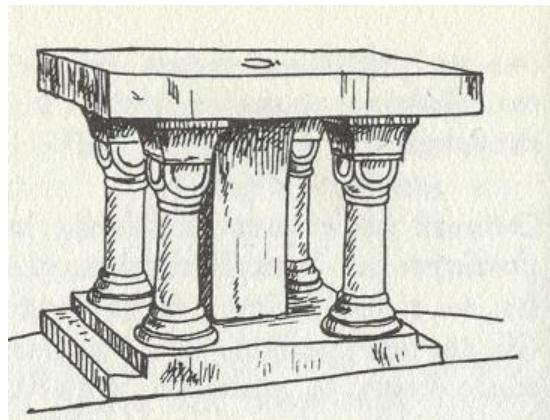
a) Oltar

U počecima je oltar, što je razumljivo bio stol, *mensa Domini*, jer se na njemu događa ono isto što je Gospodin učinio na posljednjoj večeri. Zato je sve do 4. st. oltar bio drveni, kao što je to bio slučaj i u Konstantinovoj bazilici svetoga Petra. Na freskama u katakombama može se vidjeti tronogi stolić s okruglom pločom (tzv. tribadion). Danas povjesničari odbacuju donedavno uvriježeno mišljenje da su kršćani u katakombama slavili euharistiji na nadgrobnoj ploči nekog mučenika.²⁹¹ Nakon 313. godine, s papom Silvestrom (314.-335.) oltar dobiva tri nove osobine: 1) izrađuje se od čvrstih materijala (kamen, plemenite kovine), 2) učvršćuje se za pod i 3) u njega se redovito pohranjuju relikvije mučenika. Kako je došlo od ove promjene? U vremenu progona pokretni je oltar se puno lakše mogao sačuvati od profanacije pogana. Drugo, u stabilnim bazilikama bolje je odgovarao fiksni oltar koji je ipak, u nekoj mjeri, nadomještao poganske oltare. Konačno, teologija je govorila kako je Krist i žrtveni Jaganjac i oltar, a on je upravo onaj odbačeni kamen koji je postao ugaona stijena (1 Kor 10,4). Tako oltar postaje fiksan i kameni. i redovito se smješta iznad groba mučenika u apsidi crkve – bazilike i često se natkriva ciborijem. Na Istoku je oltar u pravilu zadržao kubičan oblik (tj. oblik kocke). Na Zapadu oltar postaje kvadratična ploča (mensa = stol) na jednoj ili četiri noge ili na otvorenom zidanom postolju tako da se kroz rešetku ispod menze mogu vidjeti relikvije mučenika, a smješten je u središtu apside. Od 11. st. oltar se sve više pomiče prema dnu apside, a između njega i dna apside postavljaju se moći a svećenik je leđima okrenut puku. U doba romanike (zbog čestih hodočašća) poznati su prijenosni oltari, bogato urešeni.

²⁹¹ U *Liber pontificalis* spominje se, istina, dekret pape Feliksa (269.-274.) gdje se određuje da se misa slavi na nadgrobnoj ploči mučenika. Taj je spis apokrifan.

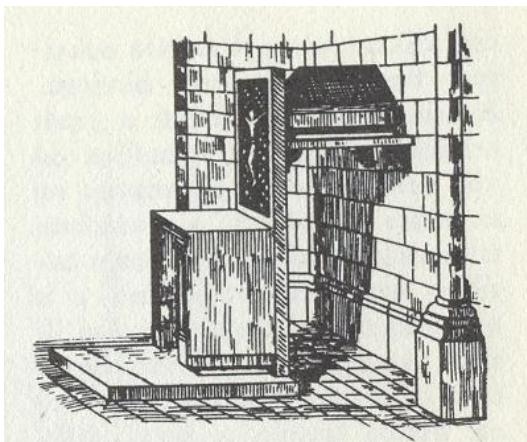


Oltar na jednom stupiću, Auriol, 5. stoljeće.

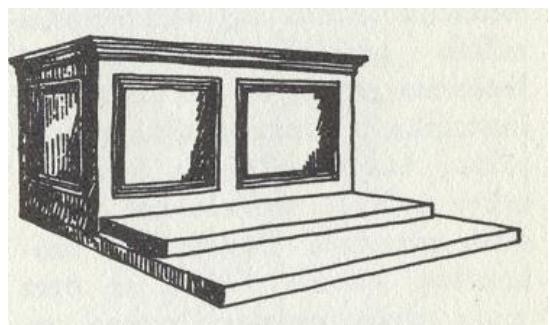


Romanički oltar s jezgrom i četiri stupića, Regensburg, 11. st.

Pod utjecajem Bizanta, i na Zapadu se u 6. st. javlja običaj da se oltar tako postavlja da svećenik (okrenut leđima vjernicima) moli u smjeru istoka. Nadalje, u to se vrijeme uvodi stalni običaj da je za muževe rezervirana desna strana crkve.



Oltar s relikvijama podignutima uvis. Romanika, 12. st.



Romanički „blok-oltar“. U njemu su ugrađene relikvije koje se ne vide.

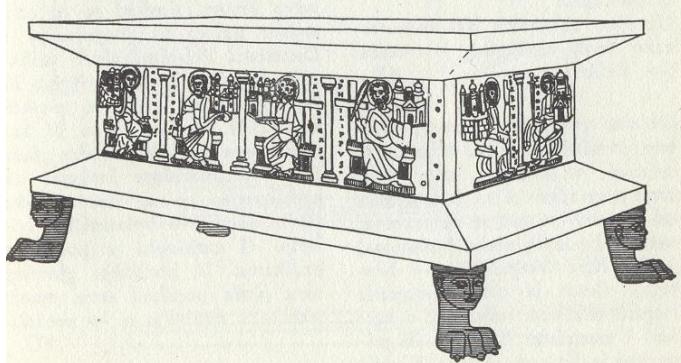
Budući da oltar predstavlja Krista, kao pomazanika, prigodom posvete pomazuje krizmanim uljem. Od 4. st. kršćani su nastojali, gdje god to bilo moguće, podizati oltare upravo na grobu nekog mučenika.

Do početka 6. st. snažno se naglašavalo da je u crkvi jedan oltar, kao što je i jedan Krist. Kada su se u samostanima počele umnažati privatne mise, bilo je nužno u jednoj crkvi izgraditi više oltara, da bi u jutarnjim satima (euharistijski post!) svećenici mogli odslužiti svoje privatne mise, jer se nije smjelo koncelebrirati.²⁹² Oltari su kasnije podizani iz pobožnosti prema svecima. Danas se u novoj crkvi može podići samo jedan oltar, jer je samo jedna Kristova žrtva i jedno euharistijsko blagovanje.

Prije su crkve bile građene tako da bi i svećenik za oltarom bio puku okrenut leđima, a svi su zajedno bili usmjereni prema istoku – simbolu uskrslog Krista. Usmjerenošć oltara i svećenika prema istoku bizantski je običaj koji je na zapad ušao u 6. st., ali se

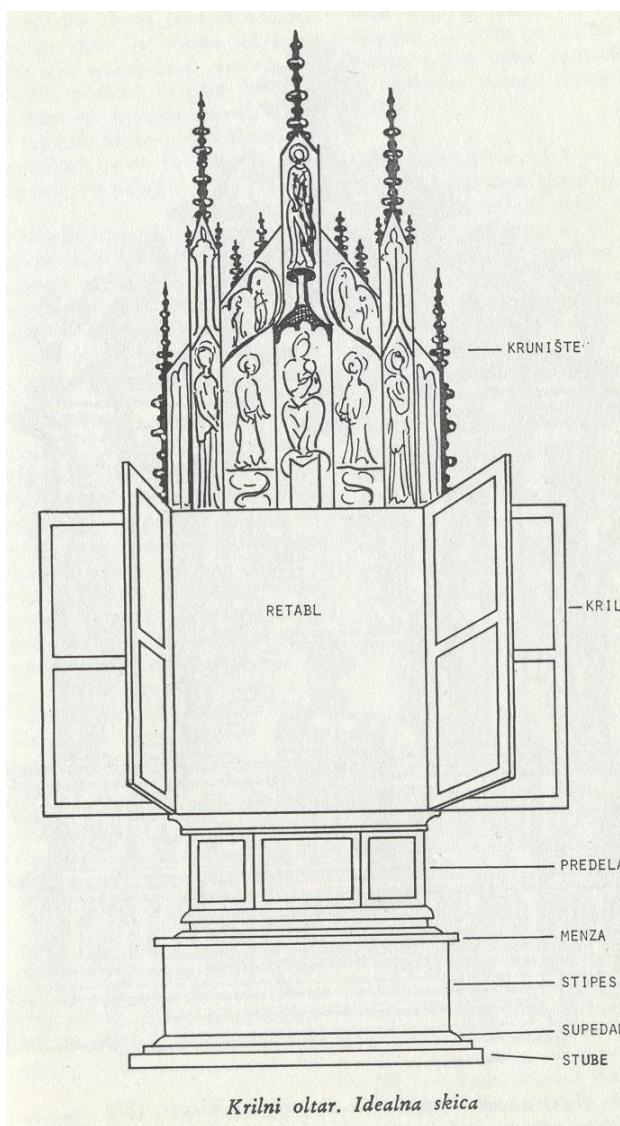
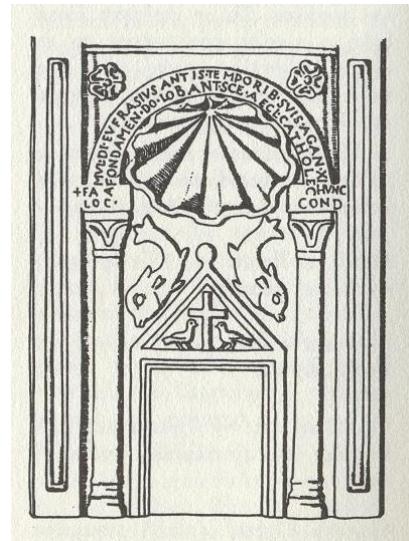
²⁹² Do tada je bila poznata koncelebracija biskupa sa svojim prezbiterima. Koncelebracija više prezbitera pod vodstvom jednoga uvedena je tek s 2. vatikanskim saborom.

kasnije nije strogo provodio. Činjenicu da je svećenik bio okrenut leđima puku ne moramo gledati samo negativno: svi su zajedno molili u istome smjeru, a svećenik je okrenut prema apsidi za vrijeme molitve imao dobру akustiku.

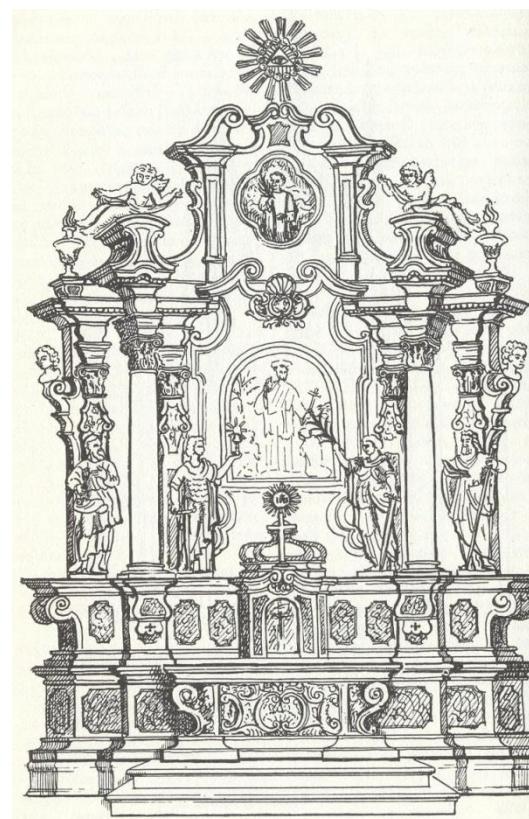


Prijenosni oltarić. Rab, katedrala, 12. st.
(rekonstrukcija).

Na desnoj strani: podnožje oltara, 6. st. Poreč,
Eufrazijeva bazilika.



Krilni oltar. Idealna skica



Arhitekturni barokni oltar, Zagreb, sv.
Ksaver, 1754. Prekrasan barokni oltar
može se pogledati i u crkvi sv. Mihaela
u osječkoj Tvrđi.

Lijevo: idealna skica krilnog oltara.

Od 13. st. počinju se iznad menze postavljati slike, kipovi ili reljefi, koji će biti sve bujniji i bogatiji. Tako se razvio tzv. *krilni oltar* s više preklopnih ploča. U baroku se na sredini oltara postavlja tabernakul. U 19. i 20. st. javljaju se imitacije romaničkih i gotičkih formi. U to se vrijeme u Austriji (Tirolu) javlja cijela industrija takvih oltara kojih su prepune naše crkve.

Evo današnjih odredbi na osnovu Opće uredbe rimskog misala iz 2000. godine. Oltar u prvom redu ističe žrtvu Kristova križa, ali u isto vrijeme oltar je i stol Gospodnji. On predstavlja središte svekolikog euharistijskog slavlja. Određuje se da on mora biti čvrst i nepomičan jer predstavlja Krista koji je Živi kamen.²⁹³

„U skladu s običajem i značenjem što je do nas došlo crkvenom predajom, ploča nepomičnoga oltara neka bude kamena, i to izrađena od prirodnoga kamenca. Ipak, može se, prema sudu konferencije biskupâ, uzeti i druga tvar, dolična, čvrsta i umjetnički obrađena. Nosači pak ili osnova na kojima leži ploča mogu se izraditi iz koje mu drago tvari, samo da je dolična i čvrsta.“ (br. 301)

Oltar, gdje god je to moguće, neka se gradi odvojeno od zida da se može lako obići i na njemu slaviti licem prema narodu. Neka zauzima takvo mjesto da bude uistinu središte kamo se sama od sebe usredotočuje pozornost svekolike zajednice vjernika. Oltar će redovito biti nepomičan i posvećen (Opća uredba rimskog misala br. 299).

U starim je crkvama često teško uklopiti novi („koncilski“) oltar u arhitekturu i prostor. Redovito se ne smije uklanjati stari oltar. U tom slučaju se postavlja novi koji bi trebao odgovarati stilu crkve, ali tako jedan iza drugoga, zapravo, imamo dva oltara. Jednako se tako ne uklanjaju ni stari pokrajnji oltari. Međutim, koji puta su oni bez ikakve umjetničke vrijednosti, pa se mogu ukloniti, s time da se zadrže vrijedne slike ili kipovi. U svakom slučaju, nije lako uvijek naći pravu mjeru.

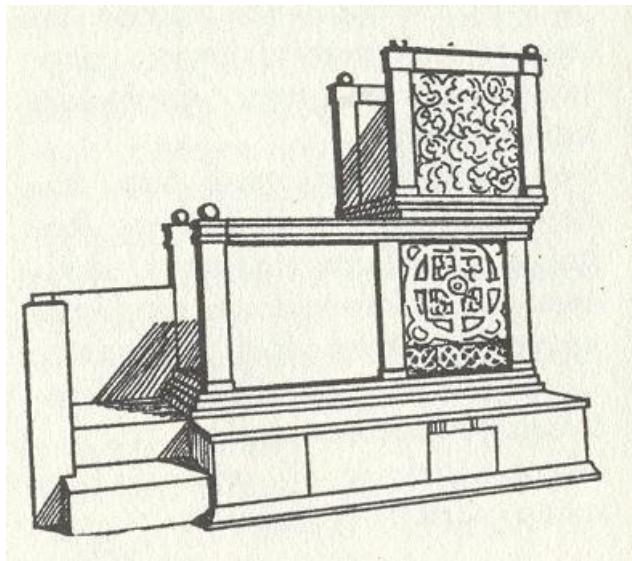
Ukoliko se euharistija slavi izvan crkve, oltar može biti i pomičan. Ispod oltara dobro je ugraditi moći svetaca, ukoliko su sigurno vjerodostojne.²⁹⁴ U novim se crkvama postavlja samo jedan oltar. Oltar se prekriva barem jednim stolnjakom. U došašću se skromnije ukrašava cvijećem, a u korizmi se cvjetni ukrasi uopće ne stavljuju osim na nedjelju *Laetare*, te na svetkovine i blagdane koji bi u to vrijeme pali. Svijećnjaci i križ mogu biti na oltaru ili u njegovoј neposrednoj blizini, a sve ostalo potrebno za misu, donosi se nakon molitve vjernika i odnosi prije popričesne molitve.

b) Ambon

Ambon (grčki: „trbušasta ploha“, „štít“) povиšeno je mjesto s kojeg se čitaju svetopisamska čitanja. To povиšeno mjesto redovito je imalo ogradu otvorenu s jedne strane. U ranokršćanskim bazilikama redovito su bila dva ambona (jedan za poslanicu, a drugi za evanđelje). S jednog se čitalo evanđelje, a s drugoga ostali biblijski tekstovi. Danas u crkvi treba biti samo jedan ambon. Jedina je razlika ta što se za vrijee naviještanja evanđelja stoji, a kod drugih čitanja sjedi.

²⁹³ Očito je da se naglašava žrtveni značaj euharistije i samog oltara na uštrb „gozbe Jaganjčeve“ i „stola Gospodnjeg“.

²⁹⁴ Dakle, ugrađivanje moći svetaca nije obvezatno, kao što je to bio slučaj u vremenu prije koncilske reforme.



Ambon iz bazilike sv. Klementa u Rimu.



Stalak za čitače i pjevače (tzv. „lectorile“ ili „legile“)

Ako je u crkvi bio jedan ambon, onda su se s njega čitala sva biblijska čitanja. Na gornjoj slici vidimo ambon iz bazilike sv. Klementa u Rimu. On je trostopen. S najvišeg mjesto đakon je čitao evanđelje, s nižeg je stupnja subđakon je čitao poslanicu, a s najnižeg stupnja lektor je čitao odlomke iz Staroga zavjeta. Etimološki se naziv ambon može povezati s riječju *anaboo* – „glasno govoriti“ (pa bi ambon značio „govornica“) ili s glagolom *anabaino* – „popeti se“ (u tom bi slučaju ambon značio „povišeno mjesto. S uvođenjem tihe mise, sve se manje osjećala potreba za ambonom. Ambon je sve više postao mjesto odakle je *shola cantorum* pjevala. Uskoro su pjevači (i redovnici koji su pjevali Časoslov) imali običan stalak („lectorile“, vidi sliku gore), a u crkvi, posve odijeljeno od svetišta, postavljala se propovjedaonica, koja više nije bila namijenjena za Božju, nego za ljudsku riječ.

Drugi vatikanski sabor veli da se euharistija sastoji od dva stola: stola riječi i stola Tijela i Krvi Gospodinove. To onda znači da bi i likovno-arhitektonski trebalo biti vidljivo da su to dva jednakopravna stola: oltar i ambon bi trebali biti načinjeni od istoga materijala i sa sličnim ukrasima. Danas u crkvi treba biti samo jedan ambon. Opća uredba Rimskog misala u br. veli: 309.

„Dostojanstvo Božje riječi traži da u crkvi bude prikladno mjesto za navještanje, prema kojemu će se za vrijeme liturgije riječi sama od sebe obraćati pozornost vjernika. Zgodno je da takvo mjesto općenito bude nepomičan ambon, a ne tek običan pomični stalak. Uvezši u obzir raspored svake crkve, ambon treba da je postavljen ondje gdje će vjernici moći dobro vidjeti i čuti zaredjene služitelje i čitače. S ambona se proglašuju jedino čitanja, pripjevni psalam i vazmeni hvalospjev; isto se tako može s njega držati homilija te izreći nakane sveopće molitve. Dostojanstvo ambona iziskuje da na nj uzlazi samo služitelj riječi.“

Danas nije lako urediti stare crkve koje imaju prekrasne propovjedaonice, ali one po svom položaju ne mogu postati amboni. U isto vrijeme trebalo bi postaviti ambone koji će biti i čvrsti i lijepi, a da se u isto vrijeme lijepo uklapaju u prostor. Euharistijsko bi se slavlje trebalo odvijati tako da se uvodni i zaključni obredi slave na sedesu, služba riječi na ambonu, a euharistijska služba na oltaru. Krivo je, dakle započinjati misu na oltaru ili s oltara čitati čitanja i propovijedati.

c) Sjedište za svećenika slavitelja i ostala sjedala

Sjedište (*sedes*). *Evo kako Opća uredba Rimskog misala* (br. 310) određuje:

„Sjedište svećenika slavitelja treba da označuje njegovu službu predsjedanja skupu i ravnjanja molitvom. Stoga mu je najprikladnije mjesto na dnu prezbiterija prema narodu, osim ako to prijeći raspored zgrade ili druge okolnosti, na primjer ako bi prevelika udaljenost otežavala saobraćanje između svećenika i okupljene zajednice, ili pak ako se svetohranište nalazi na sredini iza oltara. Neka se izbjegava bilo kakav oblik prijestolja. Pristoji se da se sjedište, prije nego bude uvedeno u liturgijsku upotrebu, blagoslovi prema obredu iz Rimskoga obrednika.“

Isto tako neka se u svetištu rasporede i sjedala za svećenike suslavitelje te za prezbitere koji će, odjeveni u korsku odjeću, slavljju biti nazočni, ali u njemu neće koncelebrirati.

Sjedalo za đakona neka se postavi u blizini sjedišta za slavitelja. Sjedala za poslužitelje neka se postave tako da se jasno razlikuju od sjedala za kler te da poslužitelji mogu s lakoćom vršiti povjerenu im službu.“

U prezbiteriju se, dakle, trebaju isticati samo oltar i ambon.

d) Svetohranište

Opća uredba Rimskog misala naglašava kako svetohranište treba biti „u nadasve dostoјnom, časnom, vidljivom, rešenom i za molitvu prikladnom dijelu crkve“. Treba biti samo jedno, izrađeno od čvrstog i neprozirnog materijala i sigurno zaključano. Ne smije se postaviti na oltar na kojem se slavi euharistija. U praksi se svetohranište postavlja bilo u prezbiteriju ili pak u nekoj kapeli, prikladnoj za klanjanje i molitvu. Uredba određuje da pored svetohraništa „trajno gori posebna svjetiljka na ulje ili od voska“.²⁹⁵ Konačno se podsjeća da se, glede čuvanja presvete euharistije obdržavaju propisane zakonske norme.²⁹⁶

e) Oltarna pregrada

Od davnine se oltarni prostor odjeljuje od crkvene lađe. Pregrada je znala biti i od kamenih ploča (to je bila i Baščanska ploča) ili načinjena od lukova. U samostanskim je crkvama to bila visoka pregrada od kovanog željeza koja je dijelila oltar i redovnički kor od ostatka crkve. Na istoku se tako razvio ikonostas, drvena pregrada sastavljena od ikona, tako da se oltar uopće ne vidi, a laik ne smije stupiti u taj prostor. Nakon tridentskog sabora nisu se više gradile oltarne pregrade. Ostale su samo pričesna ograda, koja se zvala *reclinariorium*. U nas je poznat i izraz *trobozan*. Djevojke koje su stajale u redovima ispred pričesne ograde nazivale su se i *trobozanke*.²⁹⁷ Još se u nekim crkvama može vidjeti „pričesna ograda“ (npr. u crvi sv. Petra i Pavla u Osijeku). Zanimljivo je vidjeti što Strossmayer, taj veliki vizionar, misli o pričesnoj ogradi:

²⁹⁵ Čini mi se da je veoma malo crkava u kojima je još uvijek „vječno svjetlo“ uljanica ili voštana svijeća.

²⁹⁶ Usp. *Zakonik kanonskoga prava*, kan. 934-944.

²⁹⁷ Usp. M. SRAKIĆ, Sve za vjeru i jedinstvo naroda. Život i djelo biskupa Antuna Akšamovića 1920.-1951. (22), u: *Vjesnik Đakovačko osječke nadbiskupije* 148(2020.), 51–54., ovdje 52. Izraz *trobozan* nalazimo i u Matoša („Nekad bilo, sad se spominjalo“), s tumačenjem da je to turska riječ koja po sebi znači nisku ogradu ili rukohvat, a u ovom slučaju pričesnu ogradu.

„U starih crkvah bio je presbyterium od ladja ogradom razstavljen. Mi toga učiniti nećemo, jerbo želimo, da i prosti naš puk u svojoj stolnoj crkvi svagda tia do onoga doći može, koji je dobrotu imao prije iztočnih kraljeva i mogućnika na poklonstvo svoje pozvati nevinu sirotinju, proste žudinske pastire u pratnji angjela. Mi iz svega srdca želimo, da se i naš prosti puk cielim srdcem naužije svoje majke crkve, ter da mu se u njoj ne samo nabožna i čudoredna, nego i estetična čut oplemeni i uzvisi“. ²⁹⁸

2. Lađa

Prostor za puk. Do 16. st. u lađi crkve nisu bile nikakve klupe. Pod utjecajem protestanata koji su imali klupe (jer je njihovo bogoslužje redovito samo služba riječi), klupe se u manjoj mjeri uvode i katoličke crkve. Vjernici su inače stajali za vrijeme bogoslužja ili jednostavno sjedili na podu. I danas u rimskim bazilikama nema klupa, nego se prigodice donose stolice. Još donedavno u seoskim crkvama u Slavoniji djevojke i žene su u crkvu nosile svoje „ponjavce“ na kojima su u crkvi za vrijeme mise klečale i sjedile *Opća uredba Rimskog misala* u br. 311 veli:

„Mjesta za vjernike treba rasporediti vrlo brižno, kako bi oni očima i duhom mogli živo sudjelovati u svetim slavlјima. Poželjno je da im se redovito stave na raspolažanje klupe ili stolci. Za osudu je običaj da se nekim privatnim osobama dodjeljuju posebna mjesta. Klupe ili stolce, osobito u novopodignutim crkvama, treba tako urediti da vjernici mogu lako zauzeti onaj stav tijela što ga pojedini dijelovi obreda traže te da mogu s lakoćom pristupiti svetoj pričesti. Valja paziti da vjernici budu u stanju ne samo vidjeti svećenika, odnosno đakona i čitače, nego da ih, uz pomoć suvremenih tehničkih pomagala, mogu lako i čuti.“

Krstionica. Zanimljivo je da Opća uredba uopće ne govori o krstionici. Ona je u počecima bila posve odijeljena od crkve,²⁹⁹ kasnije u prostoriji dograđenoj uz crkvu. Danas se predviđa da krstionica bude u jednoj kapelici u crkvi. Iako po sebi može biti znakovito da se krsni studenac postavi u svetištu (jer iz euharistije koja je vrhunac i izvor proistječu svi sakramenti), ipak takve tradicije u crkvi do sada nismo imali. Istina je da tek rijetke crkve imaju krstionicu. U većini slučajeva se pred oltar donese voda i ostale potrepštine za krštenje.

Mjesto za pjevače. Pjevači su vjernici koji na poseban način sudjeluju u bogoslužju. Oni nisu družina koja nastupa. Ako nisu uvjetovani orguljama (koje su na koru), puno je prikladnije da budu bliže oltaru. Oni trebaju aktivno sudjelovati u misi i pomagati ostalima da se pjevanjem uključe u bogoslužje.

„Pjevački zbor neka se, vodeći računa o raspoređaju svake crkve, smjesti tako da jasno bude vidljiva njegova narav, naime to da je on dio okupljene zajednice vjernika i da ima osobitu službu; da obavljanje te službe bude olakšano; da svakom članu zbora bude na prikladan način omogućeno puno, sakramentalno sudjelovanje u misi. Orgulje i druga zakonito odobrena glazbala treba smjestiti na zgodno mjesto gdje će biti na pomoć i pjevačkomu zboru i narodu kad pjeva i odakle će ih, kad sama sviraju, svi moći lako čuti.“ (Opća uredbe, br. 312 i 313)

²⁹⁸ Usp. J. J. STROSSMAYER, Stolna crkva đakovačka, u: *Glasnik biskupije Djakovačko Sriemske* 2(1874.)9, 71.

²⁹⁹ U počecima je bilo puno krštenja odraslih, a naravno da bi bilo posve neprilично krštenje uranjanjem odraslih osoba slaviti u crkvi.

3. Okruženje crkve (ulaz, dvorište)

U drevnim je bazilikama bio atrij koji je bio prijelaz između dnevne vreve i crkve. I danas je u tome smislu važno imati neki predprostor, dvorište, mali zatvoreni trg koji pripada crkvi. U našim je selima crkva redovito smještena u crkvenom dvorištu „cintoru“³⁰⁰. Antički atrij ili kasniji „cintor“ imaju važno mjesto u arhitekturi crkve. Pri projektiranju novih crkava valja imati ovo na umu.

5. Slike

Glede slika Opća uredba Rimskog misala potvrđuje se drevnu uredbu: „U skladu s pradavnom predajom Crkve, na svetim se mjestima vjernicima na štovanje izlažu slike gospodina, blažene Djevice Marije i svetac, ali neka se ipak tako rasporede da vjernike mogu voditi otajstvima vjere koja se ondje slave.“ Slike se ne bi trebale nepotrebno umnožavati. Ne bi trebala biti više od jedne slike istoga sveca. Podrazumijeva se da slike budu na određenoj umjetničkoj razini. Iako se izrijekom ne spominju kipovi, latinski izraz *imago* očito se ne odnosi isključivo na (dvodimenzionalne) slike, nego i na reljefe i kipove, kako je u latinskoj Crkvi običaj.³⁰¹

6. Zvona

Na Zapadu su se zvona pojavila koncem 5. st. da bi pozivala vjernike na bogoslužje, a kasnije su imala ulogu da one, koji ne mogu doći, pozovu da se duhom ujedine s onima koji slave misu. Kasnije se zvonom pozivalo i na Andeosko pozdravljenje. U Gelazijevu sakramentaru VIII. st. (2440-2446) u sklopu posvete crkve nalazimo i posvetu zvona.

³⁰⁰ Riječ „cintor“ dolazi od riječi „cimiterium“ što znači „groblje“, jer su neke crkve bile sagrađene u groblju.

³⁰¹ Njemački prijevod za riječ *imago* uzima čas izraz *Bild* (slika), čas *Darstellung*, lik.

PETI DIO:

ČASOSLOV

Opća nas uredba liturgije časova upućuje u smisao i vrijednost ove molitve Crkve. Tako br. 10 veli:

„Krist je zapovjedio: „Treba svagda moliti i nikada ne sustati“ (Lk 18,1). Crkva to vjerno sluša te nikada ne prestaje izlijevati svoje molitve. Sokoli nas ovim riječima: „Po Isusu neprestano prinosimo Bogu žrtvu hvalbenu, to jest plod usana što ispovijedaju ime njegovo“ (Heb 13,15). Crkva udovoljava toj zapovijedi ne samo slavljenjem euharistije nego i drugim načinima, a osobito liturgijom časova jer ona, po staroj tradiciji, među svim liturgijskim činima ima to svojstvo da se po njoj posvećuju tijek dana i noći (usp. SC 83)“.

Nazivlje. latinski izraz *Liturgia horarum* (*bogoslužje časova*), koji se danas najradije upotrebljava, spominje se prvi puta tek 1959. To je svakako najbolji izraz ukoliko ukazuje da se radi o bogoslužju koje posvećuje određeno doba dana. Iako stariji, te iako ga još Drugi vatikanski sabor upotrebljava, izraz *Officium divinum* više upućuje na obvezatnost i dužnost, dok je za časoslov - u sklopu cjelokupnog bogoslužja - tipično upravo to da posvećuje razdoblja dana. Izraz *Breviarium* najmanje je prikladan. Kada se naime s pojavom prosjačkih redova različite knjige časoslova sjedinjuju u jednu - puno prikladniju za putovanja - ta je knjiga dobila ime *Breviarium*, u slobodnom prijevodu *skraćeni, u jedno sabrani oficij*. Danas je službeno latinsko izdanje zadržalo oba naziva: *Officium divinum ex decreto.... (Božanska služba)*, a u podnaslovu stoji: *Liturgia horarum iuxta ritum Romanum...* Hrvatski prijevod uzima samo izraz *Časoslov* (njemački *Stundenbuch*), a zanemaruje bogat izraz *Bogoslužje časova*. Možda bi bilo najbolje kad bi izraz *Bogoslužje časova* označavao samu molitvu, dakle liturgiju, a *Časoslov* bogoslužnu knjigu (kao što *misa* označava bogoslužje a *Misal* knjigu).

I. POVIJESNI PREGLED

1. Židovska molitva u Isusovo vrijeme

Iako su kršćani vrlo brzo prekinuli sve veze sa službenim židovstvom, očigledno je da su počeli nasljedovati židovsku molitvenu praksu, jer su to ipak bile *judeokršćanske* zajednice, dakle kršćanske zajednice sastavljene od obraćenih Židova i za njih je Stari zavjet bio i ostao Božja riječ. Židovske su molitve imale dvostruki ritam koji se na koncu stopio u jedan. Prema jednom je bilo potrebno moliti dvaput, a prema drugom triput dnevno. Tako u Ponovljenom zakonu nalazimo odredbu da je potrebno ujutro i uvečer moliti Š'ma. Mnogi rabinski komentari insistiraju upravo na ova dva termina:

Pnz 6,4-7: *Čuj, Izraele! Jahve je Bog naš, Jahve je jedan! Zato ljubi Jahvu, Boga svoga, svim srcem svojim, svom dušom svojom i svom snagom svojom! Riječi ove što ti ih*

*danas naređujem neka ti se urežu u srce. Napominji ih svojim sinovima. Govori im o njima kad sjediš u svojoj kući i kad ideš putem; **kad liješ i kad ustaješ.***

Drugi tekstovi napominju da je potrebno triput dnevno moliti. Prva potvrdu za to nalazimo u Dn 6,11b (3. st. pr. Krista):

Tu je on tri puta na dan padao na koljena blagoslivljući, moleći i hvaleći Boga, kako je uvijek činio.

Naznake molitvenih časova nalazimo još i u Jdt 9,1; 12,5s; 13,3, a osobito u Ps 5,17.

*A ja ču Boga prizivati, i Jahve će me spasiti. **Večerom, jutrom i o podne** tužan ču jecati, i on će čuti vapaj moj.*

Ova su se tri molitvena časa nadovezivala na hramsko bogoslužje. Žrtve su se u hramu prinosile ujutro i navečer. Večernja je žrtva uskoro bila anticipirana već u 15 sati, a uz te su se žrtve, razumljivo, molili određeni psalmi. Tim su se hramskim molitvama pridruživali pobožni Židovi i izvan Jeruzalema. U isto vrijeme kad su se u hramu prinosile žrtve oni bi se zaustavljali i molili.³⁰² Uz ta dva molitvena časa (vezana uz hramske žrtve) uskoro dolazi i treći, večernji, bolje rečeno noćni, o zatvaranju hramskih vrata. Na koncu je to ovako izgledalo: za jutarnje žrtve i u vrijeme zatvaranja hramskih vrata Židovi su molili Š'ma i *Tefillah* (*Osamnaest blagoslova*), a u vrijeme večernje žrtve (oko 15 sati) molili su samo *Tefillah* (uočimo da nema predviđene podnevne molitve).³⁰³ Budući da je *Tefillah* veoma značajna židovska molitva, donosimo je u cijelosti:³⁰⁴

1. Blagoslovjen budi, Gospodine Bože, Bože naših otaca, Bože Abrahamov, Izakov i Jakovljev, Bože veliki, snažni i strahoviti, Svevišnji Bože, koji si milosrdan i koji sve posjeduješ! Ti se sjećaš bogobojaznosti otaca te šalješ otkupitelja sinovima njihovih sinova, na slavu svoga imena, po svojoj ljubavi, o Kralju koji nam priskačeš u pomoć, Spasitelju i Štite naš.

O. Blagoslovjen budi, Gospodine, Štite Abrahamov!

2. Ti si moćan u vječnosti, Gospodine koji oživljuješ mrtve, ti si ustrajan u svom spasenju, hraniš žive svojim smilovanjem, oživljuješ mrtve po svom velikom milosrđu, podižeš one koji padaju, ozdravljaš bolesne, oslobođaš sužnje, čuvaš svoju vjernost prema onima koji počivaju u prašini. Tko ti je sličan, Gospodine nad vojskama? Tko je kao ti, Kralju, koji ubijaš i uskrisavaš, i daješ da prokljija spasenje? Ti si vjeran uskrisujući mrtve.

O. Blagoslovjen budi, Gospodine, koji uskrisavaš mrtve!

3. Nebeska mnoštva zajedno sa zemaljskim zborovima proglašuju te kraljem, svi ti jednoglasno uzdižu trostruku posvetu, kao što je pisano rukom tvoga proroka. Oni su klicali jedni drugima i govorili:

O. Svet, svet, svet Gospodin nad Vojskama! Puna je zemlja njegove slave!

³⁰² Neki su u tome i pretjerivali pa ih Isus prekorava. Naime, oni bi se, želeći se pokazati pobožnima, kao slučajno upravo u vrijeme molitve zatekli na trgovima i onda molili da ih ljudi vide.

³⁰³ Večernja je molitva bila razumijevana kao spomen na oslobođenje iz egipatskog ropstva, a jutarnja kao spomen na sklapanje sinajskog saveza.

³⁰⁴ L. DELLA TORRE (prir.), *Pregare l'eucaristia. Preghiere eucaristiche di ieri e di oggi per la catechesi e l'orazione*, Queriniana, Brescia, 1982., str. 35-40. Postoji jedan stariji hrvatski prijevod ove molitve: Šalom Miroslav FREIBERGER (preveo i uredio), *Molitvenik*, Zagreb, 1938. (reprint Zagreb 1994.), 296-303. Po našem sudu hrvatski je prijevod ipak pomalo arhaičan, pa smo mi stavili svoj vlastiti.

*Onda se čuje njihov gromki poklik, uzvišen i snažan. Ustaju svi i jednodušno govore:
O. Blagoslovljena Slava Gospodnja s mesta njegova prebivališta!*

S mesta svog prebivališta, Kralju naš, pokaži se i kralju nad nama, jer te čekamo. Kad ćeš se zakraljiti? Zakralji se brzo na Sionu, u naše dane i za našega života. Ostani s nama, budi uzvisivan i posvećivan usred svoga grada Jeruzalema od koljena do koljena, od naraštaja do naraštaja. Neka naše oči ugledaju twoje kraljevstvo prema riječi sadržane u pjesmama o twojoj sili, koje je opjevao David, pomazanik twoje pravednosti. O. Gospodin će zauvijek kraljevati, tvoj Bog, Sione, od koljena do koljena. Aleluja!

Od koljena do koljena proglašavaju kraljem Boga, jer je samo on uzvišen i svet. Tvoja hvala, Bože naš, neće prestati s naših usana kroza svu vječnost i zauvijek, jer ti si veliki i sveti kralj.

O. Blagoslovljjen budi Gospodine sveti!

4. Ti daješ čovjeku spoznanje i učiš ljudsko biće razlučivanju. Udijeli nam spoznanje, razum i razlučivanje koje proizlazi od tebe.

O. Blagoslovljjen budu, Gospodine, koji daješ spoznanje!

5. Obrati nas, Oče naš, svome zakonu, uvedi nas, o Kralju naš, u svoju službu i obrati nas potpunim obraćenjem tebi.

O. Blagoslovljjen budi, Gospodine, koji se raduješ našem obraćenju!

6. Oprosti nam, Gospodine, jer smo sagriješili, odriješi nas, kralju naš, jer smo bili manjkavi.

O. Blagoslovljjen budi, blagi Gospodine, jer si velikodušan u praštanju!

7. Pogledaj na naše kajanje i podrži našu parnicu. Otkupi nas brzo radi svoga imena jer ti si moćni Otkupitelj.

O. Blagoslovljjen budi, Gospodine, Otkupitelju Izraela!

8. Izligeš nas, Gospodine, i bit ćemo izligečeni, spasi nas, i bit ćemo spašeni, udijeli potpuno iscjeljenje svih naših rana, jer ti si Bog koji ozdravljaš, jer si milosrdan.

O. Blagoslovljjen budi, Gospodine, koji lijeчиš bolesti svoga naroda Izraela!

9. Blagoslovi, Gospodine, Bože naš, ovu godinu i svakovrsne njezine plodove!

O. Blagoslovljjen budi, Gospodine, koji blagoslavljaš godine!

10. Nek zatrubi veliki rog za naše oslobođenje, neka se razvije zastava da sabere izagnanike i proglaši oprost pa da nas sakupiš sa sve četiri strane svijeta.

O. Blagoslovljjen budi, Gospodine, koji sabireš izagnanike svoga naroda!

11. Podigni nam suce kao u počecima, naše savjetnike kao nekoć i vladaj nad nama u pravu i pravednosti.

O. Blagoslovljjen budi, Gospodine, koji ljubiš pravednost i sud!

12. Ne imali nade otpadnici, a krivovjeri umah poginuli, neka uskoro budu zatrti svi neprijatelji twoga naroda. Oslabi, razori i ponizi brzo, u naše dane, kraljevstvo oholosti.

O. Blagoslovljjen budi, Gospodine, koji uništavaš krivce i ponižavaš oholice!

13. Neka se potrese twoja utroba, Gospodine, Bože naš, za pravedne, pobožne i one koji revnuju za pravdu. Nagradi dobrim sve one koji se uzdaju u twoje ime u istini te nas učini dionicima s njima, da se nikad ne pokolebamo.

O. Blagoslovljjen budi, Gospodine, Oslonče i uzdanje pravednika!

14. Opet se smiluj Jeruzalemu, svome gradu, i izgradi ga u naše dane kao vječnu građevinu.

O. Blagoslovjen budi, Gospodine, koji obnavljaš Jeruzalem!

15. Učini da uskoro procyjeta Davidov izdanak i uzdigni moć svoga spasenja.

O. Blagoslovjen budi, Gospodine, koji daješ da niče spasenje!

16. Poslušaj naš glas, Gospodine, Bože naš, i smiluj nam se, primi milosrdno i blagonaklono našu molitvu, jer ti si Bog koji uvijek sluša našu molitvu i molbe.

O. Blagoslovjen budi, Gospodine, koji čuješ molitvu!

17. Neka ti bude mio, Gospodine, Bože naš, tvoj narod Izrael i njegova molitva. Uspostavi bogoštovlje u svojoj kući, primi spremno s ljubavlju i blagonaklonošću žrtve paljenice Izraelove i njegove molitve. Neka ti uvijek bude mila služba Izraela, tvoga sluge, i neka naše oči vide kako se u milosrđu vraćaš na Sion.

O. Blagoslovjen budi, Gospodine, koji ponovno postavljaš svoje boravište na Sionu!

18. Zahvaljujemo ti, jer si naš Gospodin i Bog, stijena našeg života, štit našega spasenja. Zahvaljujemo ti od koljena do koljena i uzdajemo ti hvalu za naše živote koji su u tvojim rukama i za naše duše koje pohađaš. Ti si dobar i beskrajno je tvoje milosrđe, ti si milosrdan i tvoje se smilovanje nikad ne iscrpljuje, a mi smo se oduvijek pouzدavali u tebe. Nikada nisi dopustio da se crvenimo, Gospodine, Bože naš, nisi nas napustio niti svoje lice od nas okrenuo. Za sve ovo neka bude blagoslovljano i uzvisivano ime tvoje, Kralju naš, zauvijek, u svu vječnost. Neka ti svako biće zahvaljuje i hvali tvoje dobro ime u istini.

O. Blagoslovjen budi, Gospodine, jer je tvoje ime dobro i dolikuje s tebi zahvaljivati!

19. Udijeli mir, napredak, blagoslov, sućut, milosrđe svima nama i svemu svom narodu. Sve nas blagoslovi, Oče naš, svjetlošću svoga lica. Svjetлом svoga lica ti nam, Gospodine, daješ zakon života, ljubav, milost, pravednost, milosrđe i mir. Blagoslovi svoj narod, Izraela u svako vrijeme.

O. Blagoslovjen budi, Gospodine, koji blagoslovilaš svoj narod, Izraela, u miru!

Kao što se vidi, molitva je u počecima imala 18 odlomaka, ali je kasnije podijeljena na 19. Međutim, prvotno je ime ostalo.

Ovo su bile svakodnevne molitve. U određene blagdane su se molile još neke molitve. Tada bi se naime, uz propisane žrtve prinosio i „prinos usana“, dakle, molitva, tako da je znalo biti pet kulnih časova. K tomu su pobožni Židovi osobito rado molili Ps 119 koji razmatra Božji zakon. Oni su tak psalam molili, o njemu razmišljali i često na osnovu njega druge poučavali. Nikakvo čudo da taj psalam svakodnevno susrećemo u Srednjem času. Naravno, nakon što je hram bio razoren žrtve se produhovljuju u određene molitvene časove (jer biše nije bilo hramskog bogoslužja), s time da se sve te molitve mogu obavljati i u vlastitom domu. Sada i sinagoga dobiva sve više na važnosti. U njoj je ustrojstvo bitno drugačije nego u hramu. Tu nema ni svećenika ni svećeničkog plemena. Dovoljno je da se nađe deset muškaraca pa da se može slaviti bogoslužje sinagoge. Rabin je jednostavno pismoznanac i, teoretski, svaki Židov s navršenih 13 godina ima pravo čitati i tumačiti Toru u sinagogi. Danas to redovito čine školovani učitelji – rabini.

Kršćani su umjesto hramske jutarnje žrtve, naravno, slavili euharistiju, a umjesto čitanja Tore i Proroka imali su Službu čitanja kao molitveni čas ili kao dio euharistijske službe.

2. Primjer Isusove molitve

Osim molitvene prakse koja je odgovarala praksi tadašnjih pobožnih Židova, Isus se općenito pokazuje kao veliki molitelj te uvodi neke nove molitvene običaje. U tom je smislu vrlo znakovit Markov opis početka Isusovog djelovanja u Kafarnaumu. Isus ulazi u Petrovu kuću i ozdravlja njegovu punicu. Zatim su mu donijeli mnoge bolesnike koje je on također ozdravio. Međutim, nakon toga, *rano ujutro, još za mraka, ustane, izide i povuče se na samotno mjesto i ondje se moljaše* (Mk 1,35). Na više mjesta spominju evanđelisti kako se Isus povlačio na samotna mjesta na molitvu. Čak je i noći znao prevesti u molitvi (Lk 6,12). U tome smislu Opća uredba (=OU), 4 veli:

„Svakodnevna njegova aktivnost tjesno je povezana s molitvom. Štoviše, kao da iz nje proistječe. On se često povlačio u osamu ili u goru na molitvu, ili bi rano ujutro ustao na molitvu, ili je od večeri pa do četvrte noćne straže provodio noć moleći se Bogu.“

Ne ulazeći previše u tumačenja o potrebi molitve, naglašavamo tek kako je ovdje ključna riječ ona koja veli da je cjelokupna Kristova aktivnost *proistjecala* iz molitve. Čak ni Isus nije umisljao da nešto sam od sebe radi. On je neprestano želio samo vršiti volju svoga Oca i ništa više. A volju svoga Oca uporno je tražio. U molitvi. Inače bi sve bilo besmisleno. A mi koji smo toliko prikovani za ovu zemlju, mi *ljudi malene vjere* (izraz koji je rado upotrebljavao Pavao VI.), ne možemo nikada do kraja shvatiti smisao i potrebu ovog dijaloga, ovog nadahnuća u Bogu, ovo traženje Božje volje.

3. Ideal apostolske zajednice: neprestana molitva

Apostoli i prvi kršćani su nakon Kristova uzašašća i pedesetnice svakodnevno molili u hramu (Dj 2,46). Osobito su rado dolazili na deveti molitveni čas, kao što je to vidljivo iz slučaja kad su Petar i Ivan ozdravili uzetoga na Divnim vratima (Dj 3,1). Iako Dj o tome izričito ne govore, kršćani su sigurno obdržavali i ostala dva molitvena časa uobičajena u Židova. Tako *Didache* (konac 1. st.) govori kako treba triput dnevno moliti, ali ne više Š'ma nego *Očenaš*. U apostolsko vrijeme susrećemo novi običaj: Petar u Jopi moli o podne (Dj 10,9). Spominju se i *noćne* molitve: kad je Petar bio u tamnici Crkva je molila za njega (Dj 12,5-12). Ne zna se međutim jesu li to bile redovite molitve ili samo tom prigodom.

Napomenimo još da je u apostolsko vrijeme kršćanska molitva bila *jednodušna* (Dj 1,14; 2,25; 4,24) i *ustrajna*. (Dj 1,14; 2,42). U tome smislu govori i Ef 6,18:

„Svakovrsnom se molitvom i prošnjom u svakoj prigodi u Duhu molite. Pored toga i bdijte sa svom ustrajnošću i molitvom za svete.“

4. Molitveni časovi u 3. st.

Mnogi crkveni oci pišu o molitvi. Klement Aleksandrijski (211./215.) *Stromata* (= „*Pokrivač*“), Tertulijan (220.) *De oratione, De ieunio*; Hipolit Rimski (215.) *Traditio apostolica*; Origen (233./234.) *De oratione*; Ciprijan (250.) *De oratio dominica*. U svim

tim djelima oci, razumljivo, govore o potrebi molitve. Evo kako Origen govori o dnevnom rasporedu molitve:

„Sam je jedan način da shvatimo ovu zapovijed kao moguću (tj. da treba vazda moliti i nikad ne posustati): ako velimo da je cjelokupan život sveta čovjeka neprestana molitva, te da je jedan dio te molitve molitva u užem smislu riječi. Nju treba moliti najmanje tri puta dnevno kao što se to vidi u Danijela koji je molio tri puta dnevno usprkos opasnosti koja mu je prijetila. A Petar je uzlazeći na terasu o šestoj uri na molitvu vidio kako s neba silazi plahta uleknuta s četiri okrajka. To je druga od tri molitve o kojima govori David (Ps 55,17s), jer je prva bila: „Zorom glas mi već čuješ, zorom ti već lijem molitve u nadi čekajuć (Ps 5,4), a zadnja molitva ovako veli: „Podizanje mojih ruku nek bude ko prinos večernji“ (Ps 141,2). No mi ne možemo bez molitve čak ni noću, jer David kaže: „U ponoći ustajem da te slavim zbog pravednih tvojih odluka“ (Ps 119,62), a Pavao je u Djelima apostolskim u Filipima usred noći molio sa Silom i hvalio Boga, da su ga i sužnji slušali.“³⁰⁵

U svakom slučaju su u to vrijeme u Aleksandriji, Kartagi, a vjerojatno i u Rimu postojala tri molitvena časa: 3., 6. i 9. Uz ova tri molitvena časa Tertulijan i Ciprijan dodaju još druga dva: o izlasku i zalasku sunca. Konačno, Hipolit uvodi još druga dva molitvena časa: o ponoći i o prvim pijetlovima. Evo kako su onda izgledali ti molitveni časovi:³⁰⁶

3 sata:	prvi pijetlovi
6 sati:	izlazak sunca
9 sati:	treći čas
12 sati:	šesti čas
15 sati:	deveti čas
18 sati:	zalazak sunca
24 sata:	ponoć

U svojim su spisima Oci naširoko raspravljali zbog čega je potrebno moliti u određeno doba dana: ti su se časovi temeljili na određenim događajima iz života Isusa ili apostola. Evo još dva primjera.

„O trećoj uri, ako si u svojoj kući, moli i hvali Boga; a ako si negdje drugdje, pomoli se Bogu u svom srcu. Jer je u taj čas Krist bio prikovan na križ... jednako tako moli i o šestoj uri, jer, kad je Krist bio prikovan na drvo križa, nestalo je dana i tama je bila sve prekrila. O toj se uri uzdiže snažna molitva po uzoru na onaj glas koji je molio i koji je učinio da tama prekrije sve stvorenje za nevjerne Židove. Neka se i o devetoj uri uzdiže velika molitva i pohvala, kao što to čine duše pravednika koje hvale Boga istinitoga, koji se sjetio svojih svetih i poslao svoju Riječ da ih prosvijetli. O toj uri je Krist iz probodenog boka izlio svoju krv i vodu, prosvijetlio ostatak dana do večeri.“³⁰⁷

³⁰⁵ ORIGEN, *De oratione*, 12, PG 11,452-453.

³⁰⁶ Podsjetimo se na židovsko računanje vremena. „Dan“ je bio razdoblje od izlaska do zalaska sunca i bio je podijeljen na dvanaest jednakih dijelova, „sati“, tako da je njihov „sat“, ovisno o godišnjem dobu bio dulji ili kraći od naših 60 minuta. Nadalje, sat vremena nakon izlaska sunca (otprilike naših 7 sati) bio je prvi sat, u 7 sati je bio drugi sat, u 9 treći, u 10 četvrti, u 11 peto, u 12 šesti, u 13 sedmi, u 14 osmi, u petnaest deveti, u 16 deseti, u 17 jedanaesti i u 18 dvanaesti sat. Noć se dijelila na 4 noćne straže od kojih je svaka imala otprilike 3 sata. Takvo brojanje, prisutno u Novom zavjetu, sati ostalo je i danas u časoslovu.

³⁰⁷ HIPOLIT RIMSKI, *Traditio apostolica*, 41, prema: *La tradizione apostolica*, Ed. Paoline, Roma, 1979., 97.

„Za nas su, ljubljena braćo, sada pored satova drevno opsluživanih razmaci i otajstva molitve porasli. I jutrom, naime, treba moliti da se jutarnjom molitvom proslavi Gospodnje uskrsnuće. To je negda označio Duh Sveti govoreći u Psalmima: „Kralju moj i Bože moj! Tebi ču se, Gospode, moliti jutrom. I uslišat ćeš moj glas. Jutrom ču biti uza te i promatrati te“ (Ps 5,-34). Još jednom preko proroka govori Gospodin: „U osvit će bdjeti. Govorit će mi - idemo i vratimo se Gospodinu Bogu svome“ (Hoš 6,1). Isto je tako nužno moliti kad sunce zađe i dan nestane. Krist je istinito sunce i pravi dan. Stoga, kad prosimo i ištemo - pošto mine ovozemno sunce i dan - da nad nas iznova dođe svjetlo, molimo za dolazak Krista koji će udijeliti milost vječne svjetlosti... Prema tome, u svetim je Pismima istinsko sunce i istinski dan Krist. Zato kršćani ne izuzimaju ni jedan sat da često i vazda mole. Nalazimo se u Kristu, to jest, u pravom suncu i danu. Stoga čitav dan nastojimo oko prošnja i molimo. I kada, po zakonu svijeta, u trajnoj mijeni, dan prođe i noć opet nastupi, moliteljima ne može iz noćnih mrklina doći nikakav gubitak, jer je sinovima svjetla dan i u noćima.“³⁰⁸

5. Zajedničko moljenje časova od 4. do 6. st.

Za Crkvu nastaje sloboda. Grade se crkve, umnažaju hodočašća. Crkveno-liturgijski život dobiva vidljivi zamah. To se očituje i u zajedničkom bogoslužju časova koje je na svoj način slavio kršćanski puk sabran oko svoga biskupa (katedralna služba), a na drugi način su ga slavili askete i monasi. Ove će se službe kasnije nastojati ujediniti.

a) Molitva časova kršćanskog puka

Od sredine 4. st. u Palestini, Antiohiji, Carigradu i u drugim značajnijim središtima ima puno svjedočanstava o tome kako su se vjernici sastajali dvaput dnevno na molitvu, a španjolski su sabori u 5. i 6. st. određivali i pojedinosti o tome. Vjernici su dolazili pjevati jutarnje i večernje psalme dodajući njima i neke biblijske hvalospjeve. Osim toga vjernici su povremeno bili pozivani na noćna bdjenja. Po uzoru na vazmeno bdjenje ova su se bdjenja održavala uglavnom uoči nekih značajnijih blagdana. Ponegdje su se ovakva bdjenja održavala uoči svake nedelje, a najomiljenija su bila bdjenja koja su se uoči blagdana mučenika slavila na njihovim grobovima (ostaci toga se i danas vide u misi bdjenja za svetkovine sv. Ivana Krstitelja i sv. Petra i Pavla). Zanimljivo da se ova molitvena praksa na Zapadu širila u nerimskim liturgijama (milanskoj, galskoj, mozarapskoj). Evo sada shematskog prikaza katedralnih molitvenih časova i bdjenja.³⁰⁹

³⁰⁸ CIPRIJAN, molitva *Gospodnja*, 35 u SV. CIPRIJAN, *Jedinstvo Crkve; Euharistija; Molitva Gospodnja*, (preveo, napisao uvod i bilješke Marijan MANDAC), Služba Božja, Makarska, 1987., 151.

³⁰⁹ Prema: Albert GERHARDS, „*Benedicam Dominum in omni tempore*“. *Geschichtlicher Überblick zum Stundengebet*, u: Martin KLÖCKNER - Heinrich RENNINGS, *Lebendiges Stundengebet. Vertiefung und Hilfe*, Herder, Freiburg - Basel - Wien, 1989, 3-33, ovdje 12-16.

KRŠĆANSKI ISTOK

SVAKODNEVNO	SUBOTA NAVEČER
JUTARNJA <ul style="list-style-type: none"> • Psalmi i hvalospjevi (s Ps 63) • <i>Gloria in excelsis</i>, • Molitva vjernika • Blagoslov i otpust VEČERNJA <ul style="list-style-type: none"> • Služba svjetla • Himan • Večernja psalmodija (s Ps 141) • Obred kađenja • Himni i antifone • Molitva vjernika • Blagoslov i otpust 	BDJENJE <ul style="list-style-type: none"> • Tri antifone • Molitve • Molitva vjernika • Kađenje • Evandelje • Blagoslov i otpust NEDJELJA <ul style="list-style-type: none"> • Euharistija

KRŠĆANSKI ZAPAD:

SVAKODNEVNO	TJEDNO USKRSNO BDJENJE (subota)
JUTARNJA <ul style="list-style-type: none"> • Pozivnik (Ps 51 ili 63) i zborna mol. • Psalmodija • Čitanje • Starozavjetni hvalospjev • Ps 148-150 sa zbornom molitvom • Himan svjetlosti • <i>Gloria in excelsis</i> • Molitva vjernika • Zborna molitva • Zaključna molitva za jedinstvo • Otpust VEČERNJA <ul style="list-style-type: none"> • Lucernar • Himan svjetlosti sa zbornom molitvom • Ps 140 s kađenjem i zbornom mol. • Psalmi • Otpjevi • Čitanje • Hvalospjev • Molitva vjernika • Zborna molitva • zaključna molitva za jedinstvo • Otpust 	PRIGODNA BDJENJA <ul style="list-style-type: none"> • Tri antifone • Kađenje • Navještaj uskrsnog evanđelja BDJENJE SA SLUŽBOM ČITANJA <ul style="list-style-type: none"> • Vazmeno bdjenje i bdjenje za neke druge blagdane NEDJELJA <ul style="list-style-type: none"> • Euharistija

b) Molitve časova asketa i monaha

Bilo je kršćana koji su težili za većim savršenstvom. Jedni su ostajali u gradu i organizirali molitve pod vodstvom svećenika. Na Istoku su se nazivali *sinovi i kćeri*

Saveza, a na Zapadu *devoti* ili *sancti*. Drugi bi se povlačili u pustinju, u samostane gdje je postojalo posebno mjesto za molitvu, tzv. *oratorium*. Skoro su svi oni živjeli prema nekim pravilima monaškog života, a najpoznatija su bila Pahomijevo u Egiptu i Bazilijevo na Istoku. Na Zapadu je bilo više monaških pravila: *Ordo monasteri* augustinjanaca, zatim Cezarijevo, Kolumbanovo, Izidorovo te kao najpoznatije Benediktovo pravilo. Svi su oni nastojali, koliko je moguće, vršiti zapovijed da valja neprestano moliti i nikada ne sustati. Prema Kasijanovom svjedočanstvu postojale su poglavito dvije škole. Jedna je bila egipatska a u drugu bismo školu mogli svrstatи sve ostale. Egipatski su monasi i asketi imali samo dva zajednička molitvena časa: jutarnji i večernji, jer su tako u većoj mjeri mogli ostvariti zapovijed neprestane molitve koju nisu htjeli „sjeckati“ brojnim zajedničkim molitvenim časovima.³¹⁰ Druga je škola uzela u obzir sve navedene molitvene časove (prvi pijetlovi, izlazak sunca, treći čas, šesti čas, deveti čas, zalazak sunca, ponoć) i tome su uveli još nešto novoga. Povečerje (latinski *completa* ili *completorium*), molitveni je čas neposredno prije spavanja. Uskoro je prihvaćen još jedan tipično monaški molitveni čas: *prima*, prvi molitveni čas (oko 7 sati), između jutarnje (o izlazu sunca) i trećeg časa.

c) Ujedinjenje monaškog i pučkog načina moljenja

Iako je ustrojstvo ovih dvaju molitvenih načina bilo različito, ipak se može reći da su se oni međusobno nadopunjivali i nadahnjivali. Tako je npr. očigledno da jutarnja i večernja monaškog časoslova slijedi - uz očite razlike u strukturi - upravo pučki katedralni časoslov. Osim toga, uskoro se javljaju monaške zajednice koje svoje samostane imaju u gradovima. One barem djelomično mole časoslov zajedno s pukom i tako se ta dva časoslova međusobno još više obogaćuju. Egerija (5. st.) opisuje kako u Jeruzalemu uz biskupa i svećenike zajedno s pukom mole i monasi. Srastanjem ovih dvaju časoslova nastaje osnovni poklad molitve časova na Istoku i Zapadu.

6. Širenje Rimskog časoslova

Preko benediktinaca se od vremena Grgura Velikog (590.-604.) Rimski se oficij širio po cijelom kršćanskom Zapadu i praktički potisnuo sve ostale tradicije. Svaki je samostan k tome dodavao što je smatrao prikladnim, ali bez pravog znanja o ustroju i smislu svakog pojedinog dijela, tako da se prvotni sklad zagubio. Tek se s franjevcima u vrijeme Inocenta III. (1198.-1216.) proširio Oficij rimske kurije. Nadalje, kao što je poznato, s franjevcima *Oficij* postaje *Brevijar*, skraćen i u jednu knjigu sažet *Oficij* koji je sada kao *Brevijar* redovito namijenjen privatnom moljenju.

7. Obvezatnost privatnog moljenja Brevijara

Prvi puta je zabilježeno da je Chrodegang, biskup iz Metza (+ 766.) odredio da kanonik, koji nije bio nazočan zajedničkom moljenju mora privatno izmoliti ono što je propustio

³¹⁰ Podsjetimo se da sama riječ „monah“ označava čovjeka koji živi sam, povučen i to radi molitve. Međutim, vrlo se brzo došlo do dvije stvari. Kao prvo, bilo je potrebno da se takav monah ipak povremeno, radi molitve, nađe s drugim monasima. Drugo, kao što smo vidjeli, vrlo brzo se pokazala potreba da ti monasi ipak žive prema nekim određenim pravilima. Tako i danas neki redovnici (npr. kartuzijanci), istina, žive u samostanu, ali se svakom pojedinom redovniku daje veliki prostor za rad i molitvu u samoći. Kasnije riječ monah jednostavno označava redovnika.

u koru. Ta se odredba odnosila i na biskupijske svećenike, jer se smatralo da oni po ređenju praktički ulaze u redovništvo. Tako je, strogo formalno gledano, sve do najnovije reforme svećenik bio tretiran kao putujući redovnik koji nije „dospio“ izmoliti oficij u koru (iako korska molitva za njih nije nikad postojala). Podsjetimo se da je i *devotio moderna* po svom interiorizmu i individualizmu doprinijela privatiziranju oficija. U to vrijeme nije bilo govora da bi puk sudjelovao u moljenju brevijara.

8. Preopterećivanje i dekadencija molitvenih časova

Ideal molitve časova je vremenom sve više blijedio zbog prekomjernog umnožavanja časova, kao i zbog nepoštivanja molitvene satnice.

a) Prekomjerno umnožavanje molitvenih časova

Monasi su morali raditi za svagdanji kruh, pa su se sve više počeli brinuti kako pomiriti potrebu za radom (i odmorom) sa zapovjedi da treba *uvijek* moliti. Po primjeru starih pustinjaka tražili su načina da uvijek (u doslovnom smislu) budu uronjeni u molitvu. Tako neki pokušavaju neprestano ponavljati vrlo kratke molitvene formule. Drugi, da bi postigli *laus perennis*, produžavalii molitvene časove do granica izdržljivosti, ili su se izmjenjivali u molitvama dan i noć. Uz molitvene časove koje smo već naveli (*Prvi pjetlovi, Izlazak sunca, Prima, Treći čas, Šesti čas, Deveti čas, Zalazak sunca, Povečerje, Ponoć*), španjolski su monasi dodavali nove: *Prima et secunda, Quarta et quinta, Septima et octava, Decima, Undecima et Duodecima, Ante completa, Post completa, Ante lectulum, Ad mediam noctis, Ordo peculiaris (bdjenje)*, tako da su ukupno imali 12 dnevnih i 12 noćnih molitvenih časova. K tome se na Zapadu uvriježio i običaj da se redovitim molitvenim časovima gotovo svakodnevno nadodaju službe časova Blažene Djevice Marije i služba časova za pokojnike, a u određene su se dane dodavale još neke molitve.

Očigledno je da su tako ponovno zapali u formalizam. Naime, moliti znači neprestano tražiti volju Božju i po njoj zadobivati snagu za vršenje volje Božje. A činiti volju Božju znači djelovati, raditi, činiti, djelatno ljubiti Boga i bližnjega. Benediktinci su to ispravno shvatili i saželi u pravilo: *Ora et labora*. Konačno, i Isus je tako činio.

b) Gubitak smisla za „istinitost časova“

Iraz „istinitost časova“ (*veritas horarum*) donosi Drugi vatikanski sabor, a odnosi se na vjernost molitvenog časa dobi dana, tako da se npr. Treći čas moli oko 9 sati, a Večernja o zalasku sunca. U Srednjem se vijeku istinitost časova uvelike poremetila. Tako je npr. postojao propis da se u korizmi ništa ne jede prije Večernje,³¹¹ pa su zato pobožni redovnici molili Večernju prije 12 sati i zatim mirno „večerali“.³¹² Slično se misa u korizmi nije smjela slaviti prije Devetog časa, pa su ga zato molili već ujutro i zatim

³¹¹ Općenito govoreći, u tada se vrijeme nije označavalo kao danas, tako da bi netko npr. rekao: ručak je u 12 sati, nego se sve mjerilo Časoslovom. tako, umjesto „u 9 sati“, reklo bi se „o Devetom času“. Tako u misalu nije nikada stajalo da npr. misu određenog dana treba slaviti u toliko i toliko sati, nego npr. „nakon što izmoli Jutarnju svećenik služi misu“. Onda je donekle razumljiva njihova reakcija. nije se gledalo na astronomsko vrijeme nego na činjenicu da se izmolio određeni molitveni čas.

³¹² Zanimljivo je da se kasnije preporučivalo svećenicima da u znak revnosti u korizmi večernju mole prije podne.

slavili misu. Vazmeno bdjenje su slavili već na Veliku subotu ujutro. postalo je pravilo da klerici potpuno brkaju molitvene časove, već prema tome kako im je bilo zgodno dolaziti u katedralu na molitvu.

Privatno moljenje časoslova unijelo je još više nereda. Slijedeći logiku da Bogu valja dati „prvine dana“, u 19. st. smatralo se hvalevrijednim izmoliti još tijekom prijepodneva sve dnevne časove (do povečerja), a tijekom poslijepodneva Službu čitanja i Jutarnju slijedećeg dana. Vrlo je znakovit primjer kardinala Richelieu-a: on bi tek oko 23 sata počeo moliti časoslov toga dana, a oko ponoći bi nastavio s časoslovom novoga dana, tako da bi bio miran slijedećih 48 sati!

Međutim, dok službeno Bogoslužje časova nije slijedilo *veritas horarum*, jednostavna molitva *Anđeo Gospodnji* je to uvijek činila. Ta se molitva molila onako kako se trebao moliti i Časoslov: ujutro, u podne i navečer, bez ikakvih anticipacija i mudrovanja.

9. Istinitost časova ponovno otkrivena na Drugom vatikanskom saboru.

Već je 1960. *Codex rubricarum* odredio da se konačno počne paziti na istinitost molitvenih časova, što je kasnije potvrdio i SC 94:

„Da bi se uistinu posvetio dan i da bi se časovi molili s duhovnim plodom, korisno je u moljenju časova obdržavati ono vrijeme koje približno odgovara pravom vremenu svakog pojedinog kanonskog časa.“

Jasno je, međutim da Sabor uzima u obzir i potrebe apostolskog rada, pa ne insistira pod svaku cijenu na istinitosti časova („nije čovjek radi subote“).

SC 88: „Svrha časova je posvećenje dana: zato neka se dosadašnje uređenje časova preuredi da pojedini časovi - koliko je moguće - odgovaraju svom pravom vremenu imajući ujedno u vidu i prilike suvremenog života u kojima žive u prvom redu oni koji su prionuli apostolatu.“

II. BOGOSLUŽJE ČASOVA - MOLITVA CRKVE

Bogoslužje časova je u svom postanku i u svojoj biti molitva Crkve, kako to veli Pavao VI. u konstituciji *Laudis canticum*:

„Liturgija časova se pomalo tako razvila da je postala molitvom mjesne Crkve: obavlja se u određeno vrijeme i na određenim mjestima pod predsjedanjem svećenika kao neka nužna nadopuna, kojom se vrhunac bogoslužja, sadržan u euharistijskoj žrtvi, proteže na sve časove ljudskog života.“

Bogoslužje časova je molitva svekolike Crkve i po sebi ne spada samo na klerike i redovnike, veli OU, 270:

„Crkveni hvalospjev niti po svom potanku niti po svojoj naravi ne spada samo na klerike i stroge redovnike, nego na cijelu kršćansku zajednicu.“

1. Bogoslužje časova – molitva kršćanskog puka

a) Zašto je bogoslužje časova prestalo biti molitvom kršćanskog puka?

Zanimljivo je da je na Istoku u dobroj mjeri sačuvan pučki značaj molitve časova, osobito u kaldejskom obredu. Na Zapadu je nažalost bilo obratno: u molitvi časova sve se više stvarao zid između puka i klera, do te mjere da je kor gdje su redovnici molili časoslov stvarno bio odijeljen ogradom od laže crkve gdje je bio puk. Kako je do toga došlo?

Prvi je razlog svakako bio latinski jezik koji je prestao biti narodnim jezikom, tako da puk više nije mogao razumjeti što se moli, pogotovo u germanskim i slavenskim zemljama gdje latinski nije nikada bio govorni jezik. Osim toga, misa je bila obvezatna a časoslov ne. Na misi se moglo koliko toliko sudjelovati, a za bogoslužje časova je trebalo bilo znati napamet psalme ili nabaviti skupe, rukom pisane knjige i to sve na latinskom. Valja uzeti u obzir da je bio malen broj pismenih ljudi. Konačno, kad je časoslov povećan opteretio dodatnim časovima, laicima je to postalo posve nedostupno.

b) Pučki nadomjesci za bogoslužje časova.

Unatoč svih poteškoća, puk je ustajao u želji da sudjeluje u bogoslužju časova. Tako npr. u mnogim se župama sačuvao običaj da vjernici nedjeljom i na neke posebne blagdane pribivaju Večernjoj. Štoviše, u južnoj su Hrvatskoj poznati molitveni časovi na starohrvatskom za pokojne, kao ina blagdane. Osim toga, vjernici su počeli u vrijeme kanonskih molitvenih časova jednostavno moliti *Očenaš* ili *Andeo Gospodnji*. Kod ove je molitve očigledna ovisnost o Časoslovu. Imamo tri antifone: *Andeo Gospodnji navijestio Mariji i ona je začela po Duhu Svetom; Evo službenice Gospodnje: neka mi bude po riječi twoj; I riječ je tijelom postala i prebivala među nama.* Na njih se nadovezuju tri psalma, tj. tri *Zdravomarije* sa zaključnim *Slava Ocu* koji su kasnije stavljeni na kraj i konačno reducirani na samo jedan. Nakon otpjeva *Moli za nas Sveta Bogorodice da dostojni postanemo obećanja Kristovih* slijedi uobičajena molitva.

Na pola puta između molitve časova i molitve *Andeo Gospodnji* nalaze se različiti skraćeni časoslovi koji su pobožni velikaši dali rukom napisati i bogato ukrasiti, da bi iz njih molili barem neke časove koje su molili redovnici. Ove su knjižice uglavnom sadržavale uvijek iste psalme i molitve, te iako na narodnom jeziku, ipak su bile sadržajno siromašne.

c) Ponovno otkriće bogoslužja časova kao molitve puka

U 19. st. se uglavnom smatralo da je Služba časova stvar klera. S pojavom liturgijskog pokreta početkom ovog stoljeća počinje se buditi svijet da je bogoslužje časova molitva čitave Crkve. Liturgijska reforma Drugog vatikanskog sabora je naravno priznala da je Časoslov molitva svekolike Crkve. Međutim, da bi časoslov doista i mogao doći u ruke laicima, bilo je potrebno oslobođiti ga balasta prošlosti, pojednostaviti ga i dati na narodnom jeziku. Tako OU 20 veli:

„Liturgija časova, kao i drugi liturgijski čini, nije privatni čin, nego pripada čitavom tijelu Crkve te ga očituje i na nj se odnosi. A crkveno slavljenje liturgije časova

najjasnije odsijeva onda, i prema tome se najtoplje preporučuje, kada ga - skupa s biskupom, okruženim prezbiterima i služiteljima - obavlja mjesna Crkva, u kojoj je doista prisutna jedna sveta, katolička i apostolska Crkva.“

OU nadalje stavlja na srce dušobrižnicima da polagano potiču vjernike na zajedničko moljenje časoslova barem u nekim zgodama, te da im razlažu vrijednost i potrebu ovakve molitve Crkve, Molitva bi časova, razumljiv, trebala imati važno mjesto u životu redovničkih zajednica i kuća za duhovne vježbe. trebala bi biti prisutna i na različitim pastoralnim susretima.

A obnovljeni Časoslov? Preveden je na narodne jezike i zove se Časoslov naroda Božjega. Veoma se preporučuje da ga zajednički mole vjernici sa svojim svećenikom. To je svakako najodličnija zajednička molitva. Ne bi se moglo reći da se to u našoj crkvenoj praksi tako i shvaća. Kao prvo časoslov je za većinu vjernika jednostavno suviše skup. Zatim, ne možemo prepostavljati da bi puk u crkvi molio sve časove. ja bih postavio pitanje: zar doista ne bismo mogli izdati neki skraćeni časoslov, npr. samo s Jutarnjom i Večernjom, koje su *duplex cardo officii quotidiani*? Vjernicima bi doista trebalo dati mogućnost da ostvare svoje pravo i dužnost crkvene molitve, te ako Pavao VI. molitvu časova naziva „nekom nužnom nadopunom“ euharistije, onda je jednostavno nedopustivo da ovu molitvu zanemaruјemo. Bogoslužje je časova poznato još od apostolskih vremena, te treba naći dostoјno mjesto i u našoj liturgijskoj praksi, kada se ionako pitamo kako oblikovati neke naše „ne-misne“ pobožnosti. A blago nam je tu, na dohvrat ruke. Neki se snalaze tako da izdaju ciklostilski umnožene nedjeljne večernje i tome slično. Drugi (nešto bogatiji) narodi su već odavno izdali skraćena izdanja časoslova iako je u njih Časoslov razmjerno jeftiniji i prosječnom vjerniku dostupniji. Uz sakramentalna slavlja, molitva je svakako najsnažnije sredstvo preobražaja i rasta Kristove Crkve. Pastoralni bi djelatnici svakako trebali poraditi da se (povremeno) zajedničko slavlje liturgije časova sve više širi među vjernicima, a crkvene bi nam vlasti to svakako trebale omogućiti.³¹³

2. Bogoslužje časova se slavi u ime kršćanskoga puka

a) Poslanje za biskupe, svećenike i đakone

„Svetim se služiteljima i kao pojedincima na sasvim poseban način povjerava liturgija časova da je slave i onda kad nema naroda, dakako uz potrebne prilagodbe. Crkva ih naime uzima da u njeno ime obavljuju liturgiju časova, kako bi cijela zajednica barem po njima sigurno i stalno ispunjavala svoju dužnost i kako bi molitva Kristova u Crkvi bila neprestana“ (OU, 28).

Ovo obrazloženje predstavlja novinu. Prijašnji je pristup bio u dobroj mjeri pravni: klerik je, između ostalog, imao nadarbinu da bi molio, tj. imao je pravo na nadarbinu samo ukoliko bi molio časoslov. OU danas stvari ispravno postavlja: ako je dužnost Crkve da neprestano moli, onda je i u toj zadaći trebaju predvoditi biskupi i svećenici.

„Biskup na izrazit i vidljiv način zastupa osobu Kristovu. On je veliki svećenik svoga stada te nekako od njega potječe i ovisi život njegovih vjernika u Kristu. Zato je on

³¹³ Za ovaj posljednji odlomak usp. Z. PAŽIN, Časoslov naroda Božjega?, u *Vjesnik đakovačke i srijemske biskupije*, 5.(1999)99.

dužan biti prvi u molitvi među članovima Crkve. Stoga, kad on obavlja liturgiju časova, moli uvijek u ime Crkve i za Crkvu koja mu je povjerena. Prezbiteri, koji - povezani s biskupom i cijelim prezbiterijem - i sami zastupaju Krista svećenika, sudjeluju u istoj službi kada mole Boga za sav narod njima povjeren, štoviše i za cijeli svijet.“

Nadalje se kaže kako su biskupi, svećenici i ostali sveti službenici dužni moliti cjelokupan časoslov, s osobitim naglaskom na Jutarnju i Večernju:

„Biskupi, prezbiteri i đakoni koji teže svećeništvu, koji su od Crkve primili nalog (usp. br. 17) da slave liturgiju časova obvezuju se da svakoga dana mole sav njezin tijek, obdržavajući koliko je moguće pravovremeno svakoga časa. Neka u prvom redu daju dužnu važnost onim časovima koji su stožer te liturgije, tj. jutarnjim i večernjim hvalama, Jutarnjoj i Večernjoj. Neka ih ne propuštaju, osim iz teških razloga“ (OU, 19).

b) Poslanje za kanonike, redovnike i redovnice

Različite kanoničke i redovničke zajednice tradicionalno su svojim pravilima obvezane na molitvu časova:

„Zajednice kanonika, redovnika i redovnica što snagom regule i konstitucije, bilo zajednički, bilo pojedinačno, obavljaju u cijelosti ili djelomice liturgiju časova, predstavljaju na poseban način moleću Crkvu. Potpunije izražavaju lik Crkve koja bez prestanka složnim glasom hvali Gospodina. Na poseban način molitvom vrše svoju službu da rade na izgradnji i porastu cijelog otajstvenog Tijela Kristova i na dobro mjesnih Crkava. To isto posebno vrijedi za one koji provode kontemplativni život“ (OU, 24).

U odnosu na prijašnje odredbe možemo uočiti da su ove široke, tj. da više naglašavaju smisao i vrijednost molitve časova, te da - nasuprot legalizmu - potiču i vjernike i klerike da se u slobodi odluče na ovakav način hvale Bogu.

3. Smisao Bogoslužja u životu Crkve

Mnogostruki su razlozi koji potiču Crkvu na neprestanu molitvu - koja se i sa svoje strane vrlo prikladno ostvaruje u Bogoslužju časova. Navest ćemo neke od tih razloga.

Bogoslužje časova na najsavršeniji način potvrđuje Crkvu kao zajednicu koja moli. Svaka molitva koju čini bilo pojedinac, bilo zajednica uključuje u molitvu Crkve. Međutim, samo Bogoslužje časova potpuno izražava Crkvu u njezinom poslanju da neprestano moli. Naime, ako je euharistija najizvrsniji izražaj svećeništva u Crkvi, ako su sakramenti općenito izražaj sakramentalnosti Crkve, Bogoslužje časova na najbolji način ispunjava nalog da neprestano treba moliti. Istina je da je molitva prisutna u svakom bogoslužnom činu, međutim Bogoslužje časova izražava se jedino u molitvi, tj. molitva je jedini sadržaj Bogoslužja časova. U povijesti Crkve nema neke druge molitve koja bi bila tradicionalnija ili starija. Ova molitva ima i *eshatološki značaj* ukoliko predstavlja predokus nebeske liturgije u kojoj sveti neprestano pjevaju hvale Bogu.

Bogoslužje časova – čin Krista svećenika. Krist je prisutan u svakoj molitvi, a u molitvi časova se na najizvrsniji način izražava njegova uloga Zagovornika kod Oca za Crkvu. Krist je za svoga zemaljskog života često molio za svoje učenike i za „one koji će na

njihovu riječ povjerovati“, on to i sada čini, a poseban izražaj te njegove molitve za Crkvu je Bogoslužje časova.

Bogoslužje časova – snaga koja povezuje Crkvu. Crkva je, nažalost, razdijeljena. Različite kršćanske zajednice shvaćaju svaku na svoj način pojedine sakramente i ustrojstvo unutar Crkve. Međutim, sve su one složne u molitvi. Sve istočne Crkve poznaju bogoslužje časova, a ono je sve prisutnije u reformiranim zapadnim Crkvama. Možemo reći da je po ovoj molitvi posebno prisutan Duh Ujedinitelj.

Bogoslužje časova – samoostvarenje čovjeka. Moderni svijet često otuđuje čovjeka i udaljava ga od Boga. Naravno, po sakramentima Crkve kršćanin je dionik nebeskog kraljevstva, međutim, po molitvi, ponaosob po bogoslužju časova on postaje dionik nebeskog svijeta i sve jače ulazi u zajedništvo s Bogom. Po ovoj molitvi kršćanin nije nikada sam, jer po njoj, kao i po sakramentima, on je povezan sa svekolikom Crkvom.

Posvećenje svega stvorenoga. bogoslužje časova, molitva vezana uz određeno doba dana, posvećuje vrijeme kao takvo. Po Aristotelu i Tomi Akvinskom vrijeme je mjera kozmičnog svemirskog događanja kojemu je sve podloženo osim vječnoga. Zato bogoslužje časova posvećuje cijeli svemir u njegovu razvitku. Posvećuje ga ne tako da bi otklinjalo neke nečiste sile koje bi njime vladale, ili da bi otklonili neko zlo što bi bilo u njemu (ta sve je stvorene dobro!), nego posvećivanjem svemira čovjek si dozivlje u pamet njegov početak i njegov smisao koji je u Bogu. Po toj molitvi čovjek priznaje Božje gospodstvo nad čitavim svemirom i slavi Boga zbog Kristovog vazmenog otajstva po kojemu je sve stvorene posvećeno i otkupljeno. Tako SC 83 govori:

„Isus Krist, Veliki svećenik novoga i vječnog zavjeta, uzimajući ljudsku narav, uveo je u ovo zemaljsko progonstvo onu pjesmu koja se u nebeskom dvoru pjeva po sve vijeke. On sa sobom sjedinjuje svu ljudsku zajednicu i sebi je pridružuje u pjevanju tog božanskog slavospjeva.“

III. PSALMI I BOGOSLUČJE ČASOVA

Opća je tradicija da je bogoslužje časova molitva sastavljena prvenstveno od psalama. Ako su tijekom povijesti u ovom bogoslužju psalmi znali biti i „zagušeni“ himnima i drugim dijelovima časova, uvijek se nastojalo ponovno vratiti psalmima, da i oni budu glavni i osnovni sadržaj bogoslužja časova.

1. Uloga psalama u kršćanskoj molitvi

Obični nastavak židovske molitve? nedostaju nam nažalost iscrpni podaci o ulozi psalama u židovskim molitvama, pogotovo za cijelokupno razdoblje prije razorenja hrama 70. poslije Krista. Sigurno je da su psalmi bili osnova hramskih molitava. Izgleda da je Knjiga psalama i bila sabrana za liturgijsku uporabu. Ponešto ipak znademo o uporabi psalama u hramskom bogoslužju. Dva su se psalma pjevala svakodnevno: Ps 105 koji naviješta silna Božja djela: *Hvalite Jahvu, prizivljajte mu ime* i večernji psalam

96, himan Gospodinu kralju: *Pjevajte Jahvi pjesmu novu*. Neki su drugi psalmi bili određeni za pojedine dane u tjednu:

- nedjelja - Ps 24: *Jahvina je zemlja i sve na njoj*;
- ponедjeljak - Ps 48: *Velik je Jahve, hvale predostojan*;
- utorak - Ps 82: *Bog ustaje u skupštini „bogova“*;
- srijeda - Ps 94: *Bože, osvetniče, Jahve*;
- četvrtak - Ps 81: *Kliknite Bogu, jakosti našoj*;
- predvečerje subote - Ps 93: *Jahve kraljuje u sjaj zaodjeven*;
- subota - Ps 38: *Jahve, u srdžbi svojoj nemoj me karati* i Ps 92, izričito subotnji: *Dobro je slaviti Jahvu*.

Osim toga, neki su se psalmi osobito rado pjevali o blagdanima, kao npr. o blagdanu Pashe Ps 135: *Hvalite ime Jahvino, hvalite sluge Jahvine* i Ps 136: *Hvalite Jahvu jer je dobar, vječna je ljubav njegova*. Sigurna je povezanost psalama čitanjima sinagoge - i jedno i drugo se uzimalo prema točnom rasporedu, ali o tome imamo sigurne dokumente tek iza razorenja hrama. Ipak, izvan svake je rasprave činjenica da su psalmi bili osobito bliski svim pobožnim Židovima, kao što npr. vidimo kako ih Isus i njegovi sugovornici rado i često navode.

„*Kristologiziranje psalama*. Stara je otačka tvrdnja da je Novi zavjet u Starom sakriven, a Stari zavjet u Novom otkriven. Sam Krist veli da dan uskrsnuća (Lk 22,44): „*Treba da se ispuni sve što je u Mojsijevu zakonu, u prorocima i psalmima o meni napisano*.“ Nadalje, evanđelisti vide ispunjenje nekih psalama u Kristovom životu. Tako u Ps 22 Ivan vidi pojedinosti iz Kristove muke (Iv 19,23ss):

„A uzeše i gornju haljinu, koja bijaše nešivena, otkana u komadu odozgor do dolje. Rekoše zato među sobom: 'Ne derimo je, nego bacimo za nju kocku, pa kome dopadne' - da se ispuni Pismo koje veli: 'Razdijeliše među se haljine moje, za odjeću moju baciše kocku'“ (usp. Ps 22,19).

Proroštva o Kristovoj muci mogu se nazrijeti i u psalmima 31, 41, 69. Često su apostoli navijestili Krista počevši od psalama: U Dj 2,25-28 navodi se Ps 16; u Dj 1,20, navodi se Ps 69. Evo jednog primjera: Petar i Ivan u Dj 4,25 navode Ps 2:

„Ti si na usta oca našega, sluge svoga Davida, po Duhu Svetom rekao: „Zašto se bune narodi, zašto puci ludosti snuju? Ustaju kraljevi zemaljski, knezovi se rote protiv Gospodina i protiv pomazanika njegova.“ Rote se, uistinu, u ovome gradu na svetog Slugu tvoga, Isusa, kog pomaza...“

U tome smislu govori i Tertulijan: „*Gotovo svi psalmi tumače ulogu Kristovu, oni uprisutnjuju Sina koji se obraća Ocu, tj. Krista koji se obraća Bogu*. Nadalje, kada u LXX za Boga dolazi ime *Kυριος*, crkveni ga Oci razumijevaju i kao naslov Božji i kao naslov Kristov. Tako npr. Ps 23: *Gospodin (u originalu stoji „Jahve“) je pastir moj* shvaća se kao molitva Kristu. Najizrazitiji primjer kristološkog shvaćanja psalama nalazimo u Augustinovim *Enarrationes in psalmos*.

Psalmi, molitva ljudi. Koliko su god Oci u psalmima vidjeli Krista, oni su bili svjesni i Kristova čovještva, onoga ljudskog u njemu. Tako se i svaki kršćanin može prepoznati u raznim stanjima vlastite duše. Tako svjedoči Atanazije (+ 373.):

„Kao što nam je Krist u svojoj osobi predstavio sliku zemaljskog i nebeskog čovjeka; tako, tko god to želi treba naučiti prepoznavati u psalmima pokrete i raspoloženje duše, pa čak u njima i otkrivati sredstvo za ozdravljenje i ispravku svakog pokreta.“

Psalmi izražavaju čovjekovo traženje Boga, njegovu bol zbog različitih nevolja, zbog spletki ljudi, a još više psalmi izražavaju čovjekovu vjeru i čovjekovo pouzdanje da Bog vidi i da Bog spašava. Oduvijek su psalmi bili molitve *Jahvinih siromaha* (anawim). Oni zacijelo izražavaju osnovna čovjekova čuvstva i osnovna čovjekova osjećanja pred otajstvom Boga koji sve vodi i koji ljubi, ali ipak – po svom nedokučivom naumu – pripušta da zlo ima određenu snagu. U tome smislu govori i OU 107:

„Premda su te pjesme nastale na istoku prije dva i više tisućljeća, zgodno izražavaju боли i nadanja, bijedu i pouzdanje ljudi bilo koje dobi i kraja, a osobito pjevaju o vjeri u Boga, o objavi i otkupljenju.“

Ipak u psalmima ima nekih dijelova koji „prevrdo“ predstavljaju opori semitski mentalitet, te bi mogle dovesti u nedoumicu pri prostog vjernika. Zato su ispušteni iz Časoslova (OU 131):

„Tri psalma - 58; 83 i 109, koji se zovu „zaklinjalački“ jer u njima prevladava zazivanje osvete, ispuštaju se u tekućem psaltru. Isto tako ispuštaju se poneki stihovi nekih psalama, kako je kod njih naznačeno na početku. Ti se tekstovi ispuštaju zbog određenih psiholoških poteškoća, premda zaklinjalački psalmi dolaze i u pobožnosti novoga zavjeta, kao na primjer u Otk 6,10 i nikako ne smjeraju na to da navedu na proklinjanje.“

Iznad svega psalterij je škola razmatranja o Bogu i o njegovim silnim djelima, kako to Augustin veli: „*Da bi čovjek mogao hvaliti Boga, Bog je (u psalmima) pohvalio samoga sebe; budući da je Bog sam sebe pohvalio, čovjek je našao načina da ga hvali.*

2. Način moljenja psalama

„*Lectio continua*“ ili *izbor po tematici*? Sv. Benedikt u svom Pravilu jasno određuje da treba izmoliti svih 150 psalama tijekom jednoga tjedna. Toga su se načela uglavnom držali i ostali, kao npr. Rimska crkva. Bilo je i izuzetaka. Izgleda da su neki egipatski monasi svakodnevno molili svih 150 psalama. Ambrozijanska je crkva to činila tijekom 2, a Španjolska tijekom 3 tjedna. Kaldejci i Bizantinci još uvijek slijede tjedni ritam. U svim se ovim primjerima radi o *lectio continua* pri kojem se psalmi mole redom. Egerija, nasuprot tome, svjedoči da su se u 4. st. u Jeruzalemu molili psalmi koji su odgovarali dobi dana. Naime, ima psalama koji su tradicionalno jutarnji: 5: *Čuj, o Jahve, riječi moje, jecaje moje razaberij*; 51: *Smiluj mi se, Bože*; 63: *O Bože, ti si Bog moj*; 67: *Smilovao nam se Bog*; 100: *Kliči Jahvi, zemljo sva*; 143: *Jahve, slušaj moju molitvu*; a iznad svega psalmi 148-150: *Hvalite Jahvu s nebesa; Pjevajte Jahvi pjesmu novu; Hvalite Boga u svetištu njegovu*. Tipičan je večernji psalam 141: *Prizivljam te, Jahve, k meni pohitaj*; a za dnevnu molitvu se uzima psalam 119.

Psalmi su hvalospjevi, pohvalne pjesme. O tome jasno govori OU 103:

„Psalmi nisu čitanja, niti molbenice, sastavljeni slobodnim govorom, nego su pohvalni hvalospjevi. Premda se nekada izvode kao čitanja, ipak se oni po svojoj književnoj vrsti

s pravom u hebrejskom jeziku zovu „tehillim“, to jest hvalospjevi, a u grčkom jeziku „psalmoi“, to jest pjesme koje se izvode uz zvuk psaltira. Doista, svi su psalmi nekako glazbene naravi, što im određuje način izvođenja. Zato, sve ako se psalam recitira i bez pjevanja, čak i onda kada ga pojedinac sam i u tišini prebire, treba voditi računa o glazbenoj naravi psalama. Psalam, doduše, pruža tekst našem razumu, ali još više teži da potakne srce onih koji psaliraju i onih koji slušaju, pa čak i onih koji „uz psaltir i citru“ sviraju.“

Jasno je da onda psalme valja tako prevoditi da i zvuče kao pjesme, da imaju ritam te da se lako mogu uglazbiti i pjevati. U našem prijevodu imamo dobrih primjera kao npr. Ps 130,1: *Blagoslivljaj, Gospodina, dušo moja, i sve što je u meni sveto ime njegovo.* Evo i lošeg primjera za „lomljjenje jezika“: *S radošću čete crpsti vodu iz izvora spasenja.*

Način pjevanja psalama. Prvi način, prisutan u starom egipatskom monaštvu bio je taj da je solist čitao ili pjevao psalam, a zajednica bi slušala. na koncu bi svi ostali u šutnji, da bi se zatim molila zborna molitva. Ovo je ipak bio isuviše suhoparan način, pogotovo kad bi i puk sudjelovao. Zato se uveo drugi način: puk pjeva antifonu na početku i na kraju psalma ili čak između pojedinih kitica. Treći je način bio taj da jedan zbor pjeva jedan redak, a drugi zbor drugi i tako naizmjence. U srednjem se vijeku ostalo praktički samo na ovom posljednjem načinu.

Trinitarna doksologija. Običaj da se psalam završava trinitarnom doksologijom *Slava Ocu i Sinu i duhu Svetom; kako bijaše na početku, tako i sada i vazda i u vijeke vjekova* zabilježen je već koncem 4. st. i uskoro ulazi u sva monaška pravila. taj zapadni običaj poznaje i bizantski časoslov. Običaj se zadržao do danas.

Elementi koji pomažu u molitvi psalama. Da bi se psalam bolje razumio, obično mu se stavlja neki naslov. Razumijevanju pomažu i zborne molitve koje se u nekim obredima mole poslije svakog psalma. Istu ulogu imaju i antifone.

IV. OSTALI DIJELOVI BOGOSLUŽJA ČASOVA

1. Biblijski hvalospjevi

Od samih su se početaka u molitvi časova uzimali i drugi biblijski hvalospjevi koji se ne nalaze u knjizi psalama. Latinska tradicija uzima svakodnevno za Jutarnju jedan od starozavjetnih a za Večernju jedan od novozavjetnih hvalospjeva. Tri evanđeoska hvalospjeva uzimaju se svakodnevno: za Jutarnju Zaharijin (*Blagoslovljen*), za Večernju Marijin (*Veliča*), a za Povečerje Šimunov hvalospjev *Sad otpuštaš*.

2. Himni

Himni u širem smislu su nebiblijski ili prerečeni biblijski pjesnički dijelovi časoslova: himni, kratki otpjevi, antifone. Poznato je da su neki dijelovi Pavlovih poslanica zapravo himni koji su se pjevali na bogoslužju apostolskih vremena (u našem su časoslovu to novozavjetni hvalospjevi na Večernjoj).

Himni u užem smislu. Otac himnografije je svakako sv. Efrem (306-373). Najpoznatiji pisci latinskih himana su Hilarije iz Poitiers-a, sv. Ambrozije, te Prudencije i Sedulije, obojica iz 5. st. I u našem časoslovu su zadržani himni, jer oni imaju ulogu da stvore molitveni ugođaj. S pojavom časoslova na narodnim jezicima dolazi pitanje prijevoda, što nije uvijek lako.³¹⁴ Zato Uvodne napomene daju mogućnost prilagodbe.

Himni su već prastarom predajom u časoslovu dobili svoje mjesto koje i sada zadržavaju. Doista, ne samo što su po svojoj lirskoj osobitosti posebno podesni za hvalu Božju, nego oni daju pučki ugođaj te više nego drugi dijelovi oficija ističu obilježe časova ili pojedinih blagdana i potiču i privlače duh na pobožno slavljenje. Tu djelotvornost često pojačava i njihova književna ljepota (br. 173).

Što se tiče slavljenja na narodnom jeziku, daje se ovlaštenje Biskupskim konferencijama da latinske himne prilagode osobinama svoga jezika, kao i to da uvedu nove, samo neka odgovaraju duhu časa, vremena i blagdana. Osim toga, treba brižno paziti da se ne bi uvodile pučke pjesmice koje nemaju nikakve umjetničke vrijednosti, niti odgovaraju dostojanstvu liturgije (br. 178).

Istočnjački tropari. Izgleda da su u počecima tropari bili antifone ili retci u molitvi psalama, ali su se kasnije toliko namnožili i narasli, da su u istočnom časoslovu praktički zagušili psalme.

Antifone u latinskim liturgijama. Uzete su u prvom redu iz samog Svetog pisma. Već sam njihov izbor i prilagodne ključ su razumijevanja psalma u određenom času i određenoj prigodi. Neke antifone upućuju na ideal svetosti po primjeru nekog sveca. Osobito su lijepе antifone koje su prijevodi grčkih tropara, kao npr. antifona 1. siječnja, Krštenja Isusova, Rođenja Marijina. Evo antifone Večernje 1. siječnja:

„O čudesne li zamjene! Stvoritelj roda ljudskoga uzeo je tijelo i udostojao se roditi od Djevice, bez sjemena posta čovjekom i obdari nas svojim božanstvom!“

Otpjevi. To su redovito tvorevine sastavljene od različitih biblijskih rečenica (OU 169):

„Iza svetopisamskog čitanja u Službi čitanja slijedi vlastiti otpjev. Njegov je tekst odabran iz predanog blaga ili nanovo sastavljen da boljim razumijevanjem osvjetljuje netom pročitano, ili uklapa čitanje u povijest spasenja, ili pretvara čitanje u molitvu i razmatranje, ili napokon pruža ugodnu šarolikost svojom pjesničkom ljepotom.“

Budući da je u službi čitanja otpjev nešto duži, obično se naziva jednostavno *Otpjev*, dok se u Večernjoj i Jutarnjoj zove *Kratki otpjev*.

3. Čitanja

Naš Časoslov, slijedeći drevnu predaju, sadrži biblijska, otačka i hagiografska čitanja. Tijekom stoljeća su čitanja bila uvelike skraćivana, tako da su se koji puta čitali samo *Incipit* (počeci nekog biblijskog teksta). Budući da je 2. Vatikanski sabor općenito naglasio važnost Božje riječi kao i važnost zdrave tradicije, pošlo se s nakanom da se sastavi dvogodišnji krug čitanja u Službi čitanja. U prvi je mah to bilo tehnički teže izvodivo, ali se od te nakane načelno nije odustalo. Napomenimo da njemački Časoslov

³¹⁴ U našem su Časoslovu uvršteni najvećim dijelom vrlo uspjeli prijevodi Milana Pavelića.

već ima dvogodišnji krug čitanja. Što se tiče otačkih i hagiografskih čitanja, kako se pazilo da se ukloni sve ono što je u nauci nesigurno ili pretjerano, a osim otačkih čitanja uzeti su i tekstovi nekih drugih kršćanskih pisaca. Pripomenimo da se po drevnom običaju u Službi čitanja nikad ne čitaju evanđelja.

4. Molbenice i molitve

Molbenice. U počecima su molbenice bile prisutne u Časoslovu, a na Istoku je to i danas slučaj. Na Zapadu kao što je nestala i molitva vjernika u misi, tako su u časoslovu nestale molbenice, kako to tumači OU 181:

Budući da postoji takva molitvena predaja da se ujutro cijeli dan prikazuje Bogu, u Jutarnjoj se nalaze zazivi za preporuku i posvetu dana Bogu... Prošnjama se nazivaju zagovorne molitve na Večernjoj, a molbenicom zazivi za posvetu dana Bogu na Jutarnjoj.

Očenaš. Već je Didahe preporučivao da se Očenaš moli tri puta dnevno. Ova je molitva zastupljena u svim Bogoslužjima časova, a u našem Časoslovu ima počasno mjesto - iza molbenice u Večernjoj i Jutarnjoj. Tako se doista moli tri puta dnevno kad se doda Očenaš koji se moli u misi.

Svećenikova završna molitva. Zaključna zborna molitva je poznata još od davnina. Egerija izvještava kako je u Jeruzalemu nakon svakog psalma koji bi puk molio slijedila biskupova zborna molitva, kako je i danas u španjolskoj liturgiji. U našem časoslovu je to završna molitva pojedinog časa i može je moliti i laik, s tim da svećenik i đakon imaju prednost. U jakim vremenima, te na spomendane, blagdane i svetkovine zaključna molitva odgovara zbornoj molitvi mise. U vremenu kroz godine zaključne su molitve neovisne o zbornim molitvama mise.

Novina je u sadašnjem časoslovu završni blagoslov ukoliko u zajedničkom moljenju predsjeda svećenik ili đakon. Blagoslov je identičan onome u misi, a ako nema zaređenih službenika, predviđena je druga završna formula.

V. SADRŽAJ I DUHOVNOST POJEDINIH ČASOVA

Donedavno se cjelokupan časoslov u praksi i u kazuistici smatrao nečim monolitnim: svi su dijelovi imali jednaku vrijednost i molili se na istovjetan način. Sadašnji Časoslov posebno ističe Jutarnju i Večernju, zatim predviđa različite okolnosti i načine. Tako OU upotrebljava tri izraza tumačeći način moljenja pojedinih dijelova. *de more* (redovito), *pro opportunitate* (po mogućnosti), *laudabiter* (hvalevrijedno).

1. Pozivnik (uvod u Bogoslužje časova)

Pozivnik je jedan ili više psalama koji imaju ulogu uvesti molitelje u Bogoslužje časova pojedinog dana i oraspoložiti ih za molitvu. To je obično psalam koji poziva na hvalu Bogu. Ovu praksu poznaje više časoslova. Tako se u sirijskoj liturgiji pjevaju psalmi 134 i 117, a u amborizajanskoj Pjesma triju mladića iz Dn. Sv. Benedikt uzima 3. i 95.

psalam. U našem se časoslovu za Pozivnik uzima Ps 95 s pripadajućom antifonom. Ipak se „prema prilikama“ umjesto Ps 95 mogu uzeti Ps 100; 67 ili 24. Pozivnik se, naravno, moli prije prvog molitvenog časa. Obično je to Jutarnja. Ukoliko Bogoslužje časova započinje Službom čitanja, onda Pozivnik dolazi prije nje.

2. Jutarnja i večernja, *duplex cardo officii quotidiani*

Drugi vatikanski sabor daje posebnu čast Jutarnjoj i večernjoj. OU 37 navodi SC 89:

„*Jutarnja kao jutarnja molitva i Večernja kao večernja molitva, po časnoj predaji Crkve, sačinjavaju dvostruki stožer svakodnevnog oficija. Zato ih treba smatrati glavnim časovima i tako ih valja i slaviti.*“

Budući da su to stožerni dijelovi časoslova Opća ih uredba u r. 40 preporučuje za zajedničko moljenje:

„Najvišom cijenom trebamo cijeniti Jutarnju i Večernju. One su molitve kršćanske zajednice. Neka stoga osobito oni koji provode zajednički život posebno njeguju javno i zajedničko slavljenje ovih časova. Štoviše, preporučuje se recitiranje ovih časova i pojedinim vjernicima koji ne mogu sudjelovati u zajedničkom slavljenju.“

Podsjetimo se da su ova dva molitvena časa bila obdržavana u starozavjetnom hramskom bogoslužju, kao i u ranokršćanskoj zajedničkoj molitvi. Tako sv. Ambrozije veli:

„Svaki dan odlazeći u crkvu ili posvećujući se molitvi kod svoje kuće, mi započinjemo dan s pomoću božjom i zaključujemo ga u njemu. Neka svaki dan našeg ovozemnog života i neka tijek dana nađu u bogu začetak i dočetak.“

a) *Jutarnja*

Simbolizam tog molitvenog časa. To je iznad svega molitva kojom kršćanin započinje svoj dan, kako to lijepo definira sv. Bazilije:

„Slavimo jutarnje pohvale, da bismo posvetili Bogu prve kretnje našeg duha i naše duše, jer ne poduzimamo ništa prije nego što se uzradujemo pomišljju na Boga, kao što je pisano:³¹⁵ 'Sjetio sam se Boga i u njemu našao svoju radoš'. Slavimo jutarnje pohvale jer se i naša tijela na isti način ne žele posvetiti poslu prije nego što izvršimo ono što je pisano: 'Gospodine, zorom glas mi već čuješ, zorom ti već lijem molitve u nadi čekajuć'“ (Ps 5,4).

Dakle, prvi je smisao Jutarnje taj da se kršćanin prvo želi staviti u kontakt s Bogom, prije nego bilo što drugo poduzme; on poklanja Gospodinu „prvine dana“. Drugo je značenje Jutarnje povezano s Kristovim uskrsnućem. Jutarnja se moli o izlasku sunca, a izlazeće sunce je simbol Krista koji je *mlado sunce, koje nas je s visina pohodilo*. Evo kako to tumači Klement Rimski u svojoj Poslanici Korinćanima:

„Promotrimo, predragi, kako nam Učitelj neprestano pokazuje buduće uskrsnuće, čije nam je prvine darovao Krist kad je od mrtvih uskrsnuo. Uočimo, predragi, uskrsnuće

³¹⁵ Ps 77,4 prema LXX.

koje se ostvaruje u određeno vrijeme. Dan i noć daju nam da vidimo uskrsnuće: noć se povlači, dan nadolazi, dan odlazi, a noć pristiže.“

Ustrojstvo Jutarnje. Jutarnja se još zove Pohvale, zato što je pohvala Boga tipična za ovaj čas. Do početka ovog stoljeća su se stoga svako jutro molili hvalbeni psalmi 148., 149. i 150. Danas se uzima samo jedan hvalbeni psalam, ali svaki dan drugi, a zatim se uzima po jedan psalam koji izražava dob dana - jutro: 5., 43., 51., 57., 63., 65., 90., 92., 100... Treći općeniti element su starozavjetni hvalospjevi. Konačno, tu je i evanđeoski hvalospjev *Blagoslovljen*.

Ustroj:

- Uvod: *Bože, u pomoć mi priteci! O. Gospodine, pohiti da mi pomogneš! slava Ocu.*
- Himan. U vremenu kroz godinu za svaki je dan drugačiji, u jakim vremenima jednak za sve dane u tjednu. Pojedine svetkovine, blagdani i spomendani imaju vlastite himne.
- Psalmodija je sastavljena od jednog jutarnjeg psalma, jednog starozavjetnog hvalospjeva te jednog pohvalnog psalma.
- Kratko čitanje. U vremenu kroz godinu uzima se iz tekućeg psaltira, a u jakim vremenima te na spomendane, blagdane i svetkovine uzima se vlastito.
- Kratki otpjev je odgovor na Božju riječ.
- Evanđeoski hvalospjev *Blagoslovljen Gospodin Bog Izraelov* s antifonom.
- Molbenica za posvetu dana i posla Gospodinu.
- Očenaš.
- Molitva (bez *Pomolimo se*, jer joj prethodi Očenaš).
- Zaključak je kao u misi ako molitvi predsjeda đakon ili svećenik, ako li ne onda se veli: *Blagoslovio nas svemogući Bog, sačuva nas od svakoga zla i priveo nas u život vječni.*

b) *Večernja*

Simbolizam Večernje. Prije svega to je čas (o zalasku sunca) kada ljudi općenito prestaju s poslom, makar i ne ovisili o dnevnoj svjetlosti kao nekoć. Sv. Bazilije tumači: „Na koncu dana valja zahvaliti Bogu za sva primljena dobročinstva i dobra djela koja smo sretno učinili.“ To je također čas kada se pale svjetiljke. Od početka 3. st. ako bi se kršćanska zajednica uvečer sastajala onda bi upriličila zahvalu za svjetlost: za dnevnu svjetlost, za večernju svjetlost koja nam ne manjka, ali iznad svega za nepropadljivu svjetlost koja nam je objavljena u Isusu Kristu, koji je svjetlost koja rasvjetljuje ovaj svijet. Nadalje, kao što nas jutro podsjeća na Kristovo uskrsnuće, tako nas večer podsjeća na njegovu muku. Tu je, konačno i eshatološki vidik: u vjernicima se budi nada u vječnu svjetlost, kako veli Ciprijan: „Molimo i tražimo da nas svjetlost osvijetli, zazivamo dolazak Krista koji nam treba donijeti milost vječnog života.

Ustroj Večernje. Raspodjela molitvenih dijelova u današnjem Časoslovu ista je kao i kod Jutarnje. Napomenimo da se i u Jutarnjoj i u Večernjoj kratko se čitanje može zamijeniti nekim duljim, ali bi za to trebalo imati neki valjani razlog, budući da, osim misnih čitanja, Službe čitanja već donosi veće odlomke Svetog pisma. Naime, nije rečeno da je uvijek bolje više nego manje.

- Uvod: *Bože, u pomoć mi priteci! O. Gospodine, pohti da mi pomogneš! Slava Ocu.*
- Himan. U vremenu kroz godinu za svaki je dan drugačiji, u jakim vremenima jednak za sve dane u tjednu. Pojedine svetkovine, blagdani i spomendani imaju vlastite himne.
- Psalmacija je sastavljena od dva psalma (ili psalmskih ulomaka) i jednog novozavjetnog hvalospjeva.
- Kratko čitanje. U vremenu kroz godinu uzima se iz tekućeg psaltira, a u jakim vremenima te na spomendane, blagdane i svetkovine uzima se vlastito.
- Kratki otpjev je odgovor na Božju riječ.
- Evandeoski hvalospjev *Veliča* s antifonom.
- Prošnje.
- Očenaš.
- Molitva (bez *Pomolimo se*, jer joj prethodi Očenaš).
- Zaključak je kao u misi ako molitvi predsjeda đakon ili svećenik, ako li ne onda se veli: *Blagoslovio nas svemogući Bog, sačuvaо nas od svakoga zla i priveo nas u život vječni.*

3. Bdjenje i Služba čitanja

Od noćne molitve do Službe čitanja. Noćna je molitva uvijek imala važno mjesto u kršćanskoj duhovnosti. Ona izražava i potiče isčekivanje Gospodina koji je došao, uskrsnuo i koji će opet doći. Ova su se bdjenja ostvarivala na različite načine. Određena je zbrka nastala kad se ovaj molitveni čas nazvao *Matutinum* koji po sebi znači molitvu u praskozorje, a u rimskoj se tradiciji molio na početku noći. Crkva je osobito cijenila Vazmeno bdjenje koje se u počecima slavilo čitave noći. Po uzoru na ovo bdjenje nastala su i bdjenja uoči nekih blagdana (Božić, Duhovi, sv. Ivan Krstitelj, sv. Petar i Pavao, Velika Gospa). U mnogim se katedralama, po uzoru na Jeruzalemsku crkvu, obdržavalo noćno bdjenje uoči nedjelje, iako ne čitave noći. Monasi su međutim zajedno s Ocima poticali vjernike na svakodnevnu molitvu bdjenja, bilo o ponoći, bilo u samu zoru. Ovaj se drugi način (molitva u zoru) uvriježio na Zapadu.³¹⁶

Rimska Služba čitanja. Liturgijska je obnova htjela sačuvati noćni značaj službe čitanja za one kojima je to moguće.

„Oci i duhovni pisci često potiču na noćnu molitvu vjernike, osobito one što provode kontemplativni život. tom se baš molitvom izražava i potiče isčekivanje Gospodina koji će ponovno doći: „O ponoći nasta vika: 'Evo zaručnika! Izidite mu u susret!'“ Svaka, dakle, čast svim onima koji opslužuju noćni značaj Službe čitanja „(OU, 72).

OU, dakle, ne želi nametati Službu čitanja isključivo kao noćnu službu. Ona se može slaviti u bilo koje doba dana. S druge strane predviđa se mogućnost produljenja ove molitve:

„Osim toga, u rimskom je obredu Služba čitanja uvijek duga jer se vodilo računa osobito o onima koji su apostolski zaposleni. Stoga oni koji po predaji žele

³¹⁶ Danas bismo se mogli hvatati za glavu pomišljajući na svakodnevna noćna bdjenja. Ne želeći ništa braniti niti napadati, podsjetio bih na vrlo raširenu pojavu da se filmovi gledaju do kasno u noć gotovo svakodnevno, a da o „radnom vremenu“ ugostiteljskih objekata i ne govorimo. Sve ovisi o tome što je čovjeku važno.

produžiti nedjeljno i blagdansko bdjenje, neka postupe na slijedeći način. Neka se najprije proslavi Služba čitanja, kako se nalazi u Časoslovu, sve do čitanja uključivo. Nakon obaju čitanja a prije „Tebe Boga hvalimo“ neka se dodaju hvalospjevi koji su za to u Dodatku Časoslova naznačeni. Zatim neka se čita Evanđelje, na koje, ako je prilika, može biti homilija. Napokon se pjeva himan „Tebe Boga hvalimo“, i sve završi molitvom. To Evanđelje neka se na svetkovine i blagdane uzima iz misnog lekcionara, a nedjeljama iz niza o vazmenom otajstvu, kako je to označeno u Dodatku Časoslova.“

- Uvod: *Bože, u pomoć mi priteci! O. Gospodine, pohiti da mi pomogneš! Slava Ocu.*
- Himan. U vremenu kroz godinu za svaki je dan drugaćiji s time da postoje dva niza himana. Prvi se uzima kada se Služba čitanja slavi noću ili rano ujutro, a druga serija ako se moli tijekom dana. U jakim vremenima jednak za sve dane u tjednu. Pojedine svetkovine, blagdani i spomendani imaju vlastite himne.
- Psalmodija sastavljena od triju psalama ili psalmskih ulomaka.
- Redak
- Čitanja. Prvo je čitanje svetopisamsko sa svojim otpjevom, a drugo je otačko ili hagiografsko sa svojim otpjevom.
- Himan *Tebe, Boga, hvalimo* za nedjelje i blagdane.
- Zaključna molitva (s Pomolimo se).
- Zaključak. *Blagoslivljajmo Gospodina! O. Bogu hvala.*

4. Srednji čas (Treći, Šesti i Deveti čas)

Prvi je čas reformom iz 1971. s pravom dokinut, a dana je važnost Trećem, Šestom i Devetom času. Ti se časovi jednim imenom nazivaju *Hora media* - Srednji čas. Naziv nije baš najsretnije izabran, jer bi se moglo razumjeti da se radi samo o podnevnom molitvenom času. Možda bi bilo bolje da je bio nazvan *Per diem* - Dnevni čas.

Ako je smisao Jutarnje i Večernje posvećivati početak i završetak dana, Srednji čas ima ulogu prekinuti na trenutak dnevni posao i uputiti molitve Bogu. Inače, u korskom moljenju zadržavaju se sva tri časa, a u drugim slučajevima slobodno je izabrati jedan od tri. tako OU 76 i 77 veli:

„I Drugi vatikanski sabor odredio je da se Mali časovi, tj. Treći, Šesti i Deveti čas u koralnom moljenju zadrže. Neka zato, uz netaknuta svoja posebna pravila, taj liturgijski običaj da se mole sva tri časa zadrže oni koji provode kontemplativni život. A to se preporuča svima, osobito onima koji su se sastali na duhovnu obnovu ili pastoralni sastanak. Izvan koralnog moljenja, uz netaknuta posebna prava, slobodno je odabrati jedan od ova tri časa koji više odgovara vremenu dana, da se tako sačuva tradicija moljenja preko dana, usred posla.“

Razumljivo je da bi se Treći Čas trebao moliti oko 9 sati. Šesti oko podne, a Deveti oko 15 sati. Srednji je čas ustrojen tako da nakon uvoda i himna slijede tri psalma od koji je gotovo svakodnevno prisutan dio psalma 119. Ukoliko se mole sva tri časa, postoji tzv. Dopunska psalmodija.

- Uvod: *Bože, u pomoć mi priteci! O. Gospodine, pohiti da mi pomogneš! Slava Ocu.*
- Himan. U vremenu kroz godinu za svaki je čas ponuđen jedan od dva, a u jakim vremenima po jedan.

- Psalmodija. Tekuća je psalmodija za svaki dan prema rasporedu četverotjednog psaltira. Dopunska psalmodija je jednaka za svaki dan i uzima se u slučaju kad netko moli više od jednog srednjeg časa.
- Kratko čitanje.
- Zaključna molitva (s Pomolimo se).
- Zaključak: *Blagoslavljam Gospodina! O. Bogu hvala!*

5. Povečerje

„Povečerjem završava molitveni dan. Moli se prije noćnog počinka, pa i onda kada se na počinak ide iza ponoći... (Nakon uvoda, a prije himna) preporučuje se ispit savjesti: u zajedničkom slavlju obavlja se u šutnji ili se uključuje u pokajnički čin po obrascu Rimskog misala“ (OU, 84 i 85).

- Uvod: *Bože, u pomoć mi priteci! O. Gospodine, pohiti da mi pomogneš! Slava Ocu.*
- Himan. Uzima se jedan od dva predložena
- Psalmodija ima jedan psalam ili dva nešto kraća.
- Kratko čitanje
- Evandeoski hvalospjev *Sad otpuštaš.*
- Molitva (s Pomolimo se)
- Zaključak: *Mirnu noć i sretan svršetak udijelio nam svemogući Gospodin. Amen.*
- Antifone Blažene Djevice Marije. Cisterciti su u 11 st. prvo uveli *Zdravo Kraljice.* a danas su ponuđene još: *Slavna Majko Spasitelja; Rajska kruno, rajska slavo; Pod obranu se tvoju utječemo,* a uzima se jedna od njih.

ZAKLJUČAK

Reforma časoslova iz 1971. nije htjela učiniti da s moli manje, nego, naprotiv, više. Više, ne toliko u vremenskom smislu, nego, dublje i kvalitetnije i to tako da se molitva razgrana i proširi među svim vjernicima. Bilo bi, naime, šteta, kad bi se ova uzvišena molitva Crkve uzimala samo kao obveza. Koliko je to god uzvišena molitva, trebalo bi kod moljenja imati na pameti ono što kaže Benedikt: *Mens nostra concordet voci nostrae.* Osim toga, ovo je molitva Crkve. A što je onda s osobnom molitvom? Ima li uopće smisla moliti tuđim riječima? Trebali bismo imati na umu troje:

Prvo. Bogoslužje časova nas obvezuje da nadiđemo svoje osobne ukuse. To je molitva sveopće, katoličke Crkve i onda kad se moli pojedinačno. Pavao VI. veli:

Kršćanska je molitva prvenstveno molitva čitave ljudske zajednice koju Krist sebi pritjelovljuje. U njoj naime sudjeluju pojedinci, a pripada čitavom, jednom tijelu. Takva molitva zato označuje glas ljubljene Zaručnice Kristove, izražava želje i zavjete svega kršćanskog puka te prošnje i zazive svih ljudi (*Laudis canticum*).

Osnovni je stav onoga koji slavi Bogoslužje časova tad da želi postati jedno srce i jedna duša sa svim moliteljima i svekolikom Crkvom, te da primimo duhovnu poruku koju mu Crkva svakodnevno šalje.

Drugo. Bogoslužje časova razmatra cjelokupnu povijest spasenja: od Abrahama, Izaka i Jakova, preko proroka sve do Ivana Krstitelja i Isusa. Ono razmatra Kristovo vazmeno otajstvo, naviješteno i pripremano u Starom zavjetu, ostvareno u punini vremena, te posadašnjavano i usavršavano po apostolima i po Crkvi. Liturgičar Roguet piše:

„Ovi su bogoslužni čini dio povijesti Crkve, tj. sve više i više prožimaju ljudsku povijest otajstvom Kristovim. A Krist nije samo iza nas kao povjesni ustanovitelj Crkve i začetnik njezinih sakramenata; nije samo s nama da nas prati i podržava na našem putu: on je i pred nama, privlači nas i doziva, on je naša budućnost i naša nada.“

Treće. Pravo je moliti Boga za pomoć u nevoljama, kao što su to činili toliki u povijesti spasenja. Ali je naša molitva u prvom redu molitva zahvaljivanja za Božja dobročinstva, a osobito za spasenje ostvareno u Isusu Kristu. Mi zahvaljujemo za vazmeno otajstvo muke, smrti, uskrsnuća i proslave Kristove, jer smo po tom otajstvu spašeni, postali smo djeca Božja, dionici nebeskog kraljevstva, dionici Kristove božanske naravi. Budući da je euharistija najodličniji način zahvaljivanja za sve to, onda je bogoslužje časova kao euharistijsko slavlje produženo na čitavi dan. Zato je po sebi razumljivo da je prikladno pojedini molitveni čas uključiti u euharistiju.

DODATAK: OPĆA UREDBA LITURGIJE ČASOVA (izvadak)³¹⁷

Glava IV. RAZLIČITA SLAVLJA TIJEKOM GODINE

I. SLAVLJENJE OTAJSTAVA GOSPODNIH

A) Nedjelja

204. Nedjeljna služba počinje s I. večernjom, u kojoj se sve uzima iz Psaltira, izuzev ono što je naznačeno kao vlastito.
205. Kad se nedjeljom slavi blagdan Gospodnji, onda on ima vlastitu I. večernju.
206. O načinu zgodnoga slavljenja nedjeljnih bdjenja već je rečeno u br. 73.
207. Veoma pristaje, gdje je to moguće, da se barem Večernja slavi s narodom, po prastarom običaju.³¹⁸

B) Vazmeno trodnevlje

208. U Vazmenom trodnevlju služba se slavi kao što je opisano u Vlastitom vremenu.
209. Oni koji sudjeluju u večernjoj misi Velikog četvrtka ili u slavljenju Velikoga petka, izostavljaju Večernju tog dana.
210. Na Veliki Petak i Veliku subotu neka se prije Jutarnje, koliko je moguće, javno i pučki slavi Služba čitanja.
211. Povečerje Velike subote govore samo oni koji ne sudjeluju u Vazmenom bdjenju.

³¹⁷ Časoslov I., str. 54.-58. i 66.-67.

³¹⁸ Usp. II. VATIKANSKI KONCIL, Konstitucija o svetoj liturgiji, br. 100.

212. Vazmeno bdjenje zamjenjuje Služba čitanja; stoga oni koji ne sudjeluju u svečanom vazmenom bdjenju neka iz njega pročitaju barem četiri čitanja s kanticima i molitvama. Zgodno je da odaberu čitanja Izlaska, Ezekiela, Apostola i Evanđelja. Nakon toga slijedi himan Tebe Boga hvalimo i molitva dana.

213. Jutarnju Uskrsne nedjelje svi mole. Dolikuje da se Večernja slavi svečanijim načinom u čast zapada tako svetog dana i na spomen ukazanja Gospodinovim učenicima. Gdje postoji običaj da se posebno slavi uskrsna Večernja te se, pjevajući nezidine psalme, ide u procesiji k studencu, neka se takav običaj najmarljivije čuva.

C) Vazmeno vrijeme

214. Liturgija časova poprima vazmeno obilježje po uskliku Aleluja, kojim završava većina antifona (usp. br. 120), a k tome po himnima, pretpjevima i posebnim prošnjama i, napokon, po vlastitim čitanjima za svaki čas.

D) Božić

215. U noći rođenja Gospodnjega dobro je prije mise obaviti svečano bdjenje Službom čitanja. Oni koji sudjeluju u ovom bdjenju ne mole Povečerje.

216. Jutarnja na dan rođenja Gospodnjega moli se po običaju prije mise zornice.

E) Ostale svetkovine Gospodnje

217. Časoslov svetkovina i blagdana Gospodnjih uređuje se u skladu s br. 225-233, uz potrebne izmjene.

II. SVETAČKA SLAVLJA

218. Svetačka su slavlja tako usklađena da ne prevladavaju nad blagdanima ili svetim vremenima u kojima se svetuju otajstva spasenja³¹⁹ i da ne potiskuju tijek psalmodije i čitanja, te ne prouzrokuju nepotrebna ponavljanja, kako bi se pogodovalo zakonitom štovanju svakoga od njih. Na ta se načela oslanja i obnova kalendara, izvršena po nalogu Drugog vatikanskog sabora, kao i način svetačkih slavlja u liturgiji časova, opisan u slijedećim brojevima.

219. Svetačka slavlja dijele se na svetkovine (*sollemnitates*), blagdane (*festa*) i spomendane (*memoriae*).

220. Spomendani su ili obvezatni ili su, ako ništa nije naznačeno, ostavljeni na volju. Da se odredi, hoće li se u službi takav spomandan na volju slaviti s narodom ili u zajednici, gleda se na zajedničko dobro ili ispravnu pobožnost skupa, a ne samoga predsjedatelja.

221. Ako u isti dan pada više spomendana na volju, može se slaviti samo jedan, a ostali se izostave.

222. Samo se svetkovine mogu prenositi, ali po rubrikama.

223. Slijedeće odredbe važe i za svece koji su upisani u općem rimskom kalendaru, kao i za one iz posebnih kalendara.

224. Ako nema svih vlastitih dijelova slavlja, ono čega nema uzima se iz odgovarajućeg Zajedničkog svetačkog slavlja.

³¹⁹ Usp. *Isto*, br. 111.

1. Kako se uređuje služba svetkovina

225. Svetkovine imaju već dan prije I. večernju.

226. I na Prvoj i na Drugoj večernjoj vlastiti su: himan, antifona, kratko čitanje sa svojim otpjevom, završna molitva. Ako ih nema u Vlastitom, uzimaju se iz Zajedničkog slavlja. Oba psalma u I. večernjoj uzimaju se po običaju iz niza Hvalite (tj. iz psalama 113(112), 117(116), 135(134), 146(145), 147(146-147), prema staroj predaji; hvalospjev Novoga Zavjeta donosi se na svom mjestu. Na II. večernjoj psalmi i hvalospjev su vlastiti; prošnje su vlastite ili iz Zajedničkog slavlja.

227. Na Jutarnjoj su vlastiti: himan, antifone, kratko čitanje sa svojim otpjevom, završna molitva. Ako ih nema u vlastitom, uzimaju se iz Zajedničkog slavlja. Psalme treba uzeti iz I. tjedna u Psalmiru. Molbenice su vlastite ili iz Zajedničkog slavlja.

228. U službi čitanja sve je vlastito, i himan i pretpjevi sa psalmima, i čitanja s otpjevom. Prvo je čitanje svetopisamsko, drugo svetačko. Ako se radi o sveću koji uživa samo mjesno štovanje, a nema vlastitih dijelova ni u mjesnom priručniku, sve se uzima iz Zajedničkog slavlja. Na koncu Službe čitanja govori se himan Tebe Boga hvalimo i vlastita molitva.

229. U Srednjem času, to jest u Trećem, Šestom ili Devetom, govori se svakodnevni himan, ako drukčije nije naznačeno. Psalmi su uzeti iz Hodočasničkih psalama, s vlastitim otpjevom. Nedjeljama se uzimaju psalmi I. tjedna u Psalmiru a kratko čitanje i završna molitva su vlastiti. Ali za neke posebne svetkovine Gospodnje predloženi su posebni psalmi.

230. Na Povečerje sve je od nedjelje, već prema tomu da li se moli nakon I. ili II. večernje.

2. Kako se uređuje blagdanska služba

231. Blagdani nemaju I. večernje, osim ako je riječ o blagdanima Gospodnjim što padnu nedjeljom. Na Službi čitanja, Jutarnjoj i Večernjoj sve je kao na svetkovine.

232. Na Srednjem času, to jest Trećem, Šestom ili Devetom, govori se svakodnevni himan. Psalmi su sa svojim pretpjevima kao svagdanom, osim ako posebni razlog ili predaja ne zahtijeva da se govori vlastiti pretpjev, što je na dotičnom mjestu naznačeno. Kratko čitanje i završna molitva su vlastiti.

233. Povečerje se moli kao svagdanom.

3. Kako se uređuje služba na spomendane svetaca

234. Između obvezatnog spomendana i spomendana na volju, ako se odista slavi, nema razlike u uređivanju službe, osim ako se radi o spomendanu na volju koji pada u povlašteno vrijeme.

A) Spomendani koji padaju običnim svagdanom

235. U Službi čitanja, Jutarnjoj i Večernjoj:

psalmi sa svojim antfonama uzimaju se iz odgovarajućeg dana, osim ako su antifone ili psalmi vlastiti, kako je na svakom mjestu naznačeno;

antifona za Pozivnik, himan, kratko čitanje, pretpjev za Blagoslovljen i za Veliča, prošnje, ako su vlastite, govore se od sveca, inače se govore iz Zajedničkog slavlja ili iz odgovarajućeg dana;

zaključna se molitva govori od sveca;

u Službi čitanja svetopisamsko je čitanje sa svojim otpjevom iz tekućeg Svetog pisma. Drugo čitanje je svetačko s vlastitim otpjevom ili iz Zajedničkog slavlja; ako nema vlastitog čitanja, uzima se iz otačkih tekstova toga dana. Ne govori se Tebe Boga hvalimo.

236. Na Srednjem času, to jest Trećem, Šestom ili Devetom, i na Povečerju nema ništa od sveca, nego sve od svagdana.

B) Spomendani u povlašteno vrijeme

237. Na nedjelje, svetkovine i blagdane, kao i na Pepelnici, u Velikom tjednu i osmini Vazma, nema ništa od spomendana koji u tom vrijeme padaju.

238. Svakdanom od 17. do 24. prosinca, kao i u osmini Božića te u korizmene dane ne slavi se nijedan obvezatni spomendan, makar bio i u posebnim kalendarima. Ako pak koji slučajno padne u korizmeno vrijeme, s njim je te godine kao sa spomendanom na volju.

239. U ta vremena, ako netko hoće slaviti sveca koji je tog dana upisan kao spomendan, onda:

u Službi čitanja, nakon otačkog čitanja što se s otpjevom nalazi u Vlastitom vremenu, neka se doda vlastito svetačko čitanje s njegovim otpjevom i završi s molitvom svecu; osim toga, može se na Jutarnjoj i na Večernjoj nakon završne molitve dodati svečev pretpjev (vlastiti ili iz Zajedničkog slavlja) i molitva.

C) Subotnji spomen svete Marije

240. Subotama preko godine, u koje je dopušten spomendan na volju, može se s istim obredom slaviti, kao spomen na volju, spomen svete Marije s vlastitim čitanjem.

STUPNJEVI LITURGIJSKIH SLAVLJA

Prednost slavljenja liturgijskih dana računa se po ovoj tablici:

I. stupanj (svetkovine)

- Vazmeno trodnevnlje muke i uskrnsnuća Gospodnjega.
- Rođenje Gospodnje, Bogojavljenje, Uzašašće i Pedesetnica.
- Nedjelje Došašća, Korizme i Vazmenog vremena.
- Pepelnica.
- Dani Velikog tjedna od ponедjeljka do četvrtka uključivo.
- Dani Vazmene osmine.
- Svetkovine Gospodnje, B. D. Marije i svetaca naznačene u Općem kalendaru.
- Spomen svih vjernih mrtvih.
- Vlastite svetkovine:
 - Svetkovina glavnog zaštitnika mjesta ili grada.
 - Svetkovina posvete i godišnjice posvete vlastite crkve.
 - Svetkovina naslovnika vlastite crkve.
 - Svetkovina naslovnika, utemeljitelja ili glavnog zaštitnika reda ili kongregacije.

II. stupanj (blagdani)

- Gospodnji blagdani upisani u Opći kalendar.
- Nedjelje u Božićno vrijeme i vrijeme «kroz godinu».
- Blagdani B. D. Marije i svetaca upisani u Opći kalendar.
- Vlastiti blagdani:
- Blagdan glavnog zaštitnika biskupije.
- Blagdan godišnjice posvete stolne crkve.
- Blagdan glavnog zaštitnika kraja ili pokrajine, naroda, šireg područja.
- Blagdan naslovnika, utemeljitelja, glavnog zaštitnika reda ili kongregacije i redovničke pokrajine, obdržavajući propise pod br. 4.
- Drugi blagdani vlastiti nekoj crkvi.
- Drugi blagdani upisani u kalendar neke biskupije ili reda odnosno kongregacije.
- Dani u Došašću od 17. do 24. prosinca uključno.
- Dani Božićne osmine.
- Korizmeni dani.

III. stupanj (spomendani)

- Obavezni spomendani upisani u Opći kalendar.
- Vlastiti obavezni spomendani:
- Spomendani drugog zaštitnika mjesta, biskupije, kraja ili pokrajine, naroda, šireg područja, reda ili kongregacije i redovničke pokrajine.
- Drugi obavezni spomendani upisani u kalendar biskupije, reda ili kongregacije.
- Neobavezni spomendani koji su posebno opisani u uredbama mise i Časoslova mogu se održati i u dane o kojima je riječ pod br. 9. Isto tako se kao neobavezni spomendan mogu slaviti i obavezni spomendani koji slučajno padaju u korizmene dane.
- Obični dani u Došašću do 16. prosinca uključivo.
- Obični dani u Božićno vrijeme od 2. siječnja do subote poslije Bogojavljenja.
- Obični dani u Vazmeno vrijeme od ponedjeljka poslije Vazmene osmine do subote prije Pedesetnice uključivo.
- Obični dani «kroz godinu».

PODUDARANJE I PREDNOST SLAVLJA

Ako u isti dan padne biše slavlja, Časoslov se moli po gornjoj tablici stupnjeva liturgijskih slavlja; viši stupanj ima uvijek prednost, a niži se izostavlja. Ipak se svetkovine, potisnute nekim liturgijskim danom višeg stupnja, prebacuju na prvi slijedeći dan u koji ne pada koja od svetkovina nabrojenih u gornjoj tablici pod br. 1-8, obdržavajući pri tom ono što je određeno u propisima o liturgijskoj godini pod br. 5. u obnovljenom Rimskom kalendaru. U taj dan se ostala slavlja izostavljaju. Ako se istog dana imaju slaviti Večernja dotičnog Časoslova i I. Večernja slijedećeg dana, prednost ima Večernja onog slavlja koje u tablici stupnjeva liturgijskih slavlja ima viši stupanj. Kad su oba slavlja jednaka, prednost ima Večernja dotičnog dana.³²⁰

³²⁰ Da podsjetimo: Za ispit je potrebno dvoje: *znati* i *znati reći*.

SADRŽAJ

UVOD: TEOLOGIJA LITURGIJSKE GODINE	1
Prvi dio: VAZMENI KRUG	3
I. NEDJELJA - DAN GOSPODNJI	3
A. Subota (Šabat)	3
B. Nedjelja.....	4
II. USKRS (VAZAM) - PASHA.....	12
A. Vazmeno (uskrsono) bdjenje	14
Excursus 1: Ophod ne Veliku subotu („Uskrsnuće).....	22
Excursus 2: Vazmeno bdjenje u bizantskom obredu.....	24
B. Sveti trodnevlje - „Triduum sacrum”.....	25
Excursus 3: Sveopća molitva Velikog petka	34
C. Vazmeno vrijeme (vrijeme Pedesetnice)	41
D. Korizma - vrijeme priprave	45
Excursus 4: Kvatre	53
Drugi dio: BOŽIĆNI KRUG	55
I. SVETKOVINE BOŽIĆA I BOGOJAVLJENJA	55
A. Božića	55
B. Bogojavljenje	58
II. PRIKAZANJE GOSPODINOVO U HRAMU – SVIJEĆNICA	65
III. DOŠAŠĆE.....	66
Treći dio: SVETKOVINE I BLAGDANI „KROZ GODINU”	72
I. GOSPODNJI BLAGDAN	72
A. Opći	72
B. Zapadni Gospodnji blagdani	73
II. PORIJEKLO I POVIJEST RAZVOJA ŠTOVANJA SVETACA	76
III. ŠTOVANJE BLAŽENE DJEVICE MARIJE	92
A. Štovanje Marije na Istoku	92
B. Štovanje Marije na Zapadu	93
Excursus 5: Vlastiti kalendar Đakovačko-osječke nadbiskupije	96
Četvrti dio: LITURGIJSKI PROSTOR	98
A. Povjesni pregled	98
B. Uređenje liturgijskog prostora	105
Peti dio: ČASOSLOV	113
I. POVIESNI PREGLED	113
II. BOGOSLUŽJE ČASOVA – MOLITVA CRKVE.....	123
III. PSALMI I BOGOSLUŽJE ČASOVA	127
IV. OSTALI DIJELOVI ČASOSLOVA	130
V. SADRŽAJ I DUHOVNOST POJEDINIХ ČASOVA.....	132
DODATAK: OPĆA UREDBA LITURGIJE ČASOVA.....	138